

Braun Éva
Zékány Krisztina
Kovács-Burkus Erzsébet

MAGYAR NYELV

(szakosított szint)

Tankönyv
a magyar oktatási nyelvű általános
középfokú tanintézetek 10. osztálya számára

*Ajánlotta Ukrajna Oktatási és Tudományos
Minisztériuma*

Львів
Видавництво „Світ”
2018

УДК 811.511.141(075.3)

Б87

*Рекомендовано Міністерством освіти і науки України
(наказ МОН України від 31.05.2018 № 551)*

Видано за рахунок державних коштів. Продаж заборонено

Браун Є.

Б87 Угорська мова (профільний рівень) : підруч. для 10 кл. закл. заг. серед. осв. з навч. угорською мовою / Є. Браун, Х. Зикань, Є. Ковач-Буркуш. – Львів : Світ, 2018. – 232 с. : іл.

ISBN 978-966-914-101-9

Матеріал підручника допоможе учням повторити і поглибити свої знання. Подано різноманітні як за тематикою, так і за складністю завдання. Крім закріплення нового матеріалу, вони сприяють виробленню в учнів навиків правопису та розвитку мови, збагаченню словникового запасу, вчать самостійно працювати, тобто визначити, формулювати деякі мовні явища. Тексти для опису того чи іншого мовного явища підібрані з творів класиків угорської літератури та з сучасних угорськомовних видань. Вони носять виховний характер, наголошуючи на красі, багатстві та виразності рідної мови.

УДК 811.511.141(075.3)

© Браун Є. Л., Зикань Х. І.,
Ковач-Буркуш Є. С., 2018
© Видавництво „Світ”, оформлення, 2018

ISBN 978-966-914-101-9

Kedves Tanulók!

Elérkezett szeptember 1-je, s egyben elkezdődött az új tanév. A nyári pihenés és a szünidő után újra a tanulásé a főszerep. A magyar nyelvtanórákon tovább bővíthetitek ismereteiteket, új témákat és fogalmakat tanulhattok meg, amelyek az anyanyelv teljesebb megismeréséhez vezetnek benneteket.

Mint minden nemzet, úgy mi, magyarok is büszkék vagyunk saját anyanyelvünkre. A világ egyik legszebb és egyik legdallamosabb nyelveként tartják számon, s ez mindenképpen büszkeséggel tölti el a szívünket. Ahhoz, hogy ezt a szép nyelvet megtartsuk és átörökítsük a jövő nemzedék számára, tanulni és ápolni kell. A helyes beszéd és a szép nyelvhasználat csak tanulással érhető el, s egyben fontos szerepet játszik a nyelv megőrzésében. Kosztolányi Dezső gondolatait ajánljuk figyelmetekbe, aki a következőképpen fogalmaz: *„Azt a lelket és nyelvet, melyet rövid időre örökbe kaptunk, új szellemmel fényezve, csorbíthatatlanul át kell adnunk utódainknak.”*

A szerzők

A tankönyv használatánál vedd figyelembe a következő jeleket:

Szabályok, amelyeket meg kell tanulnod!

Könnyebb feladatok, mindenki oldja meg őket!

Gondolkodó feladatok

Helyesírási és helyes kiejtési gyakorló

Kérdések, feladatok

Párban vagy csoportban végzett feladat

Házi feladatok

Szómagyarázat

**Az ember szava
nem szél,
ami jön és elmegy.
Amit az ember mond,
az úgy is kell legyen.
Nem csuda ez,
hanem becsület.**

Wass Albert

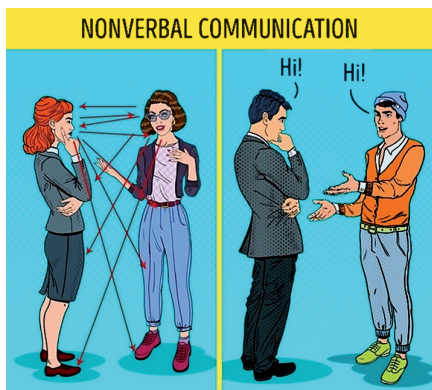
KOMMUNIKÁLJUNK!

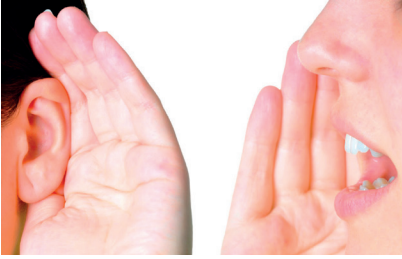
A kommunikáció információk, ismeretek, érzelmek átadása valamilyen eszköz, illetve jelrendszer segítségével.

Kommunikálni sokféleképpen tudunk. Az összes érzékszervünk részt vehet benne.

Látunk. Rengeteg színes információ vesz körül minket. Ennek egy része természeti jelenség, és legtöbbször magától értetődőnek vesszük őket. De néha, egy-egy érzelmes pillanatunkban megállunk megcsodálni a napfelkeltét, vagy az őszi erdő „égő” színeit.

És természetesen ott vannak a harsány színű fényreklámok, amik ma már a mindennapjaink szerves részét képezik. Olyannyira megszokott jelenségről van szó, hogy a reklámcégeknek ma már az okoz fejtörést, hogy hogyan hívhatná fel magára a reklám még jobban a figyelmet. Legtöbbször unottan vagy rohanva közlekedünk, esetleg nem nézünk fel a telefonunkból, mert éppen azon keresztül kommunikálunk.

Szagolunk. Illata van az évszakoknak, sőt, még a szerelemnek is. Tudósok kimutatták, hogy csak azzal szimpatizálunk, akinek az illatát kellemesnek találjuk. Tehát először az illatába leszünk szerelmesek a másíknak.

Anyunak nem kell szólnia, mi akkor is pontosan tudjuk, mikor sült meg a vasárnap délutáni süti.

Ízlelünk. Ha a nagyít megkérdeznék, hogy mitől finomabb az ő főztje, azt mondaná, hogy minden szeretetét beleadja. Ebből következik, hogy a szeretetnek tehát minden bizonnyal van íze.

Folyamatosan kapjuk az ingereket a külvilágtól. Ezek egy részét csak be kell fogadnunk, más részük cselekvésre ösztönöz minket. Ne legyünk figyelmetlenek! Figyeljünk jobban egymásra és a környezetünkre!

Hallunk. Halljuk a mennydörgést, a telefoncsörgést. Érdekesen alakult ki az emberi természet, mert beszélgetéskor elég sokszor csak azt halljuk meg, amit szeretnénk.

Tapintunk. Folyamatosan kommunikálunk tapintással. Emlékszel? Hiába mondták neked, hogy forró a kályha vagy a fazék füle...

Megnyugtató a plüssjátékok tapintása a gyerekek számára.

A férfiak kézfogásának erejében is van valamilyen többletinformáció a másik felé.

A nonverbális kommunikációs módokat 3 csoportba tudjuk sorolni:

1. Biológiai: a testbeszédnek ez a része akarattól független, biológiailag kódolt. Pl.: <i>pupillák tágulása, szűkülése.</i>
2. Félig tudatos: a testbeszéd azon része, amelyik spontán jelentkezik, de odafigyeléssel irányítható. Pl.: <i>mosoly.</i>
3. Akaratlagos: a testbeszéd olyan elemei, amelyeket tudatosan használunk. Pl.: <i>szemkontaktus.</i>

A nem verbális jelek mindig a verbális jelekkel együtt értelmezendők, a beszéd tartalmát alátámaszthatják, módosíthatják.

1. Minden történelmi korban, illetve minden vallásban a színeknek nagy figyelmet szenteltek. Nézzetek utána a színek szimbolikájának

- az öltözködésben,
- a zászlók, címerek színválasztásában,
- egy virágcsokor kiválasztásakor,
- a gyász, a boldogság, és egyéb életérzés kapcsán!

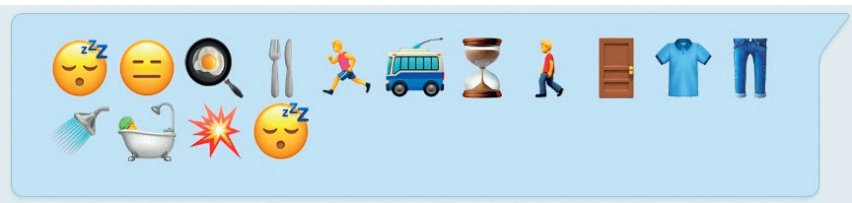

2. Az illedelmes kommunikációnak kialakultak íratlan szabályai, amiket mindenkinek be illik tartani. Igaz ez a beszélők közötti távolság helyes megválasztására is. Mekkora lehet ez a távolság az alábbi esetekben?

- a) Társas távolság
- b) Nyilvános távolság
- c) Személyes távolság
- d) Bizalmas távolság

3. Hogyan érted a következő adathalmaz üzenetét? Fogalmazd meg szóvegesen!

4. Másoljátok át az alábbi táblázatot a füzetbe! Párosítsátok össze a kommunikáció folyamatának elemeit a meghatározásokkal! Az összetartozó elemeket húzzátok össze!

A folyamat elemei	Meghatározások
1. Vevő (címezett, befogadó)	A. Az a tényező, amely az üzenet eljutását, megértését zavarja. Pl.: <i>vonalhiba, áramszünet, hangzavar.</i>
2. Csatorna	B. Az a fél, amelyik üzenetet küld a másíknak, illetve akinek információja van, amelyet meg kíván osztani másokkal.
3. Üzenet	C. Az a közeg, amelyen keresztül az üzenet eljut a feladótól a vevőig. Pl.: <i>internet, levegő.</i>
4. Feladó (kibocsátó)	D. Az az információ, amelyet a feladó meg kíván osztani.
5. Zaj	E. Az a fél, akinek az üzenetet szánják, illetve aki az üzenetet fogadja.

A reklám történetéből

A litográfiát (a kő-, illetve fémfelületre nyomtatást) 1793-ban találták fel, ettől kezdve vált lehetővé a jó minőségű plakátok tömeges előállításá. A plakátművészet klasszikus kora kb. 1870-től a második világháborúig tartott. Meghatározó kezdeti személyisége volt a francia Jules Chéret (e.: zsül séree), a *Benzo-moteur* (e.: benzomotór) feliratú plakát festője. Chéret szerint a plakátnak elsősorban nem az írásos, hanem a képi látvány révén kell hatnia, ezért plakátjain az információt többnyire egy színes, központi figura sugallja. Gladys Peto 1920 körül készült plakátja arra buzdít, hogy kiránduljunk vonattal a szabadba. Az 1920-as, 30-as években

utazási láz tört ki nyugaton. A gazdagok divatos autót vásároltak, a kisemberek pedig olyan plakátok előtt ábrándoztak, mint Otto Ernstnek a *Chryslert* (e.: krájlzler) reklámozó műve.

(Hajas Zsuzsa: A meggyőzés művészete)

5. Írjatok reklámszöveget! 5–6 mondatnál nem lehet hosszabb.

6. Az iskolák gyakran a diákokat is bevonják az intézményt népszerűsítő tevékenységbe a következő tanév beiskolázásának előkészítéskor. Készítsetek A/4-es nagyságú szórólapot az iskoláról, melyen diákként tájékoztatjátok a leendő iskolásokat! A reklámszöveg legyen könnyen érthető, információi legyenek pontosak, de ébresszen kíváncsiságot is! A szöveget rajz, képi információ is kiegészítheti.

7. Határozd meg a boltok látványának színvilágát! Tegyük fel, hogy leendő vállalkozó vagy, aki a közeljövőben üzleteket nyit. Milyen megrendelést adnál a belsőépítészek

- a) egy húsbolt, c) egy textilbolt,
b) egy élelmiszerbolt, d) egy cipőbolt
e) vagy egy bútorüzlet

színvilágát, a falak festését illetően, hogy a környezet segítse az üzleti tevékenységet, és ne akadályozza? Elképzeléseid kialakításában segíthetnek egy régi budapesti hentesüzlet külső és belső képei.

STILISZTIKA

A stílus mint nyelvi jelenség

A stílus gondolataink, érzéseink, szándékaink nyelvi eszközökkel való kifejezési módja.

A stílus a nyelv használatának jellegzetes módja.

Erős várunk, a nyelv

Hipnotikus hatása van a szónak. A gyermeknek mindegyik szimbólum. Ami a felnőttnek eszköz, az neki varázsos játék. A művész, aki jobban ismeri a szó és a fogalom kapcsolatát, mint a gyakorlati ember, nagyon közeledik a gyermek szemléletéhez. Amikor ír, meglazul ez a merev kapcsolat, és – a fantázia ellenőrzése mellett – minden lehetségessé válik. Itt kezdődik a szavak fölényes élete, a szavak kultúrája, a költészet.

(Kosztolányi Dezső: Szó és fogalom)

Minden embernek megvan a saját stílusa. Ez velünk együtt fejlődik, alakul. A helyes stílus, beszédmód, modor tanulható. Amikor fogalmazunk, oda kell figyelnünk arra is, hogy beszédstílusunk megfeleljen az elfogadott normáknak, a hagyományoknak. Minden kornak megvoltak a saját normái ilyen téren. Figyeljük csak meg az alábbi szerelmes levél stílusát!

Telegdy Pál Várday Katának

Daniel Chodowiecki:
Kézcsók (grafika), 1773

Zetény, 1588. Hétfő

Hozzád való jóakaratomnak és szeretetemnek örökké való ajánlását írom mint szerelmes atyámfiának és mátkámnak, – Istentől kívánom velem egyetemben, ez világban való bódog csendes, jó szerencsés, egízsíges ületedet minden jókkal megadatni.

Nem tagadhatom, szerelmes atyámfia, mi tagadás benne, én bizony csak alig várnam, hogy az vadságnak immár víge szakadna, és úgy beszélhetnink egymással az mint kívánnám, ki látom én, hogy mindaddig sem leszen úgy, míg egy üdő elő nem jű. Mert nem tudom, mindketten micsoda szemírmes planéta és csillag alatt lettünk volt, hogy öszve nem szokhatunk és annyi bátorság egyikünkben sem találtatik, hogy minden szemírem nélkül egymással beszélhetnink mégis. De bizony elhittem, hogy semmi nem egyéb az oka az jó napnak világánál, kirül leszeny üdő, hogy büvebben beszélhetünk egymással, ha Isten azt adja ününk [ülnünk], kit engedjen meg ü szent felsége az ü jóvoltából szent fiáirt.

Továbbá kírlek mint énnekem kedvem szerint való szerelmes atyámfiát, ídes mátkámat, írj énnekem választ, ha többre nem is immár, akár csak ez egy levelemre, hiszem nem fáradsz avval meg, nem is tudja felelek [!] senki, úgy elküldhe[te]d az én inasomtul, kit most Ecsedben kü[l]d]tem. Ezelőtt is egy nühányszer úgy kírtelek levelem által, hogy írj nekem, hogyha te engemet valamire úgy kütel [kértél?] volna, bizony nem tudom, mi tartóztatott volna meg az egy üdvössígen [és] tisztessígen kü[v]ül, hogy kívánságod szerint való válaszod nem lett volna tőlem. De nem tudom, mi az oka, hogy ily keminy szívet mutatatsz hozzám, mert ha az szemírmetessíget veted előmben, az igen kevés mentsíg, mert mi köztünk immár meg kell annak alunni, és lassan-lassan bátrabban szólhatunk egymásnak, hogy nem mint ezelőtt, mert rígen ismerjük személyünk szerint egymást, és jó ríszint erkölcsünkben is, noha míg ideje nem volt és módja nem mutatta, egymásnak nem szólunk, holott még helye volt az szemírmetessígnek. Kírlek*

*azírt én ides atyámfia, szerelmes mátkám, írj énnekem, bizony senki-
nek nem mutatom, senk[i] is nem látja egyéb nálamnál. Hiszem pedig
bátyádnak írhatasz felül, ha egyébnek szígyenlesz írni, avagy atyádfiá-
nak, mert ugyanis az vagyok. Isten tartson meg jó egízsígsben.*

Zetemben költ ma hétfűn 88.

Az te mindennél jobb akaró atyádfia, szerelmes mátkád

Telegdy Pál

8. Írj szerelmes levelet, melyben bókolsz a kiválasztottnak és találkozózt kérsz tőle!

A stílusunk szükség szerint módosul az alkalomtól függően. Befolyásolja a modorunkat az is, hogy kihez kell intéznünk a mondanivalónkat, illetve, hogy milyen célt szeretnénk elérni. De mindenkinek a stílusa elárulja a műveltségét, szókincsét, egyéniségét, korát, nemét, pillanatnyi hangulatát, lelkiállapotát.

A stílusmeghatározó tényezők tehát:

ki? + mit? + kinek? + mi célból? + hol? + mikor? → Hogyan?

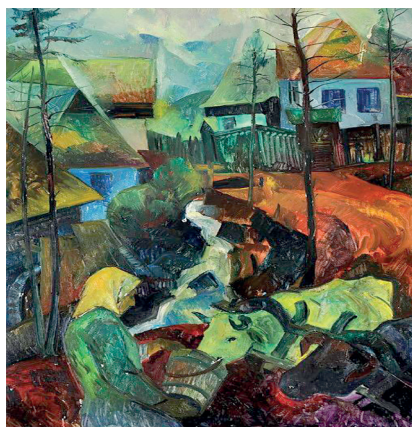
A közlő egyénisége. Tőle indul ki az információ. Ő formálja azt szöveggé, melynek tartalma, szerkezete és stílusa van. A közlő egyéniségét meghatározzák: antropológiai adottságai, vérmeiséklete, kora, neme, társadalmi hovatartozása, szociális helyzete, szellemi képességei, műveltségi szintje, neveltetése.

9. Hasonlítsátok össze a két festő alkotását! Nézzetek utána a stílusuknak, munkásságuknak!

Szinyei Merse Pál: *A lila ruhás nő*, 1874

Páll Lajos: *Korond*, 1992

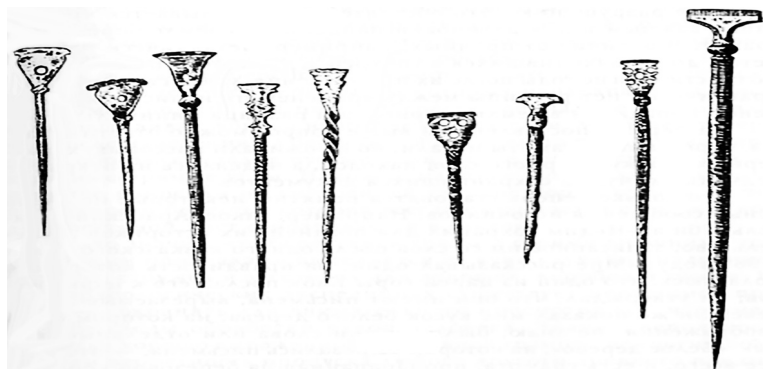
A stílus szó jelentései

A stílus szó etimológiája (eredete):

- *sztilosz* (görög) = oszlop,
- *stylus* (latin) = írószerszám,
- később: az írás módja.

A **stílus** görög eredetű szó, amely a latin nyelven keresztül terjedt el világszerte.

A görögöknél kezdetben az a négy oldalon teleírt *oszlopot* (sztilosz) jelentette, ami a mai hirdetőoszlop őse lehetett. Ilyeneken állítottak emléket az uralkodóknak, a bátor hősöknek. Mivel az oszlop egy-egy oldalára nem fért sok szöveg, ezért igyekeztek tömören versbe foglalni az információt – így jött létre az epigramma.

Még az ókorban kialakult a szónak egy újabb jelentése: azt az íróvesszőt jelentette, amivel a palatáblára lehetett vésni. A ma közkedvelt radíros ceruzához hasonlított. Az egyik végén hegyes, a másikon tompa íróeszközzel rögtön el lehetett simítani a hibát a puha viasszal bevont palatáblán. Ez a jelentés absztrahálódik a későbbiekben, s már magát a folyamatot – a felkészülést, a választékosságot, a gondos és körültekintő fogalmazást jelenti majd. Ebben a jelentésben ismeri meg később a világ.

A latin nyelvű kultúra terjedésekor a szó már az írás és szónoklás módját jelenti, vagyis azt az igényességet és odafigyelést, ami elvárható egy felkészült szónoktól, aki el akarja érni a célját. Ez a jelentés évszázadokra állandósult. Csak a modern időkben alakul mellé számos mellékjelentés. Ma beszélünk **nyelvi** és **irodalmi stílusokról**. Ezen belül számos részterületen belül számolhatunk vele, hiszen beszélünk **egyéni-** és **korstílusról**.

Az élet számos más területén is találkozunk a szóval, a lakberendezés stílusától kezdve az öltözködési stílusokon keresztül az úszás stílusáig millió előfordulása lehet.

10. Válasszatok ki egy általatok kedvelt művészeti korszakot, amelynek meg tudjátok határozni a stílusára jellemző tulajdonságait!

A stilisztika tudománya

A stilisztika a nyelvtudomány egyik ága. A szóbeli és írásbeli kifejezésmód eszközeit, ismérveit és törvényszerűségeit vizsgáló tudomány. A nyelvi elemek (szavak, toldalékok, mondatok stb.) stilisztikai (közlő, kifejező, hatáskeltő stb.) értékeit vizsgálja.

Három fő területe

<i>Nyelvi stilisztika</i>	<i>Leíró stilisztika</i>	<i>Irodalmi stilisztika</i>
Egy bizonyos nyelvet vizsgál	A nyelv kifejezőerejét, ennek érzelmi, hangulati összetevőit vizsgálja.	Egyes írók, művek, műfajok, korok stb. vizsgálata.

Minden szövegnek van stílusa, amely többletértéket ad a tartalom mellé. A szöveg és stílus egyszerre születik: a szöveg a gondolatból, a stílus a megfogalmazásból.

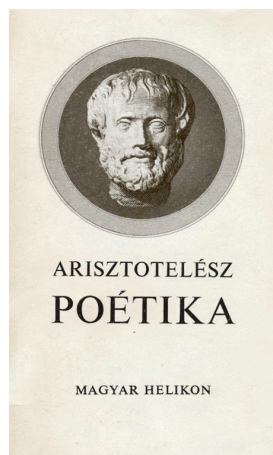
A szépre és tökéletesre való törekvés az ember alapvető tulajdonsága. Ebből adódik, hogy a helyes beszéd igénye is csakhamar a figyelem központjába kerül. Már a görögök írtak tanulmányokat arról, hogyan kell a jó szónoknak felépíteni a szövegét, milyen szavakat és kifejezéseket kell használni, milyen ruhát kell viselnie, milyen lehet a testtartása.

A **rétor** (szónok) szó nyomán terjedt el a retorika kifejezés az egész világon.

Sokáig a retorika és a stilisztika együtt alkották az ékesszólás tudományát.

„A stilisztika valójában a XIX. század második felének és még inkább a XX. század elejének a szülötte (a szó maga az Oxford English Dictionaryben 1846-ban, Littré francia szótárában pedig 1872-ben jelent meg)” (Szathmári István: *A stilisztika története*).

A korízlések, a vallási viták, a helyesírás fejlődése, de még a politikai események is mind-mind befolyásolták a helyes magyar beszéd szabályainak fejlődését minden korban.

A magyar stilisztika történetét Szathmári István négy korszakra osztotta fel. A **XVIII. század** végéig terjedő idő jelenti az **előzményeket**. A XV–XVI. századig terjedő szakaszban a magyar nyelvű írásbeliség, az elsősorban vallásos szövegek fordítása mintegy szűk-ségessé tette a nyelvvel való valamelyes foglalkozást, s eközben földerenghettek egyesek előtt nyelvünk stilisztikai sajátságai is.

A második korszakot a **XIX. század** tudományfejlődése jelenti, ekkor válik el véglegesen a retorika és a stilisztika egymástól. Kezd önálló tudománnyá válni a stilisztika. Megjelennek az első összefoglaló munkák. Kazinczy Ferenc például gyakorlati tevékenységnek ajánlotta az irodalmi szövegek stilisztikai vizsgálatát. Ő használta először a *stilisztika* kifejezést (a stílust értette alatta).

A harmadik korszak a **XX. század** első felét öleli fel, ekkor alakulnak ki a stilisztikai résztudományok, előtérbe kerülnek a tudományág elméleti és gyakorlati kérdései. A kutatók a nyelv funkcióját, érzelmi telítettségét, hangzását kezdik vizsgálni, már nemcsak a szépirodalmi szövegek a vizsgálat tárgyai, hanem a beszélt nyelvünk is.

A negyedik korszakot, a **ma stilisztikáját** – amely napjainkban is alakul – körülbelül az ötvenes évektől számítjuk. A sokszínűség jellemzi. A gyakorlati vizsgálatokat nagyban megkönnyíti a számítógépes gyakorlati vizsgálat (statisztikai stilisztika), amely segítségével például ki lehet számolni, hogy az adott irodalmi alkotó egyéni stílusára mennyire jellemző egy bizonyos nyelvi elem (szó, kifejezés, mondatípus stb.) használata.

A stíléma stílusértékkel bíró nyelvi jel, vagyis olyan nyelvi elem vagy egység, amely a szövegbe kerülve az eredeti jelentés mellett többletjelentést nyer.

Stílusérték Állandó és alkalmi stílusérték

A stílus kifejezőmód, amelynek alapja a nyelv eszközkészlete és szabályrendszere. A nyelvi eszközök kiválasztása és azok elrendezése teremti meg a mondanivalónak stílusát. A stílus tehát választás és elrendezés eredménye.

Minden szó jelent valamit, a valóság egy mozzanatára, darabjára vonatkozik. Alapjelentése a szótárakban szereplő fogalom jelentése. Ez szilárd, állandó. Mellékjelentései alkalmi beszédhelyzetekben fejlődnek ki, azáltal, hogy érzelmi-hangulati többlettel telítődik.

A szó fogalmi (elsődleges) jelentéséhez társuló érzelmi-hangulati többletet nevezük stílusértéknek.

A stílusérték lehet:

- **állandósult** (a nyelvi közösségben már közismert),
- **alkalmi** (adott szövegösszefüggésben az egyén által alkalmilag használt).

Érdekes dolog a nyelv. Tudunk játszani a szavakkal, változtathatunk a szóalakon, de még a jelentéseken is. Számos olyan élethelyzetet tudunk elképzelni, amikor egy jól megválasztott szó sokkal nagyobb stílárius hatást idéz elő. Jól tudják ezt az írók, költők is.

11. Olvassátok el *Kosztolányi Dezső* írását! Válasszátok ki belőle a többjelentésű szavakat, nézzetek utána az értelmező szótárban a jelentéseknek!

Haszontalan

„Haszontalan” – hallom az utcán, s egy öregurat látok, aki egy kisfiút korhol, mert véletlenül megdobta labdájával. Én pedig elkapom a szót, mint a kisfiú a labdát, ide-oda forgatom, játszom vele. Haszontalan, haszontalan. Mit is jelent ez? Eredetileg nyilván csak annyit, hogy a befektetés meddő, hogy valami nem éri meg a pénzt, hogy teljesen haszon nélkül való. Ez a szűk jelentés azonban azóta kitágult, a szigorú, tárgyilagos-anyagias megállapítás majdnem kedélyes feddésé és becézésé enyhült, átcsuszamlott a lelki élet mozgékonyabb területére, s most körülbelül csak annyi, hogy az illető pajkos, dévaj, huncut, kedvesen-csintalan semmirekellő, megbízhatatlan és gyermekes ingyenélő, de nem annyi, hogy nem hajt hasznot. Ha valakiről ma azt akarnám mondani, hogy csakugyan semmi haszon sincs belőle, akkor nem is alkalmazhatom ezt a szót, mely az értelmet teljesen födi, hanem bonyolult kerülőkkel kellene körülírnom. Megint elcsodálkozom, milyen nagyszerűen rugékony, milyen emberien tökéletlen-tökéletes hangszer a nyelv. Minden szó egy-egy billentyű. Megütjük, de nem maga a hang fejezi ki gondolatainkat és érzéseinket, hanem a mellézköngék, melyek egyre táguló körökben közelítik meg lelkünket.

(Részlet *Kosztolányi Dezső* Arcok és karcok c. írásából)

12. Számos olyan szavunk van, amelynek a történelem folyamán megváltozott a stílusa, sokszor még a jelentése is. Nézzetek utána az alábbi szavak történetének!

hírhedt
lefülel

némber
együgyű

Az adekvát és inadekvát stílus

A modern stilisztikák az adekvátság fogalmába igyekeznek sűríteni minden nyelvi követelményt. Felfogásuk szerint adekvát a stílus, ha „pontosan azt fejezzük ki és úgy, olyan hatással, amit és ahogyan szándékunkban állt”. (Szathmári István) Az a „jó stílus, amely összhangban van a tartalommal, a beszédhelyzettel, a közlés céljával és a közlemény műfajával”. (Kemény Gábor) A jövő stilisztikáiban a „stílusértéket (fogalmát) így felváltja majd az adekvátság fogalma, amely valóban teljes mértékben **funkcionális** összefüggésre utal a mondat és a jól meghatározott (nyelven kívüli) célt betöltő közleménytípus között”. (Cs. Gyimesi Éva)

Az adekvátság fogalmát jobban megérthetjük, ha szembesítjük el-
lentétével: az inadekvátsággal. Szikszainé Nagy Irma egyetemi tan-
könyvében az inadekvátság jellemzőit a következőképpen osztályozza:

• a szükszavúság és a vele együtt járó nyelvhelyességi hibák: homályosság, érthetlenség, kétértelműség, értelmetlenség
• a szótévesztés
• a képzavar
• a logikai képtelenség
• a bőbeszédűség és a vele együtt járó nyelvhelyességi hibák: az ún. <i>szófőlösleg</i> (pleonazmus), a <i>szószaporítás</i> , <i>szóismétlés</i> (tautológia), a <i>töltelékszavak és -kifejezések</i> , a <i>terpeszkedő kifejezések</i> , <i>dagály</i> és a <i>szóvirágok</i> , a <i>körülményesség</i>
• a téves vonatkozás
• a közhelyek
• a divatos szavak és kifejezések
• a nyelvünk sajátos szemléletével ellenkező szókapcsolás

Adekvát a stílus, ha összhangban van a tartalommal, a beszédhelyzettel, a közlés céljával és a közvélemény műfajával.

Inadekvát a stílus, ha az adott mű nyelvezete nem stílustalan, hanem rossz.

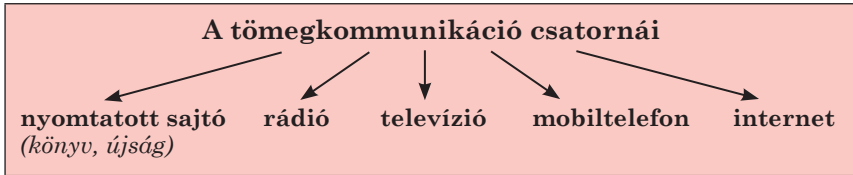
13. Alkossatok egy 5–6 mondatos szöveget, amelyben az orvostudomány fejlődési lehetőségeiről írtok! Vegyétek figyelembe a célközönség összetételét!

- nagymamád
- óvodás csoport
- barátok

A tömegkommunikáció

Az ipari forradalomnak köszönhetjük a tömegkommunikáció lét-rejöttét. Kialakult egy olyan fogyasztói társadalom, ahol nagyon nagy igény van a tájékozódásra. **Az új hírek pillanatok alatt bejárják a világot, ami után erősen veszítenek a hírértékükből, vagyis érdektelenné válnak. A hírérték tehát profittá alakul.**

A tömegkommunikáció segíti a divatot, a korízlás alakulását. Bár egyirányú folyamat, több csatornán áramlik és hatalmas közönséget lát el információval.

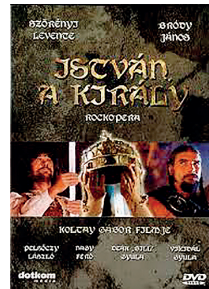
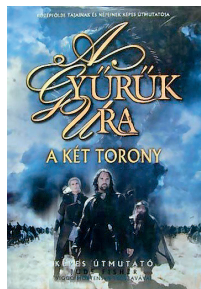

A **nyomtatott sajtó** a legrégebbi kommunikációs műfaj. Tartalma szerint lehet politikai, tudományos, közéleti és szórakoztató. Alapvető tulajdonsága és célja a tájékoztatás.

A tájékoztató sajtóműfajok	Jellemzőik
hír	<i>érdekes, friss, fontos, tömör</i>
közlemény	<i>közérdekű, tájékoztató jellegű</i>
tudósítás	<i>pontos, tárgyilagos, tényszerű</i>
interjú	<i>párbeszéd, legtöbbször 2 szereplős</i>
riport	<i>többszereplős</i>
recenzió	<i>pl. egy könyv ismertetése véleményformálás nélkül</i>

14. Írjatok képzelt riportot az alábbi ismert személyekkel, akiket a média tett ismertté!

15. Határozzátok meg a sztárság fogalmát!

A rádiózás története

A lakosság körében az 1939–1940-es Néprádió-akció révén terjedhetett el a rádiókészülék. Az ötlet Hóman Bálint nevéhez fűződik, aki úgy vélte, a magyar lakosság megérdemelné egy olcsó, szolid küllemű, „lámpás” rádiókészüléket. A legyártott 45 ezer készülék egyáltalán nem

elégítette ki a keresletet, a falvakba szinte semmi sem jutott belőle. Így a II. világháborúig a magyar lakosság többsége detektoros rádiót használt.

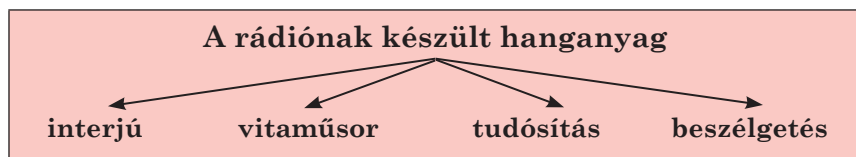
A vevőkészülék gyárok már 1945 elején megkezdték a termelést, a választékukban a kisszupertól rövidhullámú-sávós nagykészülékig a teljes palettát fel lehetett lelteni. A háború után, 1948–50 körül új mozgalmak születtek: az úgynevezett Népszuper- és Néprádió-akciók. A

Népszuper készüléket csak az vásárolhatta meg, aki még nem volt előfizető. Az ára 12 havi részletre történő vásárlás esetén 730 forint volt. A nagyon olcsó, 380 forintos Néprádiót – mely alacsony ára miatt a széles réteghez eljuttott – 1949 decemberében készítették el. Az Orion- és a Philips gyárban előállított olcsó példányok már superkészü-

lékeknek tekinthetők. Az első mintakészülék a teljes középhullámú sáv vételére alkalmas volt, ám a politikai helyzet következményeként a végleges kivitel már csak három középhullámú frekvencia, a Kossuth és a Petőfi adó, valamint a helyi közvetítőállomás vételét tette lehetővé. Az élelmesebbek azonban úgy alakították át ezeket a készülékeket, hogy a nyugati rádióállomások magyar adásait is tudják venni velük, pár év múlva pedig szinte egy teljes „iparág” fejlődött ki az átalakításukra.

(web.axelero.hu)

Mivel a rádiózás úgynevezett „fülszövegekkel” valósul meg, ezért ennél a tömegkommunikációs csatornánál különösen fontos az érthető, tiszta beszéd.

16. Olvassátok fel az alábbi szöveget odafigyelve az élőszó zenei kifejezőeszközeire: a helyes tempóra, a szünetekre, a hanglejtésre stb.! Rögzítsétek és hallgassátok vissza, hogy közösen ki tudjátok elemezni!

Csak tükröz, vagy terjeszt?

(Kötelező szöveg a Kazinczy-verseny általános iskolai országos döntőjén 2008-ban)

Halad a kor, s mi is haladunk vele – írtam valahol úgy két évtizede. És aggódva hozzátettem: De hova halad a kor, és hova visz bennünket? Költői-szónoki kérdésem pusztába kiáltott szóként vészett a semmibe, akkor is, azóta is mindannyiszor. Példákat kutatóként sem mondok itt, bár magánemberként nekem is kicsusszan egy-egy a számon. Csakhogy nem akármikor és akárhol!

Gondolom: sejteni már, hogy azokra a válogatott (vagy nagyon is válogatás nélküli) gorombaságokra és trágárságokra gondolok, amelyeket tizenéves fiúk és leánykák szájából éppoly természetességgel hallunk a legnyilvánosabb helyeken is kiröppenni, ahogy ma már muzikban, kabarékban, egyes rádió- és tévéműsorokban is. Elég két hasonkorú vagy hasonszőrű partner, és az utcán, járműveken is akaratlan hallgatóivá válhatunk olyan magánbeszélgetéseknek, amelybe a többség még hallva is belepirul; s elég egy humorosnak szánt könnyű, vagy realistának szánt komoly műfajú művészeti produkcióra kapcsolni, s máris elönt minket a téma a maga legközönségesebb szókincsével.

Egyre nehezebb eldönteni: a mindennapi élet eldurvulása hat-e a művészi tükrözésre, vagy ez arra. De akárhogy is: a kettő semmiképp sem független egymástól, sőt egymást támogatva-erősítve halad – mind lejjebb és lejjebb.

Mert ami művészi szándékú, s ráadásul tömeges, az hatásában sosem marad a pusztai tükrözés szintjén. Formál, alakít egyszersmind. Legalább azzal, hogy szentesít, akárha szándéktalanul is. Hiába érzi így az író: „Ez így van!”; az olvasók, a hallgatók kisebbik, de hangadó része így érti: „Ez így van jól!” A nagyobbik, de hallgató hányad meg így: „Ez, sajnos, így van!” Tehát a vaskosság kit felháborít, kit elbátortalanít, de senkire sem hatástalan.

„Szólj, s ki vagy, elmondom” – idézzük Kazinczytól. Hozzátehetem: ha hozzám vagy előttem szólsz, akkor azt is: minek nézel engem, címzett vagy véletlen hallgatót.

(Deme László)

17. Mondogassátok gyors egymásutánban!

*Talán platán? Netalán palánta? Netalántán platánpalánta?
Akkor jó a jó hajó, ha jó a jó hajó hajóvitorlája.
Meggymag! Szelíd meggymag vagy, vagy vad meggymag vagy?*

A televízió

A *Tisza 1* (ukránul Тиса 1) egy regionális ukrán nyelvű televíziós csatorna. Az ukrán nyelven kívül a csatorna a Kárpátalján élő nemzetiségek nyelvén (magyarul, oroszul, románul, szlovákul, németül és ruszinul) is közvetít műsorokat.

A *Tisza 1* a Kárpátaljai Regionális Televízió és Rádió Társaság márkanéve. A *Tisza 1* 2005 novemberében indult Ungváron. Eleinte csak az Ungvári járásban és Ungvár területén sugárzott adást. 2006-ban a *Tisza 1* volt az első ukrán regionális csatorna, amely megkezdte műsorszórását műholdon keresztül. Először a *Sirius 2*, mai nevén *Astra 4A* műholdon volt fogható, azóta több műholdon keresztül is szabadon nézhető. A csatorna közvetítési ideje 18 óra.

A televíziózás mindmáig a legelterjedtebb kommunikációs műfaj. Az egész lakosság megszólítható általa.

A tv-adók csoportosítása kiterjedtség alapján:

18. Több tv-adóból válogathatunk. Biztosan ti is észrevettétek, hogy például a reggeli műsorok címe nagyon hasonlít a különböző adókon. Gyűjtsetek hasonló címeket a hírműsorok, filmek, folytatásos regények, talk-show világából!

19. Nézzetek utána az interneten a kommunikáció további fejlődési lehetőségeinek! Alkossatok írásban véleményt!

Összefoglaló kérdések és feladatok

1. Mit nevezünk kommunikációnak?
2. Mi a nonverbális kommunikáció? Milyen módjait ismered?
3. Határozd meg a *stílus* és a *stilisztika* fogalmát!
4. Mit tudsz a stílus szó történetéről?
5. Elevenítsd fel, milyen nyelvi stílusokat ismersz!
6. Melyek a stílust meghatározó tényezők?
7. Válaszd ki a magyar irodalom egyik alkotóját, akinek tudsz beszélni az egyéni stílusáról, illetve a korizlésről / művészettörténeti korszakról, amely hatott az ars poeticája alakulására!
8. Olvasd el az alábbi szöveget, és fogalmazd meg egy mondatban az üzenetét!

Anyanyelv

(Részlet)

Egy angol professzor a műnyelvek helyett a számítógépes angolt szánja világnyelvnek, nyolcszázötven szóra zsugorítva a rendkívül gazdag angol szótárt. Egyetlen kifejezést emel ki belőle sok-sok rokon fogalom megjelölésére.

Aki megszokta, hogy gondolatait egy gyermek szellemi színvonala fölött fejezze ki, aligha vágyik efféle béklyót tenni nyelvére. De még a megnyirbált élő nyelv is különb a műnyelvnél, melynek szavai lombikban születtek. Se gyökerük, se hagyományuk.

Csábító a gondolat, hogy egyetlen nagy nyelvközösség által testvériesüljön az egész világ. Az értelem útmutatása szerint ésszerű lenne, ha az emberek egyetlen közös nyelvet használnának. Elvégre egyazon földteke szülöttei. Koponyaalkatuk, csontvázuk, szervezetük jobbra azonos. Öltözködésük is mind hasonlóbbá válik. De a nyelv több a ruhánál, több a testnél. A nyelveket népek szelleme műveli ki. A föld hátán ezerszáz nyelven beszél kétezermillió ember. Kibogozhatatlan szálaik visszanyúlnak egészen a történelem előtti korig.

A nyelv szellemi csoda. Ereklje. Minden nyelv. Ékszerartója egy nép hagyományainak. Nem ok nélkül születtek e meghatározások: nyelvkincs, szókincs. A nyelv minden nemzetnek a legfőbb kincse. Nehéz elképzelni, hogy akadjon nemzet, nagy vagy kicsi, amely önszántából elherdálná. És ahogy a szigetek a tengerekben, a nyelv-szigetek is jól megférnek a nyelvtengerekben.

Az egyetemes emberi gondolkozás nem a nyelven múlik. Megértés, jó szándék, emberség minden nyelvi akadálytól független. Ez a legbiztosabb híd nemzet meg nemzet, ember meg ember között. Mellette keskeny pallóul szolgálhatna egy nemzetközi nyelv.

(Péchy Blanka)

9. Melyek a stílusmeghatározó tényezők?
10. Mit tudsz a stilisztika történetéről?
11. Mi a stílusérték?
12. Keress olyan élethelyzeteket, ahol gyakran találkozhatunk pongyola nyelvhasználat-
tal!
13. Melyek a tömegkommunikáció csatornáí?
14. Nézz utána, hogy a régebbi korokban milyen tömegkommunikációs lehetőségek
léteztek!

NYELVI SZINTEK, A NYELV GRAMMATIKAI JELLEMZŐI

A NYELVI SZINTEK GRAMMATIKÁJA
<p style="text-align: center;">A NYELV MINT JELRENDSZER</p> <p>Jelelemek: <i>hangok; fonémák</i></p> <p>I. szint</p> <p>Jelek: <i>szavak, szóelemek (morfémák):</i> szótövek + toldalékok</p> <p>II. szint</p> <p>Szószervezetek (szintagmák) és mondatok</p> <p>III. szint</p> <p>Szöveg</p> <p>Nyelvtan – a szintek egymásra épülése és a jelek szerkesztésének szabályai</p>
<p>A NYELV VÁLTOZÉKONYSÁGA ÉS ÁLLANDÓSÁGA</p> <p>A nyelvi változások folyamatosak, öntörvényűek, a nyelv minden eleme változhat</p>
<p style="text-align: center;">A NYELV RÉTEGEZŐDÉSE</p> <ul style="list-style-type: none"> • a beszélt és az írott nyelvváltozatok összessége • nyelvjárások • csoport- és rétegnyelvek, szaknyelvek, életkori nyelvváltozatok • köznyelv és irodalmi nyelv

A nyelv mindaz, amit a beszélő a nyelvvel kapcsolatban elsajátít és használ. Meghatározó szerepet játszik az egyének gondolkodásában is. Viszont egyetlen ember sem ismeri, beszéli a nyelv egészét.

A nyelv az emberi kommunikáció eszköze, általános emberi jelrendszer. A jelrendszer olyanféleképpen működik, hogy a kisebb nyelvi elemekből nagyobbak hozhatók létre, ebből még összetettebbek alkothatók. Sorrendjük szintekben fejezhető ki: *hangok, szavak, mondatok*. A nyelvi szintek természetesen nincsenek elszigetelve egymástól. A köztük lévő szoros kapcsolat jelzi, hogy az alsóbb szint elemei nagyobb egységeket építenek föl, illetőleg a felsőbb szint elemei kisebb egységekből állnak.

A nyelv legtöbb eleme folyamatosan változik, csak ezek a változások nem mindig szembetűnőek. A legváltozékonyabb a szókészlet. Az új fogalmak új szavakkal való megjelölésében a társadalom minden rétege részt vesz, melyek öntörvényűek. A nyelvi változásokat az anyanyelvi beszélők többségének a nyelvhasználata irányítja.

A nyelv jelentéstartalmakat kifejező elemek rendszere, jelrészekből felépülő jelekből, ezeket összekapcsoló szabályokból és használati utasításokból áll.

20. Vitassátok meg az alábbi íróktól származó gondolatokat!

A nyelv változik, és ha van rá mód, érdemes lépést tartani vele.

(Jelenits István)

Azért vagyunk a világon, hogy szavainknak helyet teremtsünk benne.

(Sütő András)

Megannyi rossz szó honosodik meg, s megannyi jó szó senyved el. Száz és száz magot kell elhintenünk, hogy egy-kettő gyökeret fogjon.

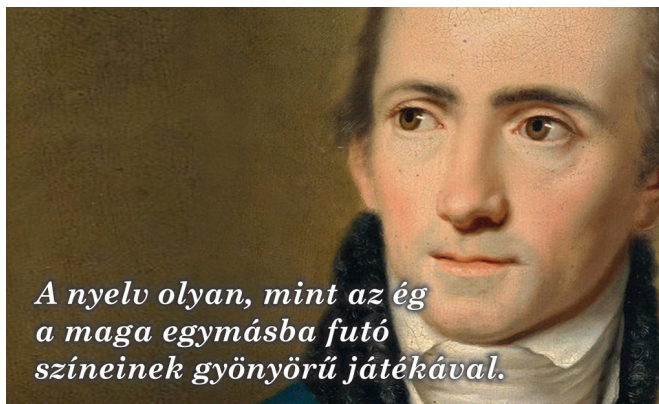
(Kosztolányi Dezső)

A nyelv csak társadalomban létezik, a társadalom viszont nem létezne nyelv nélkül.

(Sándor Klára)

A nyelv nem született arra, hogy a valóság teljességét fejezze ki, hanem arra csupán, hogy kifejezze a kifejezhetőt. Azt mindig tudja, válságai idején is, mert mindig válságban van, mint a természet.

(Szentkuthy Miklós)

A nyelv olyan, mint az ég a maga egymásba futó színeinek gyönyörű játékával.

(Kazinczy Ferenc)

HANGTAN

A fonéma

A nyelvi szintek közül a legalsó a **fonémaszint**.

A fonéma a nyelvtudomány eszközeivel tovább már nem bontható egység, amelynek felismerhető formája van, de jelentés nem tartozik hozzá.

A fonémák összekapcsolásával ez a helyzet megváltozik: a fonéma jelentéshordozóvá válik. Ugyanúgy, mint a többi nyelvi elem, a belőle felépülő nyelvi egységben tölti be szerepét. (Pl.: *szál* és a *száll*, *kar* és a *kár*, az *elfogyott* és az *elfagyott* közti különbség oka egy-egy fonéma eltérése.) A fonémáknak tehát jelentés-megkülönböztető szerepük van.

Egy nyelv fonémáinak száma véges (könnyen számba vehetők, leírhatók).

A magyar köznyelvi fonémarendszer tagjai a következők: *a, á, b, c, cs, d, dz, dzs, e, é, f, g, gy, h, i, í, j, k, l, ly, m, n, ny, o, ó, ö, ő, p, r, s, sz, t, ty, u, ú, ü, ű, v, z, zs*. Az idegen hangok jelölésére szolgáló betűket, illetőleg a velük jelölt hangokat nem tekinthetjük a magyar fonémarendszer részének.

A fonéma elvont nyelvi egység, amely a nyelvhasználat során hang vagy betű formájában jelenik meg. A hangok a beszéd folyamatában mindig egyediek, aktuálisak, de közös tulajdonságaik alapján megkülönböztethetők bizonyos hangtípusok, amelyeket írásban többnyire ugyanazzal a betűvel jelölünk.

FONÉMA	HANG
A hang elvont változata, a nyelv legkisebb jelentés-megkülönböztető egysége	A beszéd legkisebb, tovább nem bontható egysége

A nyelvnek a legkisebb elemeit, amelyek a nyelvhasználat során hang vagy betű formájában jelennek meg, jelentés-megkülönböztető szerepük van, fonémáknak nevezzük.

A hangkörnyezet vagy a nyelvjárási viszonyok befolyásolhatják egyes hangok kiejtését, de a fonéma tulajdonságai állandóak maradnak.

21. Sorold betűrendbe az alábbi neveket!

Máté, Viola, Katalin, Béla, Annamária, Amanda, Elemér, Ervin, Ella, Julianna, Anasztázia, Károly, Karolina, Ádám, Ágnes, Beáta, Veronika, Márta, Gabriella, Zsigmond, Zsófia, Kamilla, Angéla, Viktor, Viktória, Emese, Kinga, Anita, Csilla, Aranka, Andor, Tibor, Tímea, Elza, Árpád, Ákos

22. Mit jelentenek ezek a szavak? Magyarázd meg jelentésüket és foglald őket egy-egy mondatba!

fen – fenn, tol – toll, épen – éppen, szál – száll, hal – hall, had – hadd, kel – kell

23. Írd le az alábbi szavakat, húzd alá azokat a hangokat, amelyek kiejtésor kiesnek!

*rendszerint
most sincs
azt hiszem
mindnek*

*csukd be
pénzsóvár
küldtem
rongypokróc*

24. A szajkó kitűnő hangutánzó madár. Éles, riasztó hangjára az erdő minden vadja figyel. Te hallottad-e már a hangját? Fogalmazz meg néhány mondatban, milyen hangokat tud a szajkó kiadni, vagy milyen állatot tud utánozni! Ha nem volt rá lehetőséged, nézz utána az interneten! Olvasd el a szöveget, állapítsd meg stílusát és közlés módját!

A **szajkó**, népies nevén **mátyásmadár** vagy **matyimadár**, Euráziában található meg. Nem is olyan régen még elsősorban a bükk- és a tölgyerdők lakója volt, de mivel élettere egyre szűkül, újabban gyakran feltűnik városokban és parkokban is.

Kiváló hangutánzó. Egy alkalommal egy szajkó hosszú perceként keresztül bolondított engem az erdőben, mivel olyan élethűen utánozta a kutyaugatást, hogy bedőltem neki. Hosszas keresgélés után jöttem rá, hogy nem kutya ugat, hanem egy szajkó szórakozik velem. A házi kedvenként tartott madarak képesek az emberi hangot is leutánozni, némelyik igencsak élethűen „beszél”. Egyébiránt a magyar nyelvben a „szajkózás” kifejezés is a szajkó hangutánzó képességére vezethető vissza, mert az eltanultakat képes hosszasan ismételtetni, szajkózni.

(Folyóiratból)

25. Gyűjts olyan szó párokat, amelyek a rövid és hosszú hangokban térnek el egymástól!

Magánhangzók: *bab – báb*,

Mássalhangzók: *kel – kell*,

Beszédhangjaink, a magyar nyelv hangállománya

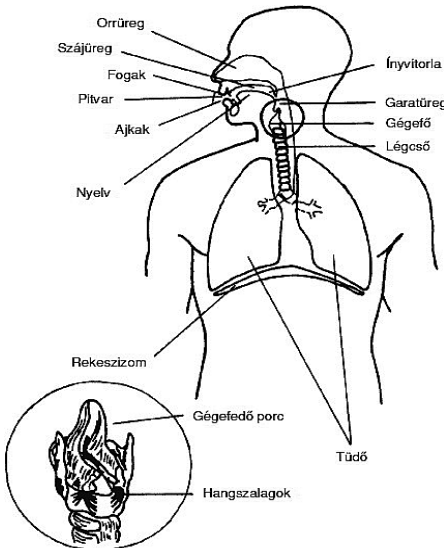
A hangtan a leíró nyelvtannak az a része, amely a nyelv hangállományát vizsgálja. A hangok képzésének módjával foglalkozik.

A hang a beszéd legkisebb, tovább már nem bontható alkotóeleme. Önálló jelentéssel nem rendelkezik. Konkrét, hallható jelenség, amit hangképző szervek segítségével hozunk létre.

Az emberi beszéd különféle hangokból áll. Minden nyelvnek saját hangrendszere van, ebben meghatározott számú hang található. Ezek a hangok egymáshoz kapcsolódva alkotják beszédünk értelmes hangsorait, a szavakat. A magyar nyelvben **39 hangot** szokás megkülönböztetni. Ezeknek a hangoknak az összekapcsolásából számtalan szót alkothatunk. A beszédhang része a kommunikációs folyamatnak.

Beszédhangokon az emberek nyelvi érintkezésében használatos hangjelenségeket értjük, amelyek nagymértékben egyéniek és egyszeriek.

Egy-egy beszédhang ki-mondásakor a hangképző szervek felveszik az adott beszédhangra jellemző helyzetet, s ezt csak a következő beszédhang képzésekor vagy a beszéd folyamatban beálló szünetben változtatják meg. A beszéd folyamatban egy hang tehát addig tart, ameddig a hangképző szervek helyzete nem változik.

A hangképzésben résztvevő szerveink:

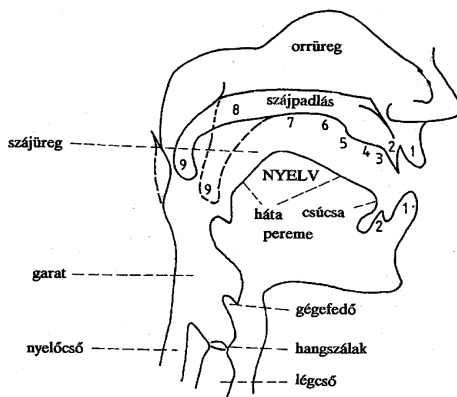
- a **tüdő**, melyből a kiáramló levegő valamilyen akadályba ütközik;

- a **gégefőben** elhelyezkedő **2 hangszalag**;
- a **garatfal** az ínycsappal;
- a **nyelv** és a **szájpadlás**;
- a **2 ajak**, valamint az alsó és felső **fogsor**.

A beszéd hangjait általában kilégzéssel képezzük. A magyar beszédhangok a levegőnek a tüdőnkől való kiáramlásakor keletkeznek, ettől csak erős érzelmi felindulás téríthet el bennünket. (Vannak egyes afrikai nyelvek, amelyekben tipikusak a belégzéskor létrejött hangok.) A levegő a tüdőből elindulva a hörgőkön és a légcsőn keresztül a gégefőbe jut, ahol a hangszalagok találhatóak. A hangszalagok különböző állása más-más hangok keletkezésével jár együtt. A beszédhangok létrejötte szempontjából kétféle hangszalagállás jelentős: ha a hangszalagok egymástól távol, nyitott állásban helyezkednek el, akkor a kitóduló levegő nem rezegteti meg őket, ha viszont szorosan összetapadnak, akkor a levegő csak úgy tud továbbhaladni, ha a hangszalagokat megmozgatja, megrezegteti. Ily módon kétféle beszédhang keletkezik: **zöngétlen** (a mássalhangzók egy része) vagy **zöngés** (az összes magánhangzó és egyes mássalhangzók). A **h** hang keletkezésénél a hangszalagok az említett két szélső helyzet közötti állapotban vannak, ilyenkor sem keletkezik zöngé.

A gégefő elhagyása után a levegő továbbhalad a garat irányába, ahol az ínyitorla a levegőt vagy a száj- vagy az orrüreg felé tereli. Ha a szájüreg felé vezető út el van zárva, akkor a levegő csak az orrüregben át tud távozni, így keletkeznek az orrhangok (**m, n, h, ny**), az ínyitorla másik állásában a levegő a szájüregen keresztül távozik. Ha több eszközünk nem lenne a hangképzésre, mindössze négy-ötféle hangot tudnánk ejteni rövid vagy hosszú változatban. Szerencsére azonban további hangmódosítási eszközök állnak rendelkezésünkre: változik a szájüreg mérete és formája a nyelv és az ajkak mozgása következtében (ez teszi lehetővé a különféle magánhangzók keletkezését), illetőleg a két-két hangképző szerv akadályt alkot, amelyen a levegőnek át kell haladnia (így jönnek létre a különféle mássalhangzók).

Ha a beszédhangok képzése, a beszélőszervek működése eltér a normától, **hangképzési hibákról** beszélünk. A hangképzési

rendellenességek teljes körét **pöszeségnek** nevezzük. Fajtáit az alapján különböztetjük meg, hogy melyik hang képzése tér el a szabályosótól: *selypesség, raccsolás, orrhangzós beszéd* stb. A pöszeség mértéke igen különböző lehet. Előfordul, hogy csak néhány hangot érint (ezek többnyire azonos típusú hangok, pl. sziszegő hangok), de kiterjedhet a beszédhangok többségére is, és ez által érthetlenné teheti a beszédet. Az egyes hangok képzése lehet kis mértékben torz, de módosulhat a felismerhetetlenségig is.

26. A következő szöveg felolvasásakor társaid segítségével figyeld meg, hogy a hangképzésed mennyire felel meg a köznyelvi normának!

A magyar nyelv magánhangzóban gazdagabb, mint a szláv és a germán nyelvek, viszont nem olyan fuvolaszerűen magánhangzós, mint a finn. A legközelebb a román nyelvhez áll; ha keménységi fokát is figyelembe vesszük: a latinhoz és a spanyolhoz. Férfias nyelv.

(Németh László)

27. Olvasd fel hangosan az alábbi verset! Mi az oka annak, hogy a versben bizonyos hangok kicserélődtek? Próbáld meg átírni a verset úgy, hogy érthető legyen! Ezt követően figyeld meg, hogy pontosan mely hangok helyett használna mást a költő!

Bádatos dapok

Hideg dovebber dzsípós szele jó
biatta bost bidded bezó kopár,
oda az egyhe, őszies idő,
s elbúlt a Gyár.

Deb tudob, bilyen erős akarat
lelkesít, hogy daloljod bég a száj,
bégis dalolok, bitt a badarak,
bert hát buszáj.

Bost búcsú déked, trillázó patak,
ti rózsák, badarak, te tarka rét,
búcsú déktek, artikulált szavak,
áldott beszéd!

Zöld gyep, árgyas erdő, búcsú déked,
búcsú déked, vidáb, gyári lagzi,
begtört szívvel sebbi bást deb kérek,
csak hogy – haptici!!!

(Varró Dániel)

28. Bontsd szótagokra az alábbi példákat!

ablak, edzés, tábla, széssel, borul, tintás, hallás, hosszú, bojtjuk, anya, krémes, peddzétek, végigér, gólya, pöttyös, vágat, ízlel, bakancs, ujjal, megüt, könyvön, teát, findzában, dinnye, tollal

29. Egészítsétek ki a következő szavakat!

há...csó, lé...cső, cukrá...da, csa...da, la...da, e...dekel, katoná...di, elle...ben, közö...bös

- Melyekben van eltérés az írás és a kiejtés között? Miért?

A beszédhangok osztályozása

Amikor a kiáramló levegő a hangcsatorna bármely részén akadállyal találkozik, mássalhangzó keletkezik, ha pedig akadálytalanul hagyja el a szájüreget, akkor magánhangzó keletkezik.

A magánhangzók rendszere

A magánhangzó hangszalagrezgéssel ejtett **nyíláshang**, minőségét a szájüreg alakja és nagysága, s az ajaknyílás határozza meg. Az időtartam is meghatározó jegy. A szótagalkotásban szótagmag, önállóan is alkothat szótagot. A magyar nyelvben **14 magánhangzó** van, mindegyiket hangszalagrezgéssel képezzük, tehát **tiszta zönge**.

A magánhangzók közötti különbségeket a nyelvnek a szájüregben való mozgásával hozzuk létre. Ha a nyelv elülső része hangképzéskor magasabban van a hátulsónál, akkor **magas hangok** vagy **elöl képzett** hangok keletkeznek. Ha viszont a nyelv hátulsó része emelkedik magasabbra, akkor **mély** vagy **hátról képzett** hangok keletkeznek. A nyelv függőleges mozgása alapján **alsó, középső és felső nyelvallású** magánhangzóink vannak.

A magánhangzók létrejöhetnek az **ajakak kerekítésével**, vagy széles ajaknyílással, **ajakréssel** ejtjük ki őket.

A magánhangzók a kiejtés időtartama szerint lehetnek **rövidek** és **hosszúak**.

M A G Á N H A N G Z Ó K	MAGAS MAGÁNHANGZÓK				MÉLY MAGÁNHANGZÓK			
	Széles ajak- nyílással képzettek		Ajak- kerekí- téssel képzettek		Széles ajaknyílás- sal képzettek		Ajakkerekí- téssel képzettek	
	R	H	R	H	R	H	R	H
Felső nyelvállá- súak	<i>i</i>	<i>í</i>	<i>ü</i>	<i>ű</i>			<i>u</i>	<i>ú</i>
Középső nyelvállá- súak		<i>é</i>	<i>ö</i>	<i>ő</i>			<i>o</i>	<i>ó</i>
Alsó nyelv- állásúak	<i>e</i>					<i>á</i>	<i>a</i>	

R – rövid magánhangzók, **H** – hosszú magánhangzók

30. Miért nem lehet felcserélni a következő szavakat? Fogalmazz meg velük egy-egy mondatot!

kever, kavar, kövér
sziszeg, szuszog
kér, kör, kár, kar, kor, kór, kúr
dörömböl, dorombol
libeg, lebeg, lobog

31. Pótold a megfelelő időtartamú magánhangzókat!

*igaz..., hossz..., ár..., Sam..., j..., esk..., ham..., s..., kap..., sa-
vany..., holl..., fal..., baty..., Pist..., heged..., haj..., fés..., szomor...,
ap..., hord..., könny..., felh..., tekn..., fi..., hatty..., bet..., gyal...,
bács..., Ic..., n..., h...*

32. Tedd többes számba az alábbi főneveket!

*kéz, nyár, ló, alma, körte, úr, fű, szamár, kanál, táska, madár, út,
tűz*

- Milyen változás történt a szótövekben?

- 33.** Cseréld ki a következő szavak mély magánhangzóit magasakra úgy, hogy értelmes szót kapj! Írd le őket!

fal, kán, nyár, gomb, szú, horog, tál, gyúr, rút, marad

- 34.** Mi a különbség a következő alakváltozatok magánhangzóit között? Melyik változat használatos ma inkább? Van-e jelentéskülönbség köztük?

*ser – sör, csend – csönd, csorog – csurog, dobban – döbben,
vödör – veder, szeg – szög, kelt – költ*

- 35.** Romhányi József a magyar nyelv kiváló ismerője volt, rendkívüli éleslátással és nem kevés zenei érzékkel fedezte fel a nyelvben rejlő játék lehetőségét. Olvasd el figyelmesen az alábbi verset, melyben az eszperente nyelvet ismerheted fel!

Kecskére a káposztát

Egy kecskére bíztak egy szép fej káposztát.
Nem nyúlt hozzá, nehogy a gazdái átkozzák.
Hogy küzdött magával, és mit tett legvégül,
elmondom kecskéül!
– Mekk!
Egyelek meg,
de remek
kerek!

Nem! Hess, becstelen kecskeszellemek!
Egyenes jellemek
benneteket elkergetnek!
– Mekk!
De szerfelett kellene
keblemnek
e levelek.
Egyet lenyelek!
Nem! Rendesen legelek...
– Mekk!
De eme repedezett fedeles levelek,
melyeket emberek nem esznek meg,
nekem teljesen megfelelnék,
ezeket nyelem le.
Belembe lemehetnek.
– Mekk!
Ejnye! Erre eme beljebb elhelyezett levelek
lettek fedelek.
Ezek e melegben egyre epedeznek,
meg-megrepedeznek.
Nem tehetek egyebet,
egy rend levelet lenyelek.
– Mekk!
De erre eme bentebb szerkesztett levelek
egyre feljebb keverednek,
rendre fedelek lesznek,
melyeket szemetesvederbe tesznek.
Erre teremtettek benneteket?
– Mekk!
Elengedhetetlen meg kell ennem
e fejben lelt leveleket.
Le veletek!
Nyekk!
Te fej! Ne feledd: meg nem ettelek,
de meg mentettelek!
Mekk!

● A példa alapján alkoss a fogalmakhoz olyan meghatározást, mely eszperente nyelven van megfogalmazva!

étterem, ágy, iskola, foci, kéz, bohóc

Minta: *rádió* – szerkezet, melyben kedves zene s szellemes csevejt kellene legyen, de nem ez megy, mert serceg, recseg, s nyekereg

A mássalhangzók rendszere

Bár a szótagalkotásnak a legfontosabb feltétele a magánhangzó, mégsem tudnánk beszélni a hangok másik nagy csoportja, a mássalhangzók nélkül. Nevük is utal arra, hogy másodlagos szerepet játszanak, mégis nagyon fontos a nyelvhasználatban.

A **mássalhangzók** valamennyien **akadályhangok**, de képzésükkor különböző helyeken jöhetnek létre. A hangszalagok működése alapján **zöngések** és **zöngétlenek**, a képzési módjuk szerint **zár-, rés-, zár-réshangok, orrhangok** és **pergő hangok** lehetnek. A képzés helye az **ajak, a fog** és a **fogmeder, a szájadlás, valamint a gége**.

Mássalhangzók	Ajakhangok		Foghangok		Ínyhangok		Gégehangok	
	Zöngés	Zöngétlen	Zöngés	Zöngétlen	Zöngés	Zöngétlen	Zöngés	Zöngétlen
Zárhangok	<i>b</i>	<i>p</i>	<i>d</i>	<i>t</i>	<i>g</i>	<i>k</i>		
Orrhangok	<i>m</i>		<i>n</i>		<i>ny</i>			
Réshangok	<i>v</i>	<i>f</i>	<i>z</i> <i>zs</i> <i>l</i>	<i>sz</i> <i>s</i>	<i>j</i> <i>ly</i>			<i>h</i>
Zár-réshangok			<i>dz</i> <i>dzs</i>	<i>c</i> <i>cs</i>	<i>gy</i>	<i>ty</i>		
Pergőhangok			<i>r</i>					

Amikor az akadály elzárja a levegő útját, majd hirtelen felpattan, **zárhangokról** beszélünk. Amikor az akadály csak részleges, s a levegő erős súrlódás árán, de távozik, **réshangokról** beszélhetünk, ami-

kor pedig a teljes zárt réssé alakítjuk, vagyis a zár felpattanásakor rést képezünk, **zár-rés hangokról**. Az **r** hangot a nyelv hegyének a pergetésével ejtjük, ezért **pergő hangnak** nevezzük.

A mássalhangzók ugyanúgy lehetnek **rövidek** vagy **hosszúak**, mint a magánhangzók, hiszen jelentés-megkülönböztető szerepe van az időtartambeli változásnak.

36. Olvasd el helyes kiejtéssel és megfelelő hangerővel a szópárokat! Mutasd be a szópárok eltérő hangjainak képzési sajátosságait!

dadát – tatát	zár – szár	baba – papa	gém – kém
délben – télben	méz – mész	bab – pap	gép – kép
dudor – tudor	száz – szász	berek – perek	rág – rák
derek – terek	réz – rész	búb – púp	görög – körök

37. Pótold a hiányzó mássalhangzót, a **-j** hangot jelölő megfelelő betűt!

kirá..., hó...ag, fo...ó, karva..., ...egesmedve, csuk...a, é...szaka, he...es, if...úság, műse...em, tava..., ...ukas, erké..., szófa..., fo...osó, kristá..., zsá...a, za..., ö...v, laká..., ma...om, aszá..., bó...a, ...áték, ...uk, úrha...ó, sóha..., tenge..., bor...ú

38. Írd le a szavak zöngésség szerint párját!

ősz – ..., fér – ..., kém – ..., tér – ..., kéz – ..., szár – ..., pompa – ..., atya – ..., pont – ..., por – ..., szár – ...

39. Másolás közben válaszd ki a zárójelből a megfelelő mássalhangzót!

1. S ha né...tek (z, sz) fölfelé, né...tek (z, sz) balra-jobbra, s nincs egy földi fűszál, mely rátok hajolna... (*Arany János*) **2.** A felső kapu nyitva állott, s az örök a földön fekü...tek (d, t). (*Móricz Zsigmond*) **3.** Halhatlanítva va...tok (gy, ty) a dicsókkal... (*Vajda János*) **4.** Az ebédet Matula fő...te (z, sz) az öreg fű...fa (z, sz) alatt, s utána elnyúltunk az árnyékban lustán, boldogan. (*Fekete István*) **5.** Hangzik az erdő is, melyben szö...dösve (g, k) danolgat sok nemű erdei kar és tavi tarka madár. (*Vörösmarty Mihály*) **6.** A vár olyan volt, mint az egér-rá...ta (g, k) mandulatorta. (*Gárdonyi Géza*) **7.** Gyöngé vagyok, testem, lelkem fára...t. (d, t) (*Petőfi Sándor*) **8.** Meleg csókok és tarka kártya ma, lá...d (s, zs), tudom, hogy mind hazug...(*Tóth Árpád*) **9.** Rögöt, virágot do...tak (b, p) mind a sírra ... (*Juhász Gyula*) **10.** Ki zöldbe, ki ké...be (g, k), ki fődíig fehérbe, csak az én édesem tiszta fehérbe. (*Népdal*)

40. Írd le *Kányádi Sándor* versét szótagolva! Húzd alá azokat a betűket, melyeknek van zöngésség szerint párjuk!

Álmodó

Várost álmodtam ide én;
fölraktam, itt van: az enyém.

Fényről álmodtam: fény ragyog.
És álmodtam egy ablakot,

Utat álmodtam, kész az út;
fürkészem, milyen messze fut?

ahonnan majd a végtelen
tavaszi eget nézhetem.

Megvan végre az ablakom,
van szobám, ahol lakhatom,

Mi kell még – kérdik –, nem elég?
Örülök persze – szólanék,

van alázatos szőnyegem,
naponta többször ehetem.

de csak a fejem ingatom.
Állok némán – és álmodom.

41. Egészítsd ki a következő szavakat a szükséges rövid vagy hosszú mássalhangzóval!

- a) **-l, -ll:** csi...ag, porce...án, á...név, szá...ás, há...ás, sza...ag, ga...ér, pi...angó, szó...ő;
- b) **-s, -ss:** ki...ebb, adó...ág, tizste...éges, e...ő; sü...ön, la...an;
- c) **-j, -jj:** u...as, va...on, le...ebb, fú...a; u...ong;
- d) **-n, -nn:** be...e, utá...a, le...e, jö..., va...ak ;
- e) **-p, -pp:** máské...en, ro...ant, rö...en, na...al;
- f) **-g, -gg:** he...eszt, gu...ol, hor...ol

A beszédhangok kapcsolódása

A hangokkal nem elszigetelten találkozunk, hanem mindig a beszéd folyamat részeként. Ha gyorsan kell kimondanunk két hangot egymás után, akkor a hangképző szerveink állását meg kell változtatnunk. Lehet, hogy egymástól nagyon különböző hangok kerülnek egymás mellé, s ezért a gyakorlatban kialakult a beszéd megkönnyítésére a hangok egymáshoz való igazodása, a hangképző szervek állásának egymáshoz közelítése. Ezt a jelenséget **alkalmazkodásnak** nevezük. Az alkalmazkodás törvényei a **hangtörvények**.

HANGTÖRVÉNYEK	
Magánhangzó-törvények	Mássalhangzó-törvények
<ul style="list-style-type: none"> ● hangrend ● illeszkedés ● hiátustörvény 	<ul style="list-style-type: none"> ● részleges és teljes hasonulás ● összeolvadás ● rövidülés ● kiesés ● nyúlás

A hangrend vagy magánhangzó-harmónia az a törvénye nyelvünk hangszerkezetének, mely szerint az egyszerű szavak csupa magas vagy csupa mély magánhangzóból épülnek fel. Vannak olyan szavaink is, amelyekben a mély magánhangzók mellett e, é, i, í hangok találhatóak, ezek vegyes hangrendűek. Tehát a szavak lehetnek:

- **magas hangrendűek:** ember, érem, közel, illem, üveg, öröm, kedves, vezető,
- **mély hangrendűek:** asztal, autó, hajó, udvar, óra, kutató, csukló, folyó, tojás,
- **vegyes hangrendűek:** iskola, zebra, csikó, telefon, rádió, sírás, mozi, óceán.

A hangrend törvényszerűsége nem vonatkozik az összetett és az idegen eredetű szavakra. Az összetett szavakban a tagok megtartják eredeti hangrendjüket: pl. *kenyértartó, gyerekszoba, sítalp* stb.

Illeszkedésnek azt a jelenséget nevezzük, amelyekben a végzések alkalmazkodnak a szótő hangrendjéhez.

HANGREND	TOLDALÉK	PÉLDA
<i>Magas</i> hangrendű szóhoz	<i>magas</i> hangrendű toldalék járul	<i>emberrel, közelben, vezetőnek</i>
<i>Mély</i> hangrendű szóhoz	<i>mély</i> hangrendű toldalék járul	<i>autóval, asztalra, kutatónál</i>

Vegyes hangrendű szóhoz	általában <i>mély</i> hangrendű toldalék járul	<i>rádióban, iskolánál, csikóra</i>
-------------------------	--	-------------------------------------

Vannak olyan vegyes hangrendű szavak, amelyek toldalékolása ingadozik (*fotelben, fotelban, norvégek, norvégok*). A háromalakú toldalékok (-on, -en, -ön, -hoz, -hez, -höz, -kodik, -kedik, -ködik) ajakműködés szerint is illeszkednek, s az utolsó szótag magánhangzójának ajakműködéséhez igazodnak (*erdőhöz, gyerekhez; gyönyörködik, keveredik*).

Hiátustörvény. Ha két magánhangzó között hiátus, vagyis hangúr támad, akkor azt a beszélők igyekeznek megszüntetni. Olyan esetekben fordul elő, amikor a két egymást követő hang különböző hangrendű (*tea, dió, fiú*). A hiátus feloldása kétféleképpen lehetséges:

- **betolódik egy mássalhangzó (hiátustöltő hang) a magánhangzók közé:**

pl.: *fiú – [fjú]; tea – [teja]; dió – [dijó]; rádió – [rádijó];
miért – [mijért];*

- **kiesik az egyik magánhangzó:**

pl.: *leány – [lány]; reá – [rá]; miért – [mért].*

Egyes szavainkban előfordulhat, hogy két vagy több mássalhangzó is követi egymást. Ilyenkor vagy nem történik semmi (tehát nem érvényesül semmilyen hangtörvény), vagy mássalhangzó-törvények fejtik ki hatásukat, azaz hasonulás, összeolvadás, mássalhangzó-rövidülés, mássalhangzó-kiesés, esetleg nyúlás történik.

Hasonulás során az egyik mássalhangzó részben vagy egészében átveszi a mellette álló hang képzési jegyeit. A hasonulás lehet részleges vagy teljes.

Részleges hasonulás esetén az egyik mássalhangzó csak egyetlen képzési jegyében válik hasonlóvá a másikhoz. A részleges mássalhangzó lehet:

- **zöngéesség szerinti**, ha két egymás mellé kerülő mássalhangzó közül az előbb álló zöngéesség tekintetében alkalmazkodik a mögötte állóhoz,

pl.: *háztető – [hásztető]; ablakban – [ablagban]; húsban – [húszban];*

- **képzés helye szerinti**, ha két különböző képzéshelyű mássalhangzó áll egymás mellett, az egyik képzés helyét tekintve magához hasonlítja a másikat,

pl.: *különben – [külömben]; színpad – [szímpad];
azonban – [azomban]; rongy – [ronygy]; ponty – [ponyty].*

Teljes hasonulással akkor találkozunk, ha két egymás mellé kerülő mássalhangzó közül az egyik a másikkal azonossá válik. Ez lehet:

- **írásban jelöletlen**, amikor csak kiejtésben valósul meg a hasonulás,

pl.: *igazság* – [igasság]; *maradtak* – [marattak]; *hagyja* – [haggya];

- **írásban jelölt**, ha a változást, az azonossá válást írásban is rögzítjük,

pl.: *dobbal*, *széppé*, *abban*, *ehhez*.

A hasonulás hathat előrefelé (*dobbal*) és hátrafelé (*maradtak*). Az *azzal* / *avval* alakpár kivételes eset, mert mindkét irányba működhet.

Az **összeolvadás** során két vagy több egymást követő mássalhangzóból a kiejtésben egy harmadik hang keletkezik,

pl.: *családja* – [csalágya]; *tehetség* – [tehecség]; *látja* – [látya];
adsz – j [acc].

Mássalhangzó-rövidüléskor egy hosszú és egy rövid mássalhangzó kerül egymás mellé, s a hosszú hang ejtésben megrövidül,

pl.: *szállhat* – [szálhat]; *itthon* – [ithon].

A **mássalhangzó-kiesés** azt a mássalhangzó-változást jelenti, melynek következtében a kettőnél több egymással érintkező mássalhangzó egyik (általában a középső) kiesik,

pl.: *mondta* – [monta]; *tekintget* – [tekinget].

Nyúlásról akkor beszélünk, ha két magánhangzó között a rövid mássalhangzót hosszan ejtjük,

pl.: *kisebb* – [kissebb]; *egyezik* – [eggyezik].

42. Vizsgáld meg a hangrend törvénye szerint *Radnóti Miklós* versének a szavait!

Rejtettek

Rejtettek sokáig,
mint lassan ért gyümölcsét
levél közt rejti ága,
s mint téli ablak tükrén
a józan jég virága,
virulsz ki most eszemben.
S tudom már mit jelent, ha

Radnóti Miklós
és Gyarmati Fanni

kezed hajadra lebben,
bokád kis billenését
is őrzöm már szívemben,
s bordáid szép ívét is
oly hűvösen csodálom,
mint aki megpihent már
ily lélekző csodákon.
És mégis álmaimban
gyakorta száz karom van
s mint álombeli isten
szorítlak száz karomban.

- Írj a füzetedbe példákat a versből!

Mély hangrendű szó:

Magas hangrendű szó:

Vegyes hangrendű szó:

- 43.** Csoportosítsd a szavakat hangrendjük szerint!

mese, utas, uborka, kémia, viadal, körte, ananász, bika, anyag, öltöny, szekrény, helyesírás, napfény, öntözőkanna, autó, ablakpárkány, elem, kosár, kerék, ürge, kéz

- Mindegyik szót lásd el az alábbi toldalékokkal!
-t; -ban, -ben; -ról, -ről; -hoz, -hez, -höz
- Milyen szabályszerűséget vettél észre?

- 44.** Elemezd az alábbi szavak mássalhangzóit! Milyen mássalhangzókapcsolódási törvény érvényesül a következő szavakban?

mutatja, küldték, nyelvtudás, akkoriban, vállal, álltak, kenjük, játsszunk, vízzé, aztán, különben, mindnyájan, szánnal, tudtam, ellenben, anyja, mossál, kutya, mulatságot, megtartották, ehhez, bátyja, aztán, többre, szénpor, hagyta, Kossuthal, igazság, tartja, tíz, gyöngygyel, alját, dobozt, sínpár, ósdi, bólingat, vasgerenda, azonban

- 45.** Olvasd el az alábbi *Aiszóposz*-mesét! Írd ki a szövegből azokat a szavakat, melyekben hangtani változást ismertél fel! Magyarázd meg, és csoportosítsd az eseteket!

A sas és a róka

A sas és a róka barátságot fogadtak egymásnak, és elhatározták, hogy egymás közelében fognak lakni. Úgy tartották ugyanis, hogy az együttlakás megerősíti a barátságot. A sas egy magas fára telepedett, s ott költötte ki fiókáit, a róka pedig az alatta lévő bozótban kölykezett meg. Mikor azonban egyszer a róka kiment vadászni,

a sas élelem híján leszállt a bozótba, és elragadva a rókakölyköket, fiókáival felfalta őket. Amint a róka megérkezett, és látta, hogy mi történt, kölykei pusztulása éppen úgy elkésérette, mint az, hogy nem állhatott bosszút; földi állat létére ugyanis nem tudta üldözni a madarat. Ezért félreállt – mert csak ez marad meg a gyengék és tehetetlenek számára –, és megátkozta ellenségét. A sasnak azonban nem sokára meg kellett bűnhődnie a barátság meggyalázásáért. A mezőn ugyanis kecskét áldoztak, s lecsapott, és elragadott az oltárról egy még tüzes belső részt. Ahogy fészkébe vitte, hirtelen belekapott a szél, és a vékony és száraz gallyak lánggra lobbantak. A fiókák, amelyeknek még nem nőtt ki a szárnyuk, megpörkölődtek, s a földre zuhantak. A róka pedig odafutott, és a sas szeme láttára mindet felfalta.

A mese bizonyítja, hogy a barátság megsértői, ha el is kerülnek a megsértettek bosszúját, az isteni igazságszolgáltatás elől nem menekülhetnek.

46. Lásd el a felsorolt szavakat **-val, -vel** határozóraggal!

barack, cseh, sah, meggy, vaj, Madách, Mariann, Alex, méh, Zilah, ez, Kovács, cm

47. Kovács Vilmos a huszadik századi kárpátaljai magyar irodalom meghatározó alakja. Az elmúlt tanévben már megismerkedtél a munkásságával. Most egy másik versével is megismerkedhetsz. Olvasd el kifejezően a verset, majd írd le szótagolva a füzetedbe! Húzd alá azokat a szavakat, melyekben hangtani változást ismertél fel!

Vihar

Gomolyog az ég, mintha
lángolni akarna.
Tört gerincű háztetőn

megmozdul a szalma,
s nyugtalanul talpra áll
az út pora is lent.

Riadt hangú kisharang
békíti az Istent.
A magasság reccsen, a

felhők megszakadnak,
megreszket a zárt ajtó,
elsárgul az ablak.

Mérföldjáró zivatar
csörtet át a kerten,
egy félvállú szilvafa
áll nyakatekerten,
zöld gyümölcsöt szüretel
a vihar a fáról,
mohos vályú víztükrét
rücsközi a zápor,
s esik, szakad, tajtékszik.
Körül minden füstöl,
csak egy négyszemű kis ház
fehérlik a füstből.

Bent a falon az időt
cipeli az óra.
Aztán a vén csürtetőn
megszólal a gólya,
engesztelő hét színét
ívelgeti a nap,
lucskos szárnyal a kotlós
a vihar után csap,
lábnyomait rajzolja
a sárba a csirke,
s mosolyog a karón egy
négerfejű szilke.

A magyar hangrendszer nyelvjárási eltérései

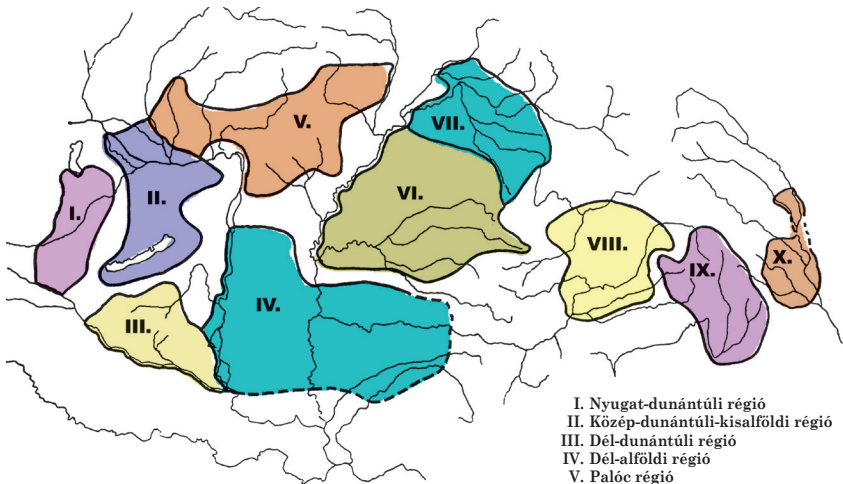
A hangtan tárgyalásakor a köznyelvi magán- és mássalhangzók rendszerét ismertük meg. A nyelvek földrajzilag és társadalmilag is tagolódnak. Egy-egy nyelv földrajzi, területi változatai a különféle **nyelvjárások**.

A magyar nyelvben 10 nagyobb nyelvjárást különböztünk meg. Ezek alig térnek el a köznyelvtől, leginkább egy-két hangtani eltérés és szóképzéletbeli különbség teszi őket kicsit mássá.

Vannak olyan hangok, amelyek már csak nyelvjárásokban fordulnak elő. Ezeket korábban széles körben használták, mára azonban a köznyelvből kikoptak. A nyelvjárásokban megőrződtek olyan magánhangzók például, mint a zárt *ë*. A zárt *ë* a köznyelvben használt *é* hang rövid párja. A zárt *ë* több magyar nyelvjárásban is él (pl.: *gyerek* – *gyerëk*). Egyes nyelvjárások megőrizték a köznyelvi *e* hang hosszú párját is. Ez azonban a zárt *ë* gyakoriságához képest alig használatos.

Szintén nyelvjárások őrizték meg az *á* hang párját, a rövid *â* (pl. *szamár* – *számâr*, *alma* – *âlmâ*). A *számâr* szóban az *á* helyén álló *â* hang az *a* (mély, ajakkerekítéses, alsó nyelvállású, rövid) hang hosszú párja.

Létezett korábban tehát egy mély, ajakkerekítéses, alsó nyelvállású és egy mély, ajakréses, legelső nyelvállású hosszú-rövid hangpár is. Ezek is kimutathatóak a nyelvjárásokban, azonban használati körük igen szűk.

A MAI MAGYAR NYELVJÁRÁSTERÜLETEK

- I. Nyugat-dunántúli régió
- II. Közép-dunántúli-kisalföldi régió
- III. Dél-dunántúli régió
- IV. Dél-alföldi régió
- V. Palóc régió
- VI. Tisza-Körös vidéki régió
- VII. Északkeleti régió
- VIII. Mezőségi régió
- IX. Székely régió
- X. Moldvai régió

A nyelvjárásokban arra is gyakran találunk példát, hogy bizonyos köznyelvi hangokat más hanggal helyettesítenek. Ennek a jelenségnek a háttérben is hangtani változások állnak. Jellemző egyes nyelvjárásokra az *ö*-zés és az *í*-zés, az *e* helyett *ö* és az *é* helyett *í* ejtése (*ember* – *embör*, *megitta* – *mögitta*; *néz* – *níz*, *pénz* – *píz*, *szép* – *szíp*). Előfordul *e*-zés is, ami tulajdonképpen az *ö*-zés megfordítása, *ö* helyett *e* ejtése: *sör* – *ser*, *pörkölt* – *perkelt*. Ez utóbbi jelenség a köznyelvben is kimutatható, elég csak az olyan szópárokra gondolnunk, mint a *tejfel* – *tejföl*.

Szintén gyakran előfordul, hogy akár magánhangzókat, akár más-salhangzókat a nyelvjárásokban a köznyelvi ejtéstől eltérően rövidebben vagy éppen hosszabban ejtenek. A magánhangzók közül leggyakrabban az *ú, ű, ő, í* rövidül. A mássalhangzók közül pedig legtöbbször az *s* és az *l* hang kettőződik meg.

A hangrendi különbségek nem befolyásolják a megértést, a magyar nyelvjárások nem sokban különböznek a köznyelvtől. Nagyon gyakran fordul elő épp emiatt, hogy a köznyelvi beszélők a nyelvjárási beszélők esetében nem érzékelik, hogy másik nyelvváltozatot (nyelvjárást) beszélnek. Az eltérő ejtést hibás beszédnek gondolják, ezért ilyenkor a nem köznyelvi beszélő negatív megítélésben részesül, tudatlannak, műveletlennek bélyegzik. Épp ezért fontos, hogy különbséget tudjunk tenni nyelvjárás és az igénytelen köznyelvi beszéd között.

A kárpátaljai magyar nyelvjárások az úgynevezett északkeleti nyelvjárási régióhoz tartoznak, mely az abaúji *ő-ző* típustól keletre, kb. a Hernád alsó folyása – a Sajó – a Tisza – Csap – Nagyszőlős vonaltól északra a nyelvhatárig terjed. Az északkeleti nyelvjárási régió nem kis része esik a mai Magyarország határain kívülre, mindenképp előtt Románia és Ukrajna területére; az ungi nyelvjárás csoport nyugati fele Kelet-Szlovákiához, a régi Szatmár jelentős része Romániához tartozik. Az egyes nyelvjárási régiókat az anyaországi és a határon túli nyelvjárások egységeként kell szemlélnünk, mivel azok területileg szerves részei a magyarországiaknak. Kiss Jenő három nyelvjárás csoportba sorolja az északkeleti nyelvjárási régió magyar dialektusait:

1. Szabolcs-szatmári, Bereg-ugocsi, melybe a Munkács és Huszt közötti nyelvjárások tartoznak;

2. Ungi, ide az Ungvári járás és a szomszédos Kelet-Szlovákia *í-ző* nyelvjárásait sorolja;

3. A volt Máramaros vármegye helyi nyelvjárásai, melyek nem alkotnak egységes csoportot.¹

Ugyanakkor nem beszélhetünk egységesen a kárpátaljai magyar nyelvjárásokról, mivel az egyes nyelvjárások között különbségek vannak mind a magánhangzórendszer fonéma állománya, mind pedig az egyes magánhangzók megterheltsége és ejtészváltozata tekintetében.

Hangtani szempontból összefogja őket az erős *i-zés* és *j-zés*, a felső nyelvállású hosszú magánhangzók megrövidülése, a magánhangzók kiesése.

48. Gondold végig, hogy a hangkészleten kívül miben különbözhet a nyelvjárás a köznyelvtől! Írj legalább 3 tényezőt!

¹ *Gazdag Vilmos*: Keleti szláv hatás a kárpátaljai magyar nyelvjárásokban, 69. old.

49. Gyűjts minél több szinonimát a *burgonya*, *csipkebogyó*, *gyermekláncfű* szóra!

50. Milyen hangtani és nyelvtani eltérések vannak a következő tájnyelvi szövegben a köznyelvhez képest? Írd át a szöveget köznyelvre!

A pörgetés? Hát a kereteket kiszéttük a kaptárbul. Beleraktuk a ládábo. Kiválogattuk a jó mízesseket, azokrú lesöpörtük a bogarat. Ha le vót földve a míz, akkor lëfödeleztük.

Mézpergetés

51. Mi ezeknek a tájszavaknak a köznyelvi megfelelője? Párosítsd a szavakat!

petris, kőttes, fuszulyka, sódar, kolompér, köszméte, keszkenő, koperta, szopóka, vitrin, posvadt, lajbi, horszica, boksz

Köznyelviék: *krumpli*, *egres*, *levélboríték*, *rothadt*, *cipőkrém*, *kelt tészta*, *öltönykabát*, *fejkendő*, *mustár*, *nyalóka*, *petrezselyem*, *üveges szekrény*, *bab*, *füstölt sonka*

SZÓALAKTAN

A szóelemek (morfémák)

A szavak is nyelvi jelek, a nyelvi rendszer fontos tagjai. Sokféle szempontból vizsgálhatjuk a szavakat. Elemezhetjük az alakjukat, meghatározhatjuk szófajukat, és megfigyelhetjük, milyen mondatrészek lehetnek a mondatban, illetve milyen mondatrészsel bővíthetők. Ebben a fejezetben a szavak fölépítésével és a szavakat alkotó szóele-

mekkel fogunk foglalkozni. Megvizsgáljuk, milyen rendezőelv alapján lesz a hangokból szó.

SZÓALAKTAN	
A szóelemek (morfémák):	
<ul style="list-style-type: none">• szabad morfémák• félszabad morfémák• kötött morfémák	
A szótövek:	
<ul style="list-style-type: none">• egyalakú• többalakú	} <i>abszolút és relatív tövek</i>
A toldalékok:	
<ul style="list-style-type: none">• egyalakúak• többalakúak	} <i>képzők, jelek, ragok</i>

A szó szerkezetével, belső struktúrájával az **alaktan** (morfológia) foglalkozik. Tárgyalja a szó elemeinek (a morfémáknak) a fajtáit, különféle csoportosulási lehetőségeit, valamint a morfémaosztályok jellegzetes sajátosságait; foglalkozik a morfémák szóalakká szerveződésének szabályszerűségeivel.

Azokat az alkotóelemeket, melyek felépítik a szavakat szóelemeknek, morfémáknak nevezzük.

A morféma a nyelv legkisebb önálló alakkal és jelentéssel rendelkező egysége. A morfémáknak két nagy típusuk van: **tőmorfémák** és **toldalékmorfémák**. A tőmorfémához járul a toldalék.

A tő a szóalaknak a toldaléktól megfosztott része, vagyis a szótári szónak minden olyan változata, amelyhez toldalék járulhat.

A szóelemek alaki önállóságuk és jelentésük önállósága alapján három csoportba sorolhatók:

a) szabad morfémák, amikor önmagukban, más szóelemektől függetlenül is előfordulhatnak a mondatban. Szótöveink nagy része ilyen (*tábla, nagy, hús, három* stb.);

b) félszabad morfémák azok, amelyeknek önálló alakjuk van, de jelentésük csak szó szerkezetben válik teljessé. Ide tartoznak a névutók, névelők, valamint egyes igekötők (*a ház mellett, be fog kíséрни* stb.);

c) a kötött morfémák önállóan nem képesek szavakként szerepelni, csak más morfémák társaságában léphetnek elő szavakká. Ide soroljuk a toldalékokat (képzők, jelek, ragok), valamint azokat a szótöveket, amelyek csak toldalékok előtt fordulnak elő (*fodr-os, almá-t* stb.).

Tőtípusok

A szó legfontosabb alkotórésze a **szótó**, amelynek önmagában is van jelentése.

A szótó a mondatban vagy önállóan fordul elő, vagy más szóelemekkel összekapcsolva. A szótó, ha minden toldalék előtt változatlan, akkor **egyalakú** (*száll, száll-hat, száll-na, száll-dogál, száll-ás, száll-ít, száll-unk*). A szavak egy részének töve bizonyos toldalékok előtt megváltozik, ezek a **többalakú szótövek** (*bokor, bokr-ok*).

A többalakú tövek egyik változata rendszerint szabad morféma (ez a szótári tő). A többi változat általában kötött morféma. Például a *fa* szóelemnek van egy szótári tőváltozata, a *fa*, valamint egy kötött, nem szótári tőváltozata, a *fá-*, amely toldalékok előtt jelenik meg: *fá-t, fá-s, fá-ban*. A *vesz* szónak több változata van: *vesz, ve-het, vev-ő, vé-gy*.

Toldalékoltság szerint a szótó lehet

abszolút szótó, a morfémákból felépülő szóalak alapja, amelynek fogalmi jelentése van, mely morfológiailag tovább már nem tagolható (*jár-ás*).

relatív szótó, az a szótó, amely még tagolható, amelyről még leválasztható toldalék (*járás-tól*).

Az igetövek rendszere

a) **EGYALAKÚ igetövek**: *szól, néz, ül, fog* – minden toldalék előtt változatlan hangalakúak.

b) **TÖBBALAKÚAK**

hangzóhiányos		<i>terem, termett; forog, forgott; igényel, igénylés</i>
v-s	csak v-s változatúak	<i>fő, fővoget; szó, szövés; lő, lövet</i>
	sz-es és v-s változatúak	<i>vesz, vevés; lesz, levés; eszik, evett</i>
	sz-es, d-s és v-s változatúak	<i>fekszik, feküdt, fekvés</i>
sz-t d-vel váltakoztató		<i>öregszik, öregedik</i>
gy-t n-nel váltakoztató		<i>megy, ment</i>
sz-es és z-s változatú		<i>emlékszik, emlékezés</i>

A névszótövek rendszere:

EGYALAKÚAK:

1. Magánhangzós végűek: *hajó, kávé;*
2. Mássalhangzós végűek: *ház, pad, hat;*
3. H-ra végződők: *düh, sah stb.*

TÖBBALAKÚAK:

1. Mássalhangzóra végződők:

- Hangzóhiányosak: *bokor, bokrok; árok, árkot;*
- Többeseji időtartamot váltakoztatóak: *kéz, kezet; bűn, büntet;*

2. Magánhangzóra végződők:

- Tővégi időtartamot váltakoztatóak: *fa, fát; eke, ekét;*
- Véghangzóhiányosak: *borjú, borja; varjú, varjak;*
- ó-t a-val, ő-t e-vel váltakoztatók: *ajtó, ajtaja; mező, mezeje;*
- v-s tövűek:
 - időtartam-váltakoztató tövek: *ló, lovat; kő, követ;*
 - hangszint és időtartamot váltakoztató tövek: *tó, tavat, hó, havat;*
 - véghangzóhiányos v-s változatúak: *daru, darvak; tetű, tetves;*
 - változatlan tőhangzós v-s változatúak: *mű, művek.*

52. Csoportosítsd az alábbi szavakat aszerint, hogy egy- vagy többalakú szótövek!

erdő, bokor, vár, kabát, szék, eszik, fut, fa, tép, ökör, ló, lő, lát, mező, sír, tíz, só, szól, papír, borjú, tol, távol

53. Válogasd ki az alábbi igetövek közül azokat, amelyek időtartamot váltakoztatnak!

fűz, sír, hűt, csíp, bűg, gyűjt, fűj, bír, nyújt, hív, dűl, gyűjt, szűr, gyúl, tűzdel, rűg, szűr, nyúz, fűl, zűg, sűjt, vagdal, szór

54. Sorold fel az alábbi névszótövek valamennyi lehetséges tőváltozatát!

tál, erdő, csokor, ajtó, potroh, cipő, szó

55. Keresd ki az alábbi mondatok v-s változatú névszótöveit! Állapítsd meg a fajtájukat!

1. Csikorog a kűtgém ott kinn az udvaron, lovait itatja a kocsi éjszakára. (*Petőfi Sándor*) 2. ...Engem szólítanak útra, kűjre titokzatos

hívó szavak, nekem már várni nem szabad. (*Ady Endre*) **3.** Mondják, hogy virrad a gödrök alján, füvek alatt csillogva lesnek a tücskök... (*Radnóti Miklós*) **4.** Vándorló darvak úsznak át az égen az őszbül a tavaszba. (*Petőfi Sándor*) **5.** Rejtőzz a gyémántok fénye mögé, kövek alatt a bogarak közé... (*József Attila*)

56. Olvasd el figyelmesen *Örkény István* egyperces novelláját! Fogalmazd meg a mondanivalóját!

Jellempróba

A kerekes kútnál szálltam ki az autóból, mert onnan már csak száz lépés volt a gyárkapu. A gyárat hegyek vettek körül, a hegyeken szőlők, erdők, irtások; az irtásokon magasfeszültségű távvezeték.

Vidéken a gyárat is kutya őrzi, mint a krumpliföldeket. Láttomra azonnal dühbe gurult a kutya, habzó szájjal, kivicsorgó fogakkal, vonítva rohant ki a kapus fülkéből. Félúton megállt, és fejét félrebillentve, kiszemelte azt a helyet, ahol majd belém harap.

Engem puli már megharapott, meghozza barátom pulija, tiszta faj. Megálltam, és mérlegettem, vajon hogy harap egy idegen puli, egy ilyen korcs, keverék fajzat, melynek csak kisebbik fele puli: a nagyobbik vérszomj, sértődöttség, álnokság és üldözési vágy. Néztem a pulit, s meghátráltam.

Visszaültem az autóba. Amikor kiszálltam, jött a puli kutya. Farkcsóválva jött, roggyant térdekkel. Rajongva nézett rám. Láttá, hogy autóm van: fölnyújtotta fejét, hogy vakarjam meg. Megvakartam a fülét.

- Korrupt féreg – gondoltam magamban.
- Korrupt féreg – gondolta a puli.

• Írj ki a szövegből 10–10 igetövet és névszótövet! Határozd meg, melyik típusba tartoznak!

57. Olvasd el figyelmesen *Bencze Imre* versének egy részletét! Mitől szórakoztató ez a vers?

Édes, ékes anyanyelvünk

Kezdjük tán a jó szóval: Tárgy esetben jót.

Ámde tóból tavat lesz, nem pediglen tót.

Egyes számban kő a kő, többes számban kövek.

Nőnek nők a többese, helytelen a növek.

Többesben a tő nem tők, szabatosan tövek,
Aminthogy a cső nem csők, magyarföldön csövek.

Anyós kérdé van két vóm, ezek talán vövek?
Azt se tudom mi a cö, egyes számú cövek?

Csók – ha adják – százával jó, ez benne a jó.
Hogyha netán egy puszt kapsz, annak neve csó?
Bablevesed lehet sós, némely vinkó savas,
Nem lehet az utca hós, magyarul csak havas.

Miskolcon, ám Debrecenben, Győrött, Pécsett, Szegeden,
Mire mindezt megtanulod, beleószülsz idegen.

Agysebész, ki agyat müt, otthon ír egy művet.
Tút használ a mütéthez, nem pediglen tüvet.
Munka után füvet nyír, véletlen sem füvet.
Vágy fúti a mütősnőt. A mütőt a fütő.
Nyáron nyír a tüzelő, télen nyárral füt ő.

A toldalékok típusai

A toldalék a szó tövéhez kapcsolódó, szójelentést módosító vagy mondattani viszonyító szerepű szóelem.

Funkciójuk szerint a toldalékok háromfélék lehetnek: **képző**, **jel** és a **rag**.

A **képző** közvetlenül a szó után áll (*kert-ész*, *sík-ság*, *olvas-ás*, *nap-i* stb.). Őt követi a jel és a rag. Több képző is állhat egymás mellett (*hall + gat + ó + ság*). A képző megváltoztatja a szó jelentését, gyakran a szófaját is, s ezáltal új szót hoz létre. Attól függően, hogy milyen szófajú szót alkotunk, megkülönböztetünk:

- a) **igeképzőket** (*kapá + -l*, *bors + -oz*, *zöld + -ell*);
- b) **főnévképzőket** (*vidám + -ság*, *olvas + -mány*, *kert + -ész*);
- c) **melléknévképzőket** (*munkács + -i*, *mákszeme + -nyi*, *kedv + -es*, *nagyszáj + -ú*);
- d) **számnévképzőket** (*negy + -edik*, *harm + -ad*);
- e) **igenévképzőket** (*fut + -ni*, *pihen + -ő* ember, *aszal + -t* alma, *megír + -andó* dolgozat, *énekel + -ve*).

A **jel** nem hoz új szót létre, a szófaját nem változtatja meg, hanem nyelvtani jelentésmozzanattal egészíti ki (idő, mód, szám jelzésével). Rendszerint további jel vagy rag is kapcsolódhat hozzá (*fiú-k*, *fiú-k-kal*).

A jelek fajtáit a következőképpen csoportosíthatjuk:

Az igék jelei:

- a múlt idő jele: **-t, -tt** (*ír + -t, mos + -ott*),
- a feltételes mód jele: **-na, -ne, -ná, -né** (*kap + -na, néz + -ne, ad + -ná, néz + -né*),
- a felszólító mód jele: **-j** (*számol + -j*).

A főnév jelei:

- a többes szám jele: **-k** (*gyerek + -ek, fá + -k*),
- a birtokos személyjelek: **-m, -d, -a, -e, -ja, -je, -unk, -ünk, -tok, -tek, -tök, -uk, -ük, -juk, -jük** (*toll + -am, toll + -ad, toll + -a, toll + -unk, toll + -atok, toll + -uk*),
- a birtokjel: **-é** (*testvérem + -é*).

A melléknév jelei:

- a fokjelek: a középfok jele: **-bb** (*idős + -ebb*),
a felsőfok jele: **leg- + -bb** (*leg- + idős + -ebb*),
a túlzófok jele: **legesleg- + -bb** (*legesleg- + idős + -eb*).

A **ragok** lezárják a szóalakot, véglegesen meghatározzák egy szónak a mondatban elfoglalt helyét, mondatrészi szerepét. A szavakban mindig csak egy rag található.

A ragok fajtái:

Az igéhez járuló ragok:

- **igei személyragok:** **-k, -m** (*kér + -ek, kér + -em*),
-l, -sz, -d (*keres + -el, kér + -sz, kér + -ed*),
-Ø, -i, -ja (*mond, kér + -i, mond + -ja*),
-unk, -ünk, -juk, -jük (*kér + -ünk, kér + -jük*),
-tok, -tek, -tök, -játok, -itek (*kér + -tek, mond + -játok, kér + -itek*),
-nak, -nek, -ják, -ik (*kér + -nek, kér + -ik*).

A főnévhez járuló fontosabb ragok:

- a tárgy ragja: **-t** (*cipő + -t*),
- a birtokos jelző ragja: **-nak, -nek** (*apukám + -nak az autója*),
- a határozóragok: **-ban, -ben, -ba, -be, -ból, -ből, -n, -on, -en, -ön,**
-ra, -re, -ról, -ről, -nál, -nél, -hoz, -hez, -höz, -tól, -től, -val, -vel,
-kor (*autó + -ban, szekrény + -be, erdő + -ből, asztal + -on, ház + -hoz, fal + -tól, könyv + -vel* stb.).

A melléknévhez járuló fontosabb ragok:

- határozóragok: **-an, -en** (*figyelmes + -en*),
-ul, -ül (*angol + -ul*).

A toldalékok lehetnek:

- **egyalakúak** (*ungvár-i, dél-ig, cipő-t, tanító-k*),
- **többalakúak** (*ír-t, olvas-ott; iskolá-ban, étkezde-ben; asztal-hoz, szék-hez, könyv-höz* stb.).

A szótó és a toldalék között időnként rövid magánhangzó található, mely megkönnyíti a szavak kiejtését. Ez a **kötőhangzó** (vagy előhangzó), ami viszont nem tekinthető morfémának (*ágyak, fegyverek, ősök*).

Azt a szót, amely a mondatban jellel, képzővel, raggal fordul elő, szóalagnak nevezzük.

58. Keresd ki az alábbi *Petőfi Sándor*-versidézeteiből a képzett szavakat! Van közöttük továbbképzett szó? Válaszd ki a szavak közül azokat, amelyekben a képző megváltoztatta a szótó szófaját!

Barabás Miklós:
Szendrey Júlia, 1848

Minek nevezzetek?
Boldogságomnak édesanyja,
Egy égberontott képzelet
Tündérleánya,
Legvakmerőbb reményimet
Megszégyenítő ragyogó valóság,
Lelkemnek egyedűli
De egy világnál többet érő kincse,
Édes szép ifju hitvesem,
Minek nevezzetek?

59. A felsorolt szavak közül írd ki a képzett szavakat, majd húzd alá a képzőket!

- teknő, mentő, kendő, szeplő, terítő, szellő, felhő, kettő, legelő, repülő;
- olló, olvasó, hintaló, hajó, jó, szóró, szántó, lakó, dió, móló, kutató, író;
- bárka, kocka, szarka, birka, cukorka, kacska, kabátka, sapka, kalácska;
- krumpli, hőszi, kifli, bácsi, kézi, mi, néni, senki, nagyi, mezei, gumi, gépi

60. Gyűjts 3–3 szót ezekhez a képletekhez!

- szótó + kötőhang + jel;

- b) szótó + képző;
- c) szótó + jelt;
- d) szótó + rag;
- e) szótó + képző + jel;
- f) szótó + képző + rag

61. Határold el a szóelemeket (szótó: 1, képző: 2, jel: 3, rag: 4)!

*hírességekről, tanítványaimmal, kereskedőnek, folyamodványoknak, nevezhetnénk, vizsgáznánk, engedelmességét, tenyeremből, türelmetlenül, képtelenséghez, ésszerűtlenség, melegségében, raboskodásai-
kor, éhségtől*

62. Toldalékolj az alábbi szavakat! Ügyelj a helyesírásra! A kapott alakokat írd le a füzetbe! Milyen hangtani törvényeket ismersz fel a kapott szóalakokban?

mag
Mit?
Hol?
Miből?
Mivel?

piros
Milyet?
Milyenben?
Milyenből?
Milyennel?

százegy
Mennyit?
Mennyiben?
Mennyiből?
Mennyivel?

63. Írd le az *úr, íz, út, kín, síp, hús, tíz, súly, szij, lúd, szín, rúd, víz, szív* szavak -as, -es, -os toldalékos alakjait!

64. Írj ki Örkény István írásából 10 toldalékolt szót! Bontsd elemeire, határozd meg az elemek fajtáját, típusát!

Hírek és álhírek

Szenvedélyes hírlapolvasó vagyok. Reggelente örömmel veszem kézbe a friss újságot, és átolvasom elejétől végig.

Minek szól ez az érdeklődés? Mindannak, ami tegnap óta történt, az öt világrész eseményeinek. Minthogy ezt a kívánságot százmilliók osztják, kialakult egy mindent behálózó hírszolgálati szervezet.

Kábelek, riporterek, képtávírók, tetsztárok, szerkesztőségek, nyomdák ontják az érdekesnél érdekesebb híreket. Mindez óriási összegeket emészt föl. A minap rájöttem, hogy erre semmi szükség.

Hogyan született meg bennem ez a felismerés?

Egy hónapot töltöttem külföldön. Hamarosan hiányozni kezdett a reggeli újságotolvasás. A második hét végén kezemb akadt egy régi pesti újság, melybe a villanyplatnit csomagoltuk. Kicsomagoltam, Elolvastam. Olvasás közben azon kaptam magam, hogy a régi hírek ugyanolyan érdekesek, mint a frissek.

Ez a tapasztalat elgondolkoztatott. Ha a régi híryanag semmivel sem unalmasabb, mint az új, akkor talán az sem fontos, hogy amit elolvasok, megtörtént-e, vagy sem. Lehetséges, hogy kíváncsiságom beéri álhírekkel is.

Próbát tettem. A próba sikerült. Az alábbiakban ismertetek néhány érdekes hírt, amelyet néhány óra leforgása alatt, minden különös fáradság nélkül, az ujjamból szoptam. Remélem, hogy ezek a meg nem történt események olvasóim kíváncsiságát is kielégítik. Ez igen nagy jelentőségű esemény lenne.

65. Hogyan kell helyesen érteni az alábbi tréfás rímeket? Bontsd morfémákra a kiemelt szóalakokat, majd nevezd is meg őket!

- a) Magamban fázni **de restellek**, ha jönnek a **deres telek**.
- b) Mialatt a **nagypapi rostál**, kiürül a **nagy piros tál**.
- c) Közérdekű házassági hír: városunkban **lakó dalmát** most tartja a **lakodalmát**.

A SZÓFAJ FOGALMA. A SZÓFAJI RENDSZERÉZÉS ELVEI

A szófaji rendszer Alapszófajok. Viszonyszók. Mondatszók

Ebben a fejezetben a szavak szófaji csoportjaival ismerkedünk meg. Minden nyelvben szófaji csoportokba sorolják a szavakat. A csoportosításkor figyelembe vesszük a következő szempontokat:

- a szavak szótári jelentését,
- a szavak alaki sajátosságait,
- a mondatban betöltött szerepüket.

A szófaj a szónak az a legjellemzőbb kategóriája, amelyet a szó jelentése, a szó alaktani jellemzői, illetve a mondatban betöltött szerepe határoz meg.

A szavak mondatbeli szerepe azt jelenti, hogy milyen mondatrész szerepét tölthetik be a mondatban, melyek a tipikus bővítményeik. Egyes szófajok nem bővíthetők (névelő, kötőszó).

Az alaktani sajátosság alkalmával az egyes szófajok toldalékfelvő képességére utalnak. Egyes szófajoknak saját toldalékolásuk, jellemző jelezés- és ragozárendszerük van (ige, főnév), mások korlátozottan vehetnek fel toldalékot (melléknév, számnév), sőt olyan szófaj is van, amely egyáltalán nem vehet fel toldalékot (módosítószó).

A szavak jelentéséről a szótári szó tájékoztat bennünket.

A szófaji felosztás három szempontja szerint újabban három nagy szófaji kategóriát különítenek el: **alapszófajok**, **viszonyszók** és **mondatszók**.

ALAPSZÓFAJOK					
IGÉK	NÉVSZÓK	IGENEVEK		HATÁROZÓSZÓK	
	Főnév Melléknév Számnév Névmás	Főnévi Melléknévi Határozói			
VISZONYSZÓK					
Névelő	Névutó	Kötőszó	Igekötő	Segédige	Szóértékű módosítószó
MONDATSZÓK					
Indulatszó		Kapcsolatjelölő mondatyszó		Mondatértékű módosítószó	

Az **alapszófajok** közé soroljuk az igéket, a főneveket, a mellékneveket, a számneveket, a határozószókat, a névmásokat és az igeneveket. Az alapszófajok megnevezik a cselekvéseket, az élőlényeket, az élettelen dolgokat, tulajdonságokat, a cselekvések körülményeit, tehát önmagukban is konkrét fogalmi jelentésük van. A névmásoknak önmagukban nincs konkrét fogalmi jelentésük, a mondatokban más szófajok szerepében fordulnak elő, csak a szövegben töltődnek meg tartalommal.

A **viszonszó**k nem önálló mondatrészek, nem bővíthetők, általában nem toldalékolhatók, jelentésük viszonyjelentés. Ide tartoznak a névutók, az igekötők, a névelők, a kötőszók, segédigék és a szóértékű módosítószók.

A **mondat**szók nem lehetnek mondatrészek, nem bővíthetők, általában önálló tagolatlan mondatok vagy tagmondatok, nem toldalékolhatók.

A magyar nyelv szavai között sok olyan van, amely a felsorolt szófaji csoportok közül egyszerre többre is beleillik, illetőleg alkalmi vagy rendszeres használatától függően hol az egyik, hol a másik kategóriába sorolható. Így beszélhetünk **kettős, átmeneti, kereszteződő szófajokról** és **alkalmi szófajváltásról**.

- **Kettős szófajúságról** akkor beszélünk, ha egy szó vagy szócsoporthoz mondatbeli szerepe és viselkedése alapján két vagy több szófaj szerepében szinte egyenrangúan léphet fel, de konkrét szóelőfordulásból vagy szóalakjából egyértelműen kiderül, melyik szófaji jellege uralkodik (*Fehér Péter az édesapám. Fehér dobozba csomagolta a meglepést. Szász József a rokonom. A filmben szász katonák harcoltak. Este mulatunk. Hűvös ez az este.*).

- **Átmeneti szófajokról** akkor beszélünk, ha egy szócsoporthoz egy-egy esetben több szófajta jellemző vonásait elválaszthatatlanul, ösz-

szefonódva mutatják. Átmeneti szófajok az igenevek (*csöngetés utáni percek; a háború alatti évek*).

- **Kereszteződő szófajúságról** akkor beszélünk, ha egy-egy szó-csoport tagjaiban több szófaj tulajdonságait is felismerjük, és az érintett szófajokba külön-külön is jól beillenek. Kereszteződő szófajúak a vonatkozó névmások és a vonatkozó névmási határozósók (*aki, ahol*).

- **Alkalmi szófajváltás** akkor történik, ha egy tiszta szófajú szó alkalomszerűen más szófajta módjára viselkedik (pl. *kigyó természetű, lesz majd nemulass*).

66. Keress Szabó Lőrinc verséből példákat a nagyobb szófaji csoportokra (alapszófajok, viszonyosók, mondatzók)!

Nem nyúlok hozzád, csak nézem, hogy alszol

Úgy kéne már, hogy
enyhüljön bennem ez a szomorú
és bizalmatlan, örök társtalanság,
de mindenkitől félttem magamat,
szabadságomat, nem tudok örülni
fenntartás nélkül, és így születik meg
az önzésből a lelkifurdalás.

Félek tőled, akkor is, ha kívánlak,
szeretlek, s mégis mindig titkolom,
vágynom rád, s most is úgy hajlok föléd,
mintha ellenség volnál: óvatos
lelkem tuskéit fordítom feléd,

mert törvény véd, s mert zsarnokom lehetsz.
Nem nyúlok hozzád, csak nézem, hogy alszol.

Nem nyúlok hozzád... Óh, micsoda jószág,
milyen tökéletes odaadás

kellene ahhoz, hogy boldog legyek,
és aki vagyok, mégis az maradjak!

Az ellentétem kéne, az, aki
nem követel semmit cserébe, a
teljes biztonság, az önvád alól
felmentő, szent, jókedvű, igazi
önzetlenség...

Nem nyúlok hozzád, csak nézem, hogy alszol...

67. Mondd másképp, mégpedig olyan szólással, amelyben a **fa** szerepel! Húzd alá a kapott alakot! Milyen toldalék járult hozzájuk?

- a) Erős, edzett, kitartó ember.
- b) Csínyet követ el.
- c) Saját magának árt.
- d) Nehéz dologra vállalkozik.
- e) Belevész a részletekbe.
- f) Nagyon hangosan ordít.
- g) Minden bántást elbír.
- h) Idegesít, bosszant valakit.

Alapszófajok

Az ige jelentése és alakja

Az ige cselekvést, történést, létezést, állapotot kifejező szófaj. A mondatban mindig az állítmány szerepét tölti be.

Az igéket a következő szempontok szerint osztályozhatjuk:

A cselekvő és a cselekvés viszonya szerint	A cselekvés irányulása szerint	A cselekvés, történés lefolyásának módja, minősége szerint
<ul style="list-style-type: none"> a) cselekvő b) műveltető c) szenvedő d) visszaható e) ható 	<ul style="list-style-type: none"> a) tárgyas b) tárgyatlan 	<ul style="list-style-type: none"> a) tartós-huzamos történésű: <ul style="list-style-type: none"> • folyamatos • gyakorító; b) mozzanatos: <ul style="list-style-type: none"> • pillanatnyi, • kezdő • befejezett

A **cselekvő ige** szándékos, többé-kevésbé tudatos cselekvést fejez ki. Kötelező vonzata az alany. Lehet képzetlen és képzett (*olvas, tanul, sétál, nyávog, fest, szimatol, vesz, üt, adagol, kacag, kopogtat*).

A **műveltető igét** cselekvő igéből az **-at, -et, -tat, -tet** képzővel képezzük. Cselekvést fejez ki, alánya az a személy, élőlény, dolog, aki vagy amely végezti a cselekvést (*számoltat, hozat, nézet, futtat, horgoltat, énekellet, kerestet*).

A **szenvedő igét** tárgyas cselekvő igéből alkotjuk az **-atik, -etik** képző segítségével. A szenvedő ige ikes ragozású, használata a mai nyelvben ritka (*kerestetik, eladatik, felfüggesztetik, átadatik, tétetik*).

A **visszaható ige** cselekvő igéből a **-kodik, -kedik, -ködik, az -ódik, -ődik, -kozik, -kezik, -közik** képzővel hozható létre. Olyan cselekvést fejez ki, melynek alanya és tárgya is maga a cselekvést végző. Kötelező vonzata az alany. Nem lehet tárgyas (*fésülködik, verekedik, húzódik, képződik, gondolkodik*).

A **ható ige** arra utal, hogy a cselekvőnek lehetősége van a cselekvésre (*dolgozhat, olvashat, kirándulhat, érdeklődhet*).

A **tárgyas ige** olyan cselekvést jelent, amely valakire vagy valamire irányul (*levelet ír, eszi a levest, vár valakit*).

A **tárgyatlan ige** olyan cselekvést jelent, amely nem irányul a cselekvőn kívüli személyre, dologra (*lábatlankodik, inog, esik, siet*).

A cselekvés, történés lefolyásának módja, a cselekvés, történés minősége szerint a magyar igék két nagy csoportra oszthatók: tartós-huzamos és mozzanatos történésű igékre.

A **tartós-huzamos történésű igék** hosszabb ideig tartó cselekvést jelölnek. A tartósságot kifejezheti maga az ige (*ül, száll*) vagy képző (*beszélget, szaladgál*) vagy igekötő, esetleg képző és igekötő együtt (*eljárogat*). A tartós cselekvés lehet folyamatos vagy meg-megszakadó. Eszerint a tartós-huzamos igék további két csoportra oszthatók:

- a) **folyamatos történésű igék** (*vár, megy, jön, vásárol, halad*);
- b) **gyakorító igék**, melyek a hosszabb ideig tartó, de meg-megszakadó, elaprózott, ismétlődő cselekvést fejezik ki (*ver, dobál, szaladgál, meg-megáll, be-benéz*).

A **mozzanatos történésű ige** egy pillanatig tartó vagy egyszeri befejezett cselekvést fejez ki. Három csoportja van:

- a) **a pillanatnyi ige** olyan cselekvést jelöl, amely csak pillanatnyi ideig tart (*csörren, durran, föllebben*);
- b) **a kezdő ige** azt fejezi ki, hogy az egyszeri cselekvés hirtelen vagy lassan elkezdődik, beáll (*kibomlik, éled*);
- c) **a befejezett ige** azt fejezi ki, hogy a cselekvés eléri a célját vagy időben korlátozottan megy végbe (*megír, hazajön*).

Az ige alakját tekintve lehet **tőszó** (*néz, szalad*) vagy **képzett szó** (*kapál, üléseztek*), **összetett szó** (helyesírási szempontból összetett szónak tekintjük az igekötős igéket is, pl. *szétesett*). Az ige szóalakzáró toldaléka az **igei személyrag**, mely hármas szerepet tölt be. Meghatározza a cselekvő **számát**, **személyét** és a **tárgyra irányultságát**. Elárulja azt is, hogy az ige **alanyi** vagy **tárgyas ragozású-e**.

Az alanyi és a tárgyas ragozás mellett jelen van az **ikes igék ragozása** is (azoknak az igéknek a ragozása, amelyeknek a kijelentő

mód, jelen idejű, egyes szám 3. személyű, alanyi ragozású alakjában az igező *-ik* raggal bővül (*eszik, alszik*).

68. Határozd meg az alábbi igék fajtáját a cselekvő és a cselekvés viszonya alapján!

- a) adatik, ír, nyaraltat, méltóztatik, ölelkezik, mosat, dobálgat, teletehet, fürödhet, mosakodik, futkos, barátkozik, vet, hizlal, gúnyolódik, lő, ültet, tegeződik, elgázosít;
- b) nevet, írhat, kezdődik, kibékül, főz, csavarog, értet, sakkozik, megérti, felolvastatik, szalad, rejtőzik, ásat, verettetik, borotválkozik, vevődik, magázódhat, szépül, gondolkodhat

69. Csoportosítsd az igéket irányulásuk szerint!

szalad, tanít, olvas, mosolyog, gyönyörködik, kedvel, kedveskedik, keresgél, álmodik, szórakozik, szórakoztat, táncol, old, nyafog, ábrándozik, süt, szemlél, dagaszt, dagad, olvastat

70. Képezz a megadott igékből műveltető, szenvedő, visszaható és ható igéket!

mér, ad, mos, kötöz, lép, dob, ugat, számol, csodál, szúr, kínál, keres

71. Írd ki a szövegrészletből az igéket! Határozd meg a fajtájukat, alakjukat!

Rendes fiú volt

Vállra akasztotta, szokás szerint, a tarisnyát s a nyakába fegyvert. S akkor körülnézett ismét. Nem olyan nyugalmasan, mint új tájon és hegyes fülekkel a szarvas, hanem repdeső szemekkel, akár a ritka madár, aki nem tudja még, hogy hol rakhatna fészket. A kaszáló nyugati szélén nagy vadalmafa állott, melynek a gyümölcsői, a reggeli fényözönben, a vadrózsa színében tündököltek; s néha le is pottyant egy-egy vadgyümölcs, mintha a gyönyörű fa így akart volna bókolni a felkelő napnak. Nem ragyogott a kaszáló földjén cseppekben a harmat, csupán a harmat lelke szállta meg pirkadatkor a selymes zöld szőnyeget, melynek vidám zöldje emígy csak ezüstről álmodott.

Utat keresett a katona.

Ha kaszáló van, gondolta magában, nem lehet lelketlen vadon ez a hely; s ha a munkáról gyümölcsök is beszélnek, könnyen lakhatik is a közelben valaki. Nagy kérdés volt azonban, hogy az erdő széle merre

van közelebb. Nyugatra nem lehet, mert ott hűvös és homályos borongásba merül mindenütt az erdő. Inkább délkelet felől szűrődik a biztató fény.

Hát elindult arra.

(Részlet *Tamási Áron* Bujdosó katona c. művéből)

72. Olvasd el kifejezően az alábbi verset! Figyeld meg, hányféle szóval fejezhetjük ki valakinek vagy valaminek a haladását, mozgását! A mozgásnak hányféle árnyalatára, hangulatára, tempójára van külön szavunk? Sokan mondják, hogy ezt a verset más nyelvre lefordítani lehetetlen.

Nyelvlecke

Egyik olaszóra során,
Ím a kérdés felmerült:
Hogy milyen nyelv ez a magyar,
Európába hogy került?

Elmeséltem, ahogy tudtam,
Mire képes a magyar.
Elmondtam, hogy sok, sok rag van,
S hogy némelyik mit takar,

És a szókinszben mi rejlik,
A rengeteg árnyalat,

Példaként vegyük csak itt:
Ember, állat hogy halad?

Elmondtam, hogy mikor járunk,
Mikor mondom, hogy megyek.
Részeg, hogy dülöngél nálunk,
S milyen, ha csak lépdelek.

Miért mondom, hogy botorkál
Gyalogol, vagy kódorog,
S a sétáló szerelmes pár,
Miért éppen andalog?

A vaddisznó, hogy ha rohan,
Nem üget, de csörtet – és
Bár alakra majdnem olyan,
Miért más a törtetés?

Mondtam volna még azt is hát,
Aki fut, miért nem lohol?
Miért nem vág, ki mezőn átvág,
De tán vágat valahol.

Aki tipeg, miért nem libeg,
S ez épp úgy nem lebegés,
Mínthogy nem csak sánta biceg,
S hebegés nem rebegés!

Mit tesz a ló, ha poroszkál,
Vagy pedig, ha vágtaázik?
És a kuvasz, ha somfordál,
Avagy akár bóklászik.

Lábát szedi, aki kitér,
A riadt őz elszökell.
Nem ront be az, aki betér ...
Más nyelven, hogy mondjam el?

Jó lett volna szemléltetni,
Botladozó mint halad,
Avagy milyen ügyelegni?
Egy szó – egy kép – egy zamat!

Aki „slattyog”, miért nem „lófrál”?
Száguldó hová szalad?
Ki vánszorog, miért nem kószál?
S aki kullog, hol marad?

Bandukoló miért nem baktat?
És ha motyog, mit kotyog,
Aki koslat, avagy kaptat,
Avagy császkaál és totyog?

Nem csak árnyék, aki suhan,
S nem csak a jármű robog,
Nem csak az áradat rohan,
S nem csak a kocsi kocog.

Aki cselleng, nem csatangol,
Ki „beslisszol” elinal,
Nem „battyog” az, ki bitangol,
Ha mégis: a mese csal!

Hogy a kutya lopakodik,
Sompolyog, majd meglapul,
S ha ráförmedsz, elkotródik.
Hogy mondjam ezt olaszul?

Másik, erre settenkedik,
Sündörög, majd elterül.
Ráripakodsz, elődalog,
Hogy mondjam ezt németül?

Egy csavargó itt kóborol,
Lézeng, ödöng, csavarog,
Lődörög, majd elvándorol,
S többé már nem zavarog.

Ám egy másik itt tekereg,
– Elárulja kósza nesz –
Itt kóvályog, itt ténfereg...
Franciául, hogy van ez?

S hogy a tömeg miért özönlik,
Mikor tódul, vagy vonul,
Vagy hömpölyög, s még sem ömlik,
Hogy mondjam ezt angolul?

Aki surran, miért nem oson,
Vagy miért nem lépeget?
Míndezt csak magyarul tudom,
S tán csak magyarul lehet...!

(Gyimóthy Gábor)

- Írd ki a versből a *halad*, *mozog* szó szinonimáit!

Gyimóthy Gábor

73. Írd le az alábbi igék megadott alakját! A kapott alakokat foglald mondatba!

- a) kér – felszólító mód, T/2., alanyi ragozás;
- b) lát – felszólító mód, E/2. sz., tárgyas ragozás;
- c) vesz – felszólító mód, E/2. sz., alanyi ragozás;
- d) hisz – kijelentő mód, jelen idő, T/3. sz., alanyi ragozás;
- e) szív – felszólító mód, E/2. sz., alanyi ragozás;
- f) dagaszt – kijelentő mód, jelen idő, T/2. sz., tárgyas ragozás;
- g) iszik – feltételes mód, jelen idő, T/3. sz., alanyi ragozás;
- h) esik – kijelentő mód, múlt idő, E/1. sz., alanyi ragozás.

74. Csoportosítsd az alábbi igéket aszerint, hogy ikes vagy iktelen igékről van szó!

olvasok, aludj, úsztok, szándékozol, írunk, kapálnak, ügyetlenkedem, hullott, gyógyítanak, dalolnak, falatozunk, teremtünk, repül, válhat, virágzott, nézik, hajtanak, terelnénk, mozogjanak, vetkőztek, ismételsz, játszottak

Névszók

A főnév

A névszók élőlények, élettelen tárgyak és gondolati dolgok nevét, tulajdonságát vagy mennyiségét kifejező, illetve ezeket helyettesítő szavak.

A főnév élőlények, élettelen tárgyak vagy gondolati dolgok nevét jelöli.

A főnév esetragokkal és névutók segítségével bármely mondatrész szerepét betöltheti (pl. *a diák felel* (alany); *a húgom diák* (állítmány); *diákot kérek* (tárgy); *diákkal utazom* (határozó); *a diák könyve* (jelző)).

FŐNÉV	
KONKRÉT FŐNEVEK valóban létező vagy ilyenek gondolt élőlények és tárgyak neve	
ELVONT FŐNEVEK önmagukban nem létező elvont fogalmak, a mindig valamihez tartozó cselekvés megnevezői	
Köznevek: több egyforma dolog közös neve	Tulajdonnevek: valakinek vagy valaminek saját külön elnevezése
<ul style="list-style-type: none"> ● egyedi név (hasonló egyedek közös neve: <i>ruha, fiú, könyv</i>) ● gyűjtőnév (több egyedből álló csoport neve: <i>erdő, nép, hegység</i>) ● anyagnév (legkisebb része is azonos az egészszel: <i>vas, fa, liszt</i>) 	<ul style="list-style-type: none"> ● személynév ● állatnév ● földrajzi név ● csillagnév ● intézménynév ● cím ● márkanév ● kitüntetés és díj neve
<i>jóság, szépség, béke, egészség, barátság</i>	

Szerkezete szerint a főnév lehet:

1. Egyszerű szó

- **tőszó** – a szavak legegyszerűbb, toldalék nélküli alakja, a szótarban is található forma (*ház, könyv, ember*);
- **toldalékos szó** – képzős, jeles és ragos alakok (*lányok, édesanyámmal, tanítóval*);
- **összetett szó** – két önálló szó összekapcsolása (*jegygyűrű, motorkerékpár*);

2. Szó értékű szókapcsolat (házi dolgozat).

A főnevek a mondatban **jeleket** és **ragokat** vehetnek fel.

A leggyakoribb főnévhez járuló jelek: a **többes szám jele** (*könyv + -ek*), a **birtokjel** (*gyerek + -é*), a **birtokos személyjelek** (*könyv + -em*), a **birtoktöbbesítő jel** (*rokon + -ai + -m*).

A főnévhez járuló ragok: a **tárgy ragja** (*asztal + -t*), a **birtokos jelző ragja** (*diákom + -nak a füzete*) és a **határozóragok** (*táska + -ban, tó + -hoz, ház + -ra, ceruzá + -val* stb.).

A mondatokban a főnevek előtt nagyon gyakran áll **névelő** (*egy fa, a tábla*), és a ragok helyett sokszor találhatunk **névutókat** (*ajtó mellett, vendég előtt*).

75. Egy-egy keresztnév hiányzik az alábbi közmondásokból. Pótold a hiányosságot, s írd le a közmondásokat a füzetbe!

- a) Péternek mondja, hogy is értsen belőle.
- b) Meghalt, oda az igazság!
- c) Most légy okos, ...!
- d) Könnyű ... táncba vinni.
- e) Él, mint Hevesen.
- f) Amit Misi megtanult, ... sem feledi.
- g) Kapkod, mint ... a ménkőhöz.
- h) Lassan készül, mint ... széke.
- i) Ha megcsordul, tele lesz a pince.

76. Csoportosítsd az alábbi közneveket a tanult szempontok szerint!

vas, tömeg, kapu, tudás, virág, csontozat, kő, bűn, fa, gondolkodás, katonaság, nádas, víz, igazgató, nyáj, jóság, tej, ménes, ház, mérnök, béke, tinta, konda

77. Írd le a következő szavakat többes számban! Húzd alá azokat a szavakat, amelyek szótöve megváltozott!

ló, fű, tükör, szekér, edény, osztály, tűz, bokor, újság, egér, teve, asszony, csokor, híd, toll

78. Értelmezd a következő azonos alakú szópárok jelentését! Határozd meg a szófajukat! Alkoss mondatokat a szavakkal!

szelek – szelek, sírok – sírok, török – török, élek – élek, nyomok – nyomok, fejek – fejek, nyelvek – nyelvek, lettek – lettek, telek – telek

79. Keress ki a szövegből szavakat a megadott szempontok alapján!

Hát az lett, hogy egyszerre csak megcsendül a fejem fölött valami ezüstharang. Lehet, hogy nem is ezüstharang volt, hanem valami aranyszájú madár: de úgy elinalt erre az ürge, hogy utol nem érte volna száz csigabiga. Aztán végigsimogatta az arcomat az aranyszájú madár puha szárnya. Lehet, hogy nem is az volt, hanem liliomvirág bársony szirma: mégiscsak kinyitottam én arra a szememet. De nem láttam vele se harangot, se galambot – csak egy fehér liliomot. Vilmácska állt előttem talpig hófehérben, egyik patyolatkezevel az arcom simogatva, a másikkal fodorkötőcskéje sarkát szorongatva.

(Részlet *Móra Ferenc* Csicseri történet c. művéből)

- Egyszerű szó: toldalékos
toldalék nélküli
- Összetett szó: toldalékos
toldalék nélküli

80. Olvasd el *Nagy Lajos* írását! Mi teszi mulatságossá a művet? Határozd meg a műfaját!

Megtérés

Mégiscsak van igazság a földön. Igazság, tárgyilagosság és méltányosság. Pedig már mindenben kételkedtem.

Már-már megmetélezett engem is a szocializmus tévtana, s addig olvagattam a szocialista könyveket, amíg szinte elhittem, hogy például: az állam a mindenkori uralkodó osztály hatalmi szervezete. Naivságomat nem lehet csodálni, mert közben az eseményeket is figyeltem, s úgy rémlett, hogy az események igazolják ezt a hamis tételt.

Ma végre olvastam egy hírt. Mindegy, hogy hol, melyik országban történt, de nagyon sajtóságos, lélekemelő eset. Alkalmas arra, hogy sok tévelygőt eltérítsen a szocializmustól. Az esemény az, hogy egy óriási iparvállalat munkásai sztrájkba léptek; heteken át szünetelt a munka, minden tárgyalás a munkások s az igazgatóság között eredménytelenül végződött. Nem csoda, ha a munkásság és igazgatóság egyaránt a végsőkig elkeseredtek. Azután a legutóbbi napokban történt valami, és ez tulajdonképpen az érdekes esemény, amely cáfol és bizonyít, napnál fényesebben. A munkások s az igazgatóság között annyira kiéleződött a helyzet – ahogy az már történni szokott –, hogy az állami fegyveres erő beavatkozása vált szükségessé. A csendőrség – bizonyára a rend és csend fönntartása érdekében – fegyverét használta, s az igazgatóság közé lőtt. Két igazgató és kilenc részvényes meghalt, negyvenen megsérültek.

Ejnye, de kár, hogy már nem emlékszem, hol is történt, s a lapot is elhántam, amely az esetet, közölte.

(Képtelen természetrajz)

• Írj ki a szövegből képzett főneveket! Határozd meg a képzőfajtaikat!

81. Versenyezzetek! Ki tud több szót alkotni a következő szavak felhasználásával!

alma: almafa,.....
óra: toronyóra,.....
könyv: könyvjelző,.....
hír: világhír,.....

82. Készíts szóláncot! Az összetett szó utótagja a következő szó előtagja legyen!

nyelviskola – iskolabusz – buszjárat –

83. Egyszerű vagy összetett szó? Határozd meg a szavakat szerkezetük szerint!

- a) borsó, borász, borivó, boroshordó, borszakértő, borral
- b) nyelvemlék, nyelvel, nyelvvel, nyelvtan, nyelvész, nyelvjárás, nyelvi

84. Határozd meg, hány egyszerű szóból állnak az összetett, illetve többszörösen összetett szavak! Magyarázd meg a szavak helyesírását!

keréknyom, kerékpártúra, kincskeresés, igazgatóhelyettes, motor-kerékpár-szerelő, gyermekorvos, gyermekorvos-konferencia, hírlapíró, napraforgómag, balett-tánckar, fénykép, autóbusz-közlekedés

A melléknév

A melléknév személyek, tárgyak, dolgok tulajdonságát, minőségét, ismertetőjegyét kifejező szó.

Kifejezhetik valakinek vagy valaminek a szokását, természetét (*fürge, vicces*), valamivel való ellátottságát (*ecetes, pénzes*), valaminek a hiányát (*zajmentes, hangtalan*), valahova tartozást (*munkácsi, kárpátaljai*), valamilyen helyzetet (*középső, felső*), mértéket (*csipetnyi*) stb.

A melléknevek között találunk **egyszerű szavakat** (*gyönyörű, idős*), **összetett szavakat** (*meseszip, világoskék*). Alakjuk szerint lehetnek **tőszók** (*fehér, nagy*) és **képzett szók** (*hangos, széles*).

A melléknév a szövegben **jeleket, ragokat** vehet fel, de toldalékolási rendszerük nem olyan gazdag, mint a főneveké. Leggyakoribb jele a **fokjel** (*nagy, nagy + -obb, leg- + nagy + -obb, legesleg- + nagy + -obb*). A tipikusan melléknévhez járuló ragok a melléknév mondatbeli szerepét határozzák meg (*fájdalmas + -an, emberi + -leg*). A mondatban **állítmányi, jelzői** és **határozói** szerepet töltenek be.

85. Írd ki a részlet melléktneveit! Elemezd őket szerkezetileg!

A Marci rongyos, mezítlábás gyerek, nyáron ostoros néhanapján, ilyenkor pedig lepényleső az úri konyhán. Örömet fogad szót, szalad a toronyba. A harangok ugyan elmentek ma Rómába, ahogy az egyházfi, Tormási Jóska mondta, de a torony szerencsére nem ment velők. Marci megtalálja, és a lépcsőkön felmenet egyre a Jézus halálán gondolkodik, mivel hát a templomban van, és arra a következtetésre jut, belevegyülvén a gondolataiba a konyhán terjengő finom szagok is, hogy Jézus talán nem is annyira az egész emberiségért, mint inkább a pataki diákokért halt meg. Csodálkozik, hogy a harangok mégse mentek el Rómába. Ez löki szívébe az első kételyt. Aztán visszatér a tekintetes asszonyhoz azzal a hírrrel, hogy még nem jönnek, hogy az egész úton nem jön semmi kabátos ember, csak egy úri hintó bontakozik elő a Kucorgónál.

(Részlet *Mikszáth Kálmán Különös házasság* c. regényéből)

86. Hogyan mondanád egy szóval?

burokban született; felöntött a garatra; minden hájjal megkent; anyámasszony katonája; telhetetlen papzsák; fogához veri a garast; harapófogóval sem lehet kihúzni belőle; kutya baja; megfordul a fejében, lánggra gyúl a szíve; töri a fejét valamin; kenyeret keres; lába alatt van valakinek; se hideg, se meleg; kibújt a szög a zsákból.

87. Folytasd a sort minél több rokon értelmű melléknévvel!

indulatos – heves, ingerlékeny, ...
kedves – aranyos, rokonszenves, ...
kicsi – apró, babszemnyi, ...
rossz – csintalan, hibás, ...
szép – csodálatos, elragadó, ...

szomorú – bánatos, komor, ...
vidám – boldog, jókedvű, ...

88. Keresd ki a szövegből a mellékneveket! Határozd meg a szerkezetüket, majd bontsd elemeire őket!

A verébnél sokkal kisebb és finomabb alkotású kis madár a nádiposzáta. Feje teje hamuszínű, pofája sötéten hamvas. Barnásszürke dolmány díszíti fehér hátát és mellét. Oldalain sárgászörös csíkok futnak. Farkának szélső tolla ék alakú fehér folttal; a szomszédos toll kicsiny, homályos folttal. Csőre finom, ár alakú. Kékes színű lába erős. Fészket finom fű- és gyökérszálakból építi. Sertés- és lószőrrel béleli. Fészekalja öt-hat szép formájú tojás, mely fehér vagy kékes alapon finoman szeplős. A szeplők a vastagabb végén koszorúsán is tömörülnek.

Cserregő nádiposzáta

(Herman Ottó nyomán)

A számnév

A számnév járulékos jelentést hordozó alapszófaj, mivel személyek, tárgyak, dolgok mennyiségét vagy sorban elfoglalt helyét nevezi meg.

A SZÁMNÉV FAJTÁI		HATÁROZOTT	HATÁROZATLAN
Mennyiséget kifejező számnévek	Tőszámnév	<i>négy, tízezer</i>	<i>sok, kevés</i>
	Tört számnév	<i>ötöd, háromnegyed</i>	<i>sokad-</i>
Sorrendiséget kifejező számnévek	Sorszámnév	<i>harmadik, tizedik</i>	<i>sokadik</i>

A számnevek lehetnek **egyszerű szavak** (*öt, hatod, sok*) vagy **összetett szavak** (*ötezer, tizenhat, százötz*). Találunk közöttük **tőszókat** (*négy, két, sok*) és **képzett szavakat** (*ötödik, harmad*).

Mindig képzett alakok a sorszámnevek (*het + -edik, tizenegy + -edik*) és törtszámnevek (*hat + -od*).

A *sok* és *kevés* számnév a melléknévhez hasonlóan fokozható (*sok, több, legtöbb; kevés, kevesebb, legkevesebb*).

A számnevekhez csak kétféle rag járulhat. Ezek a számnév mondatbeli szerepét határozzák meg (*hatan, háromszor, harmadszor, sokszor*). Leggyakrabban **állítmány**, **jelző** és **határozó** szerepét töltik be a mondatban.

89. Számokkal nemcsak matematikaórán találkozunk, szólásokban, közmondásokban is gyakran felbukkannak. Magyarázd meg a jelentésüket!

1. *Se nem egy, se nem kettő.* **2.** *Több kettőnél.* **3.** *Három a magyar igazság.* **4.** *A lónak is négy lába van, mégis megbotlik.* **5.** *Ötről hatra vergődik.* **6.** *Nálunk is több a hét a nyolcnál.* **7.** *Ez nekem nyolc!* **8.** *Tizenkettőt ütött a hasában.* **9.** *Az egyik tizenkilenc, a másik egy híján húsz.*

90. Írd le betűkkel az alábbi számokat!

2 000, 208, 30 186, 17, 50, 50 505, 300 587,
5 000 000, 46 056, 1 999, 19 531 183.

91. Pótold a hiányzó kötőjelet!

hárommilliónegyvenhat,
kilencezerszáztizenegy,
ötvenmillióháromszázhatezertizenhárom,
százhétezernyolcszáznyolcvannyolc,
tízmilliókétszázkétezeréyszázharminckettő

A névmások

Azokat a szavakat, amelyekkel főnevet, melléknevet, számnevet helyettesítünk, névmásoknak nevezzük. A névmásoknak akkor van határozott jelentésük, ha átveszik a helyettesített szófaj jelentését, valamire rámutatnak vagy utalnak velük.

A névmások fajtáit a következő táblázat mutatja be

	FŐNÉVI NÉVMÁSOK	FŐNÉVI, MELLÉKNÉVI, SZÁMNÉVI ÉS HATÁROZÓSZÓI NÉVMÁSOK			
		Főnévi	Melléknévi	Számnévi	Határozói
Személyes névmás	<i>én, te, ő, rólam, neki</i>				
Birtokos névmás	<i>enyém, tied</i>				
Kölcsönös névmás	<i>egymás</i>				
Visszaható névmás	<i>magam, magad</i>				
Mutató névmás		<i>ez, az</i>	<i>ilyen, olyan</i>	<i>ennyi, annyi</i>	<i>így, úgy, itt, ott</i>
Kérdő névmás		<i>ki?, mi?</i>	<i>milyen?</i>	<i>menynyí?</i>	<i>hogyan?, hol?</i>
Vonatkozó névmás		<i>aki, ami</i>	<i>amilyen, amely</i>	<i>amennyi</i>	<i>ahogy, ahol</i>
Általános névmás		<i>minden, bárki, akárki</i>	<i>bármilyen, akármilyen, semmilyen</i>	<i>bármennyi, akár mennyi</i>	<i>mindenkor, bárhogyan, sehol</i>
Határozatlan névmás		<i>valaki, valami</i>	<i>valamilyen, némely</i>	<i>valamennyi</i>	<i>valahogyan, néhol</i>

A névmások mondatbeli felhasználásuk és toldalékolásuk tekintetében úgy viselkednek, mint a helyettesített főnevek, melléknevek és számnevek.

92. Tedd teljessé a következő névmásokat!

o...an, me...ora, se...i...en, e...éle, a...ora, valami...en, a...i, me..., valame...i, valame...ik, ugyana...i, a...éle

93. Keresd ki a mondatokban előforduló névmásokat! Határozd meg a fajtájukat!

1. Ne szerezz magadnak felesleges kellemetlenségeket! **2.** Tegnap valamilyen pletykát hallottam. **3.** A tanulók a vetélkedőn megküzdöttek egymással. **4.** Szeretném, ha te is részt vennél a vetélkedőn. **5.** Mennyi érdekes dolgot tudtam meg ebből a filmből! **6.** Ugyanolyan táskát néztem ki, mint az övé. **7.** Megint hiányzik néhány tanuló az osztályból.

94. Gyűjts olyan öt magyar közmondást, amelyekben vonatkozó névmás található!

95. Keresd ki az alábbi szövegből a névmásokat és határozd meg a fajtáit! Honnan van az idézet?

„Följebbvalójának mindenki föltétlen engedelmességgel tartozik, s a tiszték valamennyien nekem tartoznak engedelmeskedni. Ne higgyétek azonban, hogy ez valami gyerekjáték lesz. A vörösingesek erős fiúk, és sokan vannak. A küzdelem nagyon heves lesz. Senkit se akarunk azonban kényszeríteni, és ezért még most kijelentem, hogy aki nem akar a harcban részt venni, az jelentkezék!”

„Mindig, mindenért, mindenki csak őt íratta fel. És a törvényszék, mely minden szombaton ült össze, mindig őt ítélte el.”

Az igenevek

Az igenevek átmeneti szófajok, amelyek megőrzik az igei alapjelentést, de főnévi, melléknévi vagy határozószói tulajdonságokat is felvesznek.

Az igeneves szerkezet a mellékmondat tömörítésére használható.

AZ IGENÉV

FŐNÉVI	MELLÉKNÉVI	HATÁROZÓI
ige + ni	ige + <ul style="list-style-type: none"> j folyamatos: -ó, -ő k befejezett: -t, -tt i beálló: -andó, -endő 	ige + <ul style="list-style-type: none"> -va, -ve -ván, -vén
főnévi szerepben használjuk Kihajol ni veszélyes! Gyalogol ni jó.	melléknévi szerepben használjuk A nyíl ó rózsza illatos. Az ad ott szó szent. Sok szépet ígérnek a jöv endő évek.	határozói szerepben használjuk Sétál va indul haza. Terít ve van a fa alja.

Az igenevek fajtái:

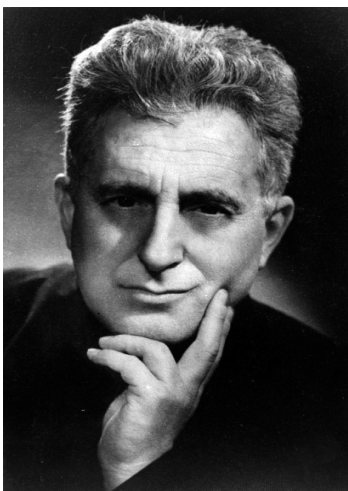
- a) **főnévi igenév**, amely a cselekvést, történést személytől, időtől, módtól elvonatkoztatva fejezi ki. Képzője: **-ni** (*adni, menni, írni, szedni, keresni*);
- b) a **melléknévi igenév** a cselekvést valaminek a tulajdonságaként nevezi meg. Három típusa van:
 - **folyamatos melléknévi igenév**, képzője: **-ó, -ő** (*alvó ember, elismerő szó*),
 - **befejezett melléknévi igenév**, képzője: **-t, -tt** (*olvasott könyv, kért segély*),
 - **beálló melléknévi igenév**, képzője: **-andó, -endő** (*elvégzendő munka, adandó alkalom*);
- c) a **határozói igenév** a mondatban rendszerint mód- vagy állapothatározó.

Képzője: **-va, -ve, -ván, -vén** (*sírva, énekelve, hallván, megkérdezvén*).

96. Olvasd el kifejezően *Sík Sándor* gondolatait a művészetről! Fogalmazd meg a véleményed az elhangzottakról! Írd ki a versből a főnévi igeneveket!

A legszebb művészet

Sík Sándor

A legszebb művészet tudod mi,
Derült szívvel megöregedni.
Pihenni, hol tenni vágyol,
Szó nélkül túrni, ha van, ki vádol.

Nem lenni bús, reménye vesztett,
Csendben viselni el a keresztet,
Irigység nélkül nézni végig
Mások erős, tevékeny éltit.

Kezed letenni ölbe
S hagyni, hogy gondod más viselje.
Ahol segíteni tudtál régen,
Bevallani nyugodtan, szépen,
Hogy erre most már nincs erőd.
Nem vagy olyan, mint azelőtt.

97. Alakítsd át úgy az alábbi mondatokat, hogy szerepeljen bennük a határozói igenév!

*Séta közben vidáman fütyörészett.
Úgy szaladt, hogy közben hangosan lihegett.
Édesanyám, miután befejezte a takarítást, hozzálátott az ebéd készítéséhez.
Úgy tanul, hogy közben nézi a tévét.*

98. Írj össze minél több olyan foglalkozás- és eszköznevet, melyek a melléknévi igenevekből keletkeztek! Milyen szófajok lettek belőlük?

Pl.: *tanító, harangozó* stb.

A határozószó

A határozószó egymagában a cselekvés körülményét fejezi ki (helyet, időt, módot, állapotot, egyéb körülményt).

Megkülönböztetünk pl. **hely-** (*benn, belül*), **idő-** (*egyszer, éjjel*), **fok-** (*jól, kimondottan*), **állapot-** (*együtt, veszteg*), **mód-** (*örömmel, sebbel-lobbal*), **eredmény-** (*ketté*) és **tekintethatározó-szókat** (*külsőleg, részben*).

A határozószók lehetnek **egyszerű szavak** (*haza, ma, gyalog, egyedül*). Szótári alakjukban, rag és névutó hozzákapcsolása nélkül a mondatban **határozói** szerepet tölthetnek be. Nincs külön ragozási rendszerük. Viszont vannak olyan határozószók is, melyek tartalmaznak valamilyen **toldalékot** (*mostanában, lóhalálában*), **fokozhatók** (*távol, távolabb, legtávolabb*), de lehetnek **összetett szavak** is (*vállvetve, holnapután, innen-onnan, úton-útfélen*). Több határozószónak két alakváltozatát is használjuk a beszédben (*fent – fenn, lent – lenn* stb.).

99. Állapítsd meg a dőlt betűs szavak szófaját!

Az egész *reggelt* lustálkodással töltöttem.
Már *reggel* elindult, de csak estére ért ide.
Végre *együtt* a család!
Mindhova csak a nővérel *együtt* mehet.
Nem érdemes megtagadni az *együtműködést*.
A kályhához *közel* tényleg meleg van.
Húzdj *közel* a kályhához!

100. Egészítsd ki a hiányzó **b** hang megfelelő jelével az alábbi szavakat! Foglald mondatba a határozószókat!

do...an, do..., tová..., gom..., távola..., odé..., vére..., arré..., rá-sza..., se..., jo..., veré..., hamara..., közele..., egyé..., tága..., örege..., lá..., kijje...

A viszonyszók

A viszonyszók csak viszonyjelentéssel rendelkeznek, önállóan nem mondatrészek, de azokhoz kapcsolódnak.

VISZONYSZÓK					
Névelő	Névutó	Kötőszó	Igekötők	Segédige	Szóértékű módosítószó
<i>a, az, egy</i>	<i>alá, mellé</i> stb.	<i>és, is, s</i> stb.	<i>el-, ki-,</i> <i>be-</i> stb.	<i>volt, lesz</i> stb.	<i>még,</i> <i>csak, csu-</i> <i>pán</i> stb.

A **névelő** az utána álló főnév határozottságára vagy határozatlanságára utal. Nem toldalékolható, nem lehet mondatrész. A névelő típusai:

- a **határozott névelő** a főnév határozottságára utal: *a, az*;
- a **határozatlan névelő** a főnév határozatlanságára utal: *egy*.

A **névutó** az előtte álló ragos vagy ragtalan névszót határozóvá teszi. Utalhatnak:

- **helyre:** *asztal alatt, ágy felett, ház előtt, autó mellett,*
- **időre:** *uralkodása óta, órák után, tíz perc múlva,*
- **módra:** *előírás szerint, segítség nélkül,*
- **okra:** *kirándulás miatt.*

A **kötőszó** szavakat, mondatrészeket, tagmondatokat, mondatokat kapcsol össze. Mondatrészi szerepe nincs, semmilyen kérdőszóra nem felel. Alakja nem változtatható, toldalékot nem vehet fel. A kötőszók lehetnek:

- a) **alárendelők:** *hogya, mert, ha, mint, bár, mivel* stb;
- b) **mellérendelők:** *és, is, de, azaz, vagy, vagyis* stb.

Az **igekötők** módosítják, megváltoztatják az ige jelentését. Kifejezik a cselekvés irányát, kezdetét, tartós jellegét, befejezettségét. Az igekötő állhat az ige előtt (egybeírva), az ige után, vagy egy szó állhat igekötő és az ige között. A leggyakoribb igekötők: *be-, ki-, fel-, le-, meg-, el-, át-, rá-, ide-, oda-, szét-, össze-, vissza-*.

A **segédige** olyan igei jellegű szófaj, amely a mód-, idő-, szám- és személyviszonyok kifejezésére alkalmas. Összetett állítmányokat és igealakokat hoz létre (*fog, volna*).

A **szóértékű módosítószók** az utánuk álló szó jelentését módosítják: *csak, alig, még, csupán*. Idesoroljuk a tagadószókat (*nem, sem*), a tiltószókat (*ne, se*), a kérdőszókat (*-e, vajon*) és az óhajtószót is (*bár-csak*).

101. Határozd meg az igekötők funkcióját!

meggyengít – elgyengít – legyengít
elhord – lehord – áthord
lemászik – felmászik – megmássza
elolvas – felolvas – beolvas – átolvas
megmosni – elmosni – felmosni – kimosni – lemosni – átmosni

102. A kiemelt szavak közül melyek a névutók? A többi szó milyen szófaji csoportba tartozik?

1. *Délután* kezdtünk csak tanulni, mert *dél után* ebédeltünk. **2.** Az óra után már hazament. **3.** *Utánam* szaladt a folyosón. **4.** Árral *szemben* nem lehet úszni. **5.** *Szembenézett* a tényekkel. **6.** *Mától fogva* min-

den kötelező olvasmányt elolvasok. **7.** *Fogva* a holmiját odébb állt. **8.** A parkon *túl* már biciklizhettek. **9.** *Túlmege* minden határon!

103. Határozd meg, melyik a névelő, melyik a számnév! Olvasd fel őket úgy, hogy a hangsúlyozással is érzékeltesd a különbséget!

Egy fecske nem csinál nyarat.
Egy kaptafára megy.
Furcsa egy isten bogara.
Se nem egy, se nem kettő.
Egy dologból kettőt ne tégy!

104. Javítsd ki az alábbi mondatok helytelen névelőhasználatát! Javításaidat indokold is!

A fűre lépni tilos!
A fiúk elmentek a Ferivel és az Andrással korcsolyázni.
Mától a Gézáék házatól indul a busz.
Kőrösi Csoma Sándor a Székelyföldről indult.
Ez egy nagyon jó válasz volt.
Egy orvos lett az intézett igazgatója.

105. Határozd meg, hogy a következő mondatpárokban a kiemelt szavak közül melyik igenév, és melyik névutó!

- Kezdve* a gyakorlatokat megfájdult a feje.
Mától *kezdve* mindennap fogok tornázni.
- Anya Tomi bizonyítványát *nézve* nagyon elszomorodott.
Születésére *nézve* polgári családból származott.
- Az utazás régtől *fogva* dédelgetett vágya volt.
A fiú a lány kezét *fogva* sétált a parton.

106. Keresd meg a következő szövegrészletben a kötőszókat! Mit kötnek össze ezek a kötőszók?

A formákról

A formákat pedig az utolsó pillanatig be kell tartani. Étkezés közben, társalgás közben. Ágyban és asztalnál. S mikor mindegyre formátlanabbá válik az emberi együttélés: te maradj hűséges a köszönés, meghajlás, kézfogás, érzésvilágítás, véleményalkotás kialakult, végső és kristályos formáihoz. Egy korban, mikor mindenki azt követeli, hogy öltsd formaruhát, te jársz csak következetesen zakóban, s este, ha éppen társaságba hívnak, öltöd fekete ruhát. Nem a ruha, hanem a forma kedvéért.

A műveltséget nemcsak a könyvek mentik meg. A műveltséget a köznapok apró reflexei mentik meg. Amikor egy korszak fölemelt ökölrel jön ellened, te köszönj vissza, nyugodtan és udvariasan, úgy, hogy megemeled kalapod.

Nem tehetsz mást.

(Márai Sándor: Fűves könyv)

A mondatszók

A harmadik nagy szófaji csoportot a mondatszók alkotják. Nincs tartalmi jelentésük, a beszélő érzelmeit, állásfoglalását fejezik ki, árnyalják a közlést.

A mondatszók mondatrészek nem lehetnek, nem bővíthetők, s általában elkülönülnek a mondategységtől. Lehetnek önálló, tagolatlan mondatok. Nem toldalékolhatók.

MONDATSZÓK		
Indulatszók	Mondatértékű módosítószók	Kapcsolatjelölő mondatszók
<i>óh, jaj, ejnye, hát pszt, csitt, sicc stb.</i>	<i>talán, bizony, ugyan igen, nem, dehogy stb.</i>	<i>pá, szia, na ne, heló, adjisten, á stb.</i>

Az **indulatszó** az a szófaj, amely a beszélő érzelmeit, indulatait fejezi ki. Jelentése nem tárgyi, fogalmi tartalomra vonatkozik, ezért nem illeszkedik be szervesen a mondatba, hanem rendszerint tagolatlan mondatszó. Az indulatszók lehetnek:

- **érzelmet nyilvánító**, amelyek jelenthetnek örömet, bánatot, dühöt, csodálkozást stb.: *haj, tillárom, irgum-burgum, ej, na, juj, ujjé, aj, jaj, fúj, hű,*
- **akaratszók**, amelyekhez soroljuk az állathívó és terelő szavakat is: *csitt, nana, pszt, gyí, cicic, pipipipi, sicc,*
- **hangutánzó**: *durr, csitt-csatt, bumm, bú, hapci, nyihaha, bim-bam, kakukk,*
- **gyermek- vagy dajkanyelvi szavak**: *tente, dádá, pápá.*

A **módosítószók** másik csoportját alkotják azok, amelyek **mondatértékűek**, önállóan mondatok, tagmondatok lehetnek (*Nem. Igen.*), ezért mondatszóknak nevezzük őket. A módosítószók nem töltik be mondatrész szerepét a mondatban, jelentésben és alakilag független egységek. A módosítószók árnyalják, módosítják a mondat jelentését (*ugyan*). Gyakran tükrözik a beszélőnek a véleményét, állásfoglalását (*bizony, talán*). Alakjuk nem változtatható, nem kaphatnak toldalékot, és nem bővíthetők.

A **kapcsolatjelölő mondatszók** a kommunikáció során fontos szerepet töltenek be. Fajtái:

- **köszönés:** *helló, viszontlátásra, szia, szervusz, csao, adjisten, pá, agyó,*
- **megszólítás:** *kérem, elnézést, pardon, bocsánat, uram, asszonyom, tanár úr, mamikám,*
- **kapcsolattartás:** *érted, tudod?, íme, halló, figyelj!, figyelsz?, na ne, hogyisne, persze.*

107. Írd le az alábbi mondatokat, figyeld meg az indulatszók és a mondatok helyesírását, az írásjelek használatát! Mit fejeznek ki az indulatszók, határozd meg a fajtájukat!

1. Ejnye! Ilyen szégyent hoz a fejemre! (*Szép Ernő*) **2.** Gyi, te fakó, gyi te szürke, gyi két lábam, fussatok! (*Petőfi Sándor*) **3.** Ó, költő, tisztán élj te most! (*Radnóti Miklós*) **4.** Ejh, döntsd a tőkét, ne siránkozz! (*József Attila*) **5.** Tyó! Az apád! No, megállj, kutya! (*Gárdonyi Géza*) **6.** Nono! Kár volt eldobni a buzogányt! (*Benedek Elek*) **7.** Hohó! Megállj, kocsis! (*Mikszáth Kálmán*) **8.** Brummog a bőgő, jaj, de furcsa hang! (*Juhász Gyula*)

108. Nevezétek meg az alábbi mondatszók típusát! Találjatok ki az alábbi mondatszók felhasználásával egy történetet! Játsszátok is el!

– Pá!	– Nosza!
– Ujjé!	– Csitt!
– Igen.	– No, puff!
– Jaj!	– Hm.
– Fúj!	– Valószínűleg.
– Sicc!	– Agyó.

109. Gyűjts össze olyan állathivogató, -hajtó és -terelő szavakat, amelyek tifelelétek használatosak!

110. Az indulatszókkal sokféle érzést, szándékot tudunk kifejezni. Gyűjts indulatszókat a megadott szempontok szerint!

- Mit szoktak kiáltozni a mulatozó emberek jókedvükben?
- Milyen szavakkal biztatjuk kedvenc sportolóinkat?
- Mivel fejezzük ki csodálkozásunkat?
- Milyen szavakkal jelezzük rosszállásunkat, bosszankodásunkat?
- Mivel fejezzük ki fájdalmunkat?
- Mivel mutatjuk ki megvetésünket?
- Mivel fejezzük ki vágyakozásunkat?

A SZÓSZERKEZETEK (szintagmák)

A szószerkezetek fajtái és típusai

Egy-egy nyelvi szint tanulmányozását a rendelkezésre álló készletek számbavételével kezdjük. A fonémákat megszámlálhatjuk, morfémből ugyan sok van, de a toldalékmorfémák még különösebb nehézség nélkül számba vehetők. A tőmorfémák száma is korlátozott, bár róluk még nem készült teljességre törekvő lista. A szavakkal már nehezebb dolgunk van, hiszen állandóan keletkeznek újak, vesznek ki régiek. A szótárak segítségével mégis megközelítőleg pontos képet kaphatunk egy-egy nyelv szavainak számáról. A következő nyelvi szintre lépve nehéz helyzetbe kerülünk, mivel egy nyelv szavaiból hatalmas számú szószerkezetet lehet alkotni, amit lehetetlenség megszámlálni.

A szószerkezetek (szintagmák) a szavaknál nagyobb, a mondatnál kisebb egységei a nyelvnek.

A szószerkezet a két szó jelentésbeli és nyelvtani kapcsolata.

A szószerkezet mindkét tagja alapszófajú, de e szavakhoz viszony-szavak is járulhatnak, amelyeket az alapszófajokkal együtt elemezzünk.

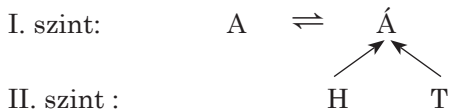
A szószerkezet tagjai közötti viszony alapján háromféle szószerkezetet különböztetünk meg: a **hozzárendelő**, **alárendelő** és **mellérendelő szószerkezetet**.

1. A **hozzárendelő (predikatív) szószerkezet** tagjai kölcsönösen feltételezik egymást, a mondat vázát adják. Ezek egyenrangú mondatrészek, köztük hozzárendelő viszony van. A hozzárendelő szószerkezet két tagja az **alany** és az **állítmány**.

A tanuló \rightleftharpoons számol.

2. Az **alárendelő szószerkezet** tagjai nem egyenrangúak, van egy alaptag és ezt bővíti a meghatározó tag. A tagok között nyelvtani (grammatikai) viszony van. A mondat ágrajzában az alaptag a mondaton belül a meghatározó tagnál egy szinttel feljebb helyezkedik el, ha ábrázoljuk.

Péter a szobában verset tanul.

A meghatározó tag az alaptagnak lehet **tárgya, határozója** vagy **jelzője**. Így megkülönböztetünk:

a) tárgyias szó szerkezetet, ahol a meghatározó tag az alaptagban kifejezett cselekvés irányát vagy eredményét jelöli (*verset ír, könyvet olvas*);

b) határozós szó szerkezetet, melyben a meghatározó tag az alaptagban kifejezett cselekvés körülményeit jelöli (*figyelmesen hallgat, barátommal sétálok, erdőben gombázik*);

c) jelzős szó szerkezetet, melyben az alaptag megnevezett személy/tárgy/fogalom milyenségét, minőségét jelzi (*zamatos gyümölcs, magas fiatalember*);

d) alanyos szó szerkezetet, ahol az igeneves szerkezet saját alannyal, a mondatban minőségjelzőként szerepel (*csuka fogta róka, nagymama sütötte kalács*).

3. A mellérendelő szó szerkezet egyenrangú viszonyt jelent, két vagy több azonos mondatrész, többnyire azonos jeleket és ragokat hordozó halmozott mondatrész kapcsolata.

A tagok közötti logikai viszony lehet:

a) kapcsolatos mellérendelés: *tegnap — ma* (*tegnap és ma esett az eső*);

b) ellentétes mellérendelés: *szép ↔ hangos* (*szép, de hangos zene*);

c) választó mellérendelés: *könyvet ~ füzetet* (*könyvet vagy füzetet vigyek magammal*);

d) következtető mellérendelés: *eredményes ← szorgalmas* (*eredményes, ugyanis szorgalmas*);

e) magyarázó mellérendelés: *szorgalmas → eredményes* (*szorgalmas, tehát eredményes*).

A szó szerkezetek egymáshoz kapcsolódva nagyobb egységeket, szó szerkezetcsoportokat alkothatnak. Ezeknek a legfontosabb típusai: a szó szerkezet sor, a szó szerkezet bokr és a szó szerkezet lánc.

1. A szó szerkezet sor olyan mellérendelő szó szerkezetcsoport, amelyben különmemű mellérendelő szó szerkezetek kapcsolódnak össze.

Pl.: *szép is, okos is, de lusta* – a két első tag egymással kapcsolatos, a harmadik viszont ellentétes viszonyban áll;

nem tanulni, hanem akár pihenni, akár sétálni – az első taggal ellentétes viszonyban áll a második és a harmadik;

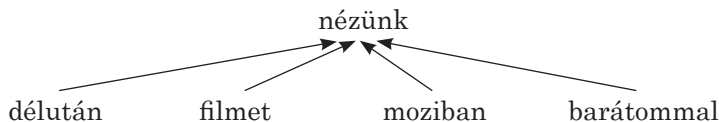
sovány és magas, de lassú, tehát nyugodt stb.

[sovány — magas] ↔ [lassú → nyugodt]

2. A szószerkezetbokor alárendelő szószerkezetcsoport, ahol egy közös alaptaghoz két vagy több különmemű, egymástól független alárendelt tag kapcsolódik.

Pl.: *barátnőmmel kíváncsian álltunk a kirakat előtt* – a közös *álltunk* alaptaghoz három különmemű határozó kapcsolódik;

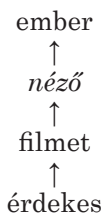
délután a barátommal filmet nézünk a moziban – a közös *nézünk* alaptaghoz kapcsolódik a *délután*, *barátommal* és a *moziban* különmemű határozó, valamint a *filmet* tárgy;

3. A szószerkezetlánc lépcsőzetes, láncolatos szószerkezet, ahol az alaptag alárendelt tagja egyben alaptagja egy újabb alárendelt tagnak.

Pl.: *nehéz táskát cipelő gyerek* – a *gyerek* alaptag elsőrendű bővítőmánya a *cipelő* jelző, ez egyben alaptagja a másodrendű bővítőmennynek, a *táskát* tárgynak, amely alaptagja a harmadrendű bővítőmennynek, a *nehéz* jelzőnek;

gyorsan beszélő ember; érdekes filmet néző ember stb.

111. Gárdonyi Géza Titkos naplójából valók a következő rokon értelmű szavak. Alkoss velük minél többféle szószerkezetet! Állapítsd meg a fajtájukat!

Nől: cseperedik, érik, felserdül, feliperedik, kivirágzik, megembe-
redik, zsendül, virít, pelyhesedik, tollasodik.

Ver: felfricskáz, megcibál, megbökdös, megdöföl, csépel, csipked,
döf, megkínoz, bufál, megsuhint, megnyaggat, megmar, dikicsel, bo-
toz, husángol, sulykol, megcsepül, késel, rugdal, szaggat, tépáz, öklöz,
búboz, karmol, legyint, meglökdös, meggyomroz, sújt, suhint, rá-
huzint, hemperget, ostoroz, üt-vág.

Sokszavú: papol, öröl, örlet, hajtogat, derál-darál, licseg-locsog, el-
locsog, elfecseg, kácsog, karatyol, összezagyvál, szapora beszédű, tere-
ferél, nyelves, szájas, prédikálószerék, bőbeszédű, fecsegi.

Öregecske: idős, koros, életes, élemedett, agg, trötyi, hanyatlott, görnyeteg, napjafogyott, idősecske, bácsi, apó, veterán, pátriárka, agastyán, agglegény, fehérhajú vénység. Mikor már az ember... a kezével emeli a lábát.

112. Az alábbi szószerkezetek közül válaszd ki és írd le azokat, amelyekben alany és állítmány szerkezete szerepel!

1. szép volt;
2. meg fogja oldani;
3. fekvve maradt;
4. van időm;
5. a fiú gondja;
6. volt értelme;
7. maradt pénzem;
8. az előadás tanulságos volt;
9. az előadás tanulságos;
10. valaki kopogtat;
11. egyedül vagyok;
12. te figyelmesebb vagy;
13. ügyesebb lehetne.

113. Olvasd el *Wass Albert* versét! Írd ki az alanyi–állítmányi szószerkezeteket!

Gondolsz-e rám

Mikor az est szellő-uszálya lebben,
S madár dalol a zöldellő ligetben,
Mikor az égen első csillag ég,
S a nyárfa lombja suttog halk mesét,
Bíborba nyíló álmod alkonyán
Gondolsz-e rám?
Ha lelked, mint egy mámoros madár
Az ég sötétkék bársonyára száll,
Mikor a fényt koszorúba fonod,
S azzal köríted tiszta homlokod,

Wass Albert

Repeső vágyad tündér-hajnalán
Gondolsz-e rám?
Én minden este kis faludba szállok,
Hol most javában nyílnak a virágok,
S szívem egy titkos, halk ütemre dobban,

Ha látlak olykor állni ablakodban;
El-elmerengsz... s úgy érzem, igazán
Gondolsz reám!

114. Alkoss a *hazudik* ige felhasználásával olyan alanyi–állítmányi szerkezetet, amely a kívánt grammatikai kategóriákat fejezi ki!

- a) múlt idő, feltételes mód, E/3.:.....
- b) jövő idő, kijelentő mód, E/3.:.....
- c) jelen idő, kijelentő mód, T/3.:
- d) jelen idő, kijelentő mód, határozatlan alany
- e) jelen idő, kijelentő mód, általános alany:

115. Az alábbi igék, igenevek melyikével alkotható tárgyias szó szerkezet, és melyikével nem! Magyarázd meg, miért! A tárgyias szó szerkezeteket írd be a füzetbe!

ás, ül, keresni, olvasható, néz, dolgozni, énekel, számoló, guggolva, kártyázik, végzi, festő, érdeklődni

116. Csoportosítsd a tárgyias szó szerkezeteket aszerint, hogy iránytárgy vagy eredménytárgy található benne!

sapkát köt, virágot locsol, zenét hallgat, verset tanul, könyvet lapoz, rejtvényt fejt, ruhát varr, kerítést fest, asztalt terít, ebédet főz, virágot szed, szőlőt présel, tehenet fej, nadrágot vasal, mesét ír, gyereket nevel, házat örököl, kenyeret süt

117. Írd ki *Dsida Jenő* verséből a határozós és a jelzős szó szerkezeteket!

Estharangok

Biborban fürdik már az égnek alja
Mámortól reszket már az alkonyat,
A nap korongja bágyadtan halad,
S egy szürke felhő lassan eltakarja.

A fű között egy tücsök ciripel,
Álmosan zúg a fáknak lombozatja
Zokogásomat senki meg nem hallja
És panaszomra senki sem felel.
De most! ... valami jóleső meleg

Dsida Jenő

Simítja végig fájó szívemet
Szempilláimat csendesen lezárom...
Langy szellő hozza erdőn, réten át
Az estharangok himnuszos dalát
És imádságba halkul zokogásom.

118. Olvasd el *Vári FABIÁN László* versét! Mondatonként bontsd szószerkezetekre! Állapítsd meg a szerkezetek tagjainak szófaját! A szószerkezeteket írd be a fűzetbe!

Napfelkelte

Mint mikor a könyvet tűz emészti,
leveleit láng lapozza végig,
úgy vajúdik kínok közt a hajnal,
ökörvérben gázol a nap térdig.
Szó és szellem mind sebezhetetlen,
a vér sem vér, csak a tűz előképe.
Lám, lehet a hihetlent hinni,
így válik a tenger csoda-kékre.
A nap felkapaszkodik egére,
nézhetetlen steril tűz az arca.
Mindkét szemem megbolondul érte,
ráfonódom, porrá égek rajta.

119. Írd ki a mondatokból a mellérendelő szószerkezetet, határozd meg a fajtát, mondatrészi szerepét és tagjainak szófaját!

1. Hol csak bogáncs, gyom, tüske nő, az árok is pihenő. (*Reviczky Gyula*) **2.** Majd egy nyúl szökik fel s indul az ugarnak, gyorsan kari-

kázva ... (Arany János) **3.** A vár piacára ezüstöt, aranyat, sok nagybecsü marhát máglyába kihordat. (Arany János) **4.** De eleinte nem csósz vagyok, hanem szénégető. (Lengyel József) **5.** Szépség, szűzeség, ifjúság virága, mint tépett párta, hullhat föld porába.... (Juhász Gyula) **6.** Hosszú sorban jönnek, mennek, apró ördögök, de szentek, homlokuk friss, meleg kenyér, szén a szemük, szénparázs. (József Attila)

120. Alkoss mellérendelő szó szerkezeteket a megadott szavak segítségével!

okos, de; nemcsak mesét, hanem is; akár gyereket, akár; nem beteg, tehát; egészséges, ugyanis

121. Bővítsd szó szerkezetcsoporttá az alábbi szó szerkezeteket!

repülő méhek; vagy mi, vagy ti; szeret aludni; hangosan nevet; nem ma, hanem holnap; táncolni a táncot; tegnap utazott; érkező vendégek

MONDATRÉSZEK

A szavakat a mondatban elfoglalt szerepük szerint **mondatrészeknek nevezzük.** A mondat két legfontosabb része az **alany** és az **állítmány**, amelyek a legfontosabb információt hordozzák. Ketten együtt alkotják a mondat magját, a hozzárendelő szintagmát. A két fő mondatrészhez kapcsolódnak a mondatbővítmények, ezek a **tárgy**, a **határozók** és a **jelzők**.

Főmondatrészek

Az állítmány és az alany

Az állítmány a mondat egyik fő része, amellyel az alanyról állítunk, megállapítunk valamit. Kérdése: mit állítunk?

Állítunk, tagadunk, kérdezőnk, válaszolunk, felszólítunk, vagy éppen kételkedünk vele. A mondat szervező ereje, a mondat magja. Köréje szerveződik a mondat. Tartalma jelentős mértékben meghatározza a mondat fajtáját (kijelentés, kérdés, felszólítás, felkiáltás, óhaj). Az állítmány a mondatban legtöbbször ige, de lehet főnév, melléknév, főnévi igenév, melléknévi igenév és más szófaj is. Az állítmányt aszerint osztályozzuk, hogy milyen szófajjal van kifejezve. Ennek alapján az **állítmány** lehet: **igei állítmány**, **névszói állítmány**, **névszói-igei állítmány**.

AZ ÁLLÍTMÁNY FAJTÁI			
IGEI			
– <i>eszik</i>	– <i>írja</i>	– <i>ül</i>	
– <i>alszik</i>	– <i>issza</i>	– <i>áll</i>	
– <i>játszik</i>	– <i>készül</i>	– <i>csal</i>	
– <i>iszik</i>	– <i>betűzi</i>	– <i>beszél</i>	
NÉVSZÓI			
Főnév	Melléknév	Számnév	Névmás
<i>Anyukám tanár.</i>	<i>Meleg a kabátom.</i>	<i>Sok az ellenség.</i>	<i>A zene mindenkié.</i>
<i>Az öcsém ellenőr.</i>	<i>Apukám kópasz.</i>	<i>Kevés a tartalék.</i>	<i>Enyém a vár.</i>
Főnévi	Melléknévi	<i>Három a magyar igazság.</i>	<i>Tied a lekvár.</i>
<i>Nem látom a ködtől.</i>	<i>A szerencse forgandó.</i>		
NÉVSZÓI + IGEI			
<i>Apám kitűnő diák volt.</i>	<i>Pilóta leszek.</i>	<i>Iskolámhoz hű maradok.</i>	

Az **igei állítmány** kifejezhet cselekvést, történést, létezést, birtoklást és jelölheti az alany valamilyen állapotba való kerülését. Az igei állítmány ragozási rendszerével kifejezi az alany számát, személyét, a cselekvés módját, idejét és irányultságát. Néhány ige (pl. *kell*, *lehet*, *szabad*, *illik*) mellett az alanyt főnévi igenévvel fejezhetjük ki. Ekkor az állítmány helyett az alanyt ragozzuk (*Nem kell elmenned.*). Az igei állítmány összetett igealak a jövő idejű és múlt idejű feltételes módú cselekvés esetén (*meg fogom tanulni*, *megtanultam volna*).

A **névszói állítmány** azonosítást vagy minősítést fejez ki, szófaja leggyakrabban főnév vagy melléknév (*Péter orvos*. *Zöld a fű*). A névszói állítmány csak harmadik személyű, kijelentő mód, jelen idejű alak esetén áll magában (*Ő ismert ember.*).

A **névszói-igei állítmány** az az állítmány típus, amelyben az állítmány névszói részéhez egy igei rész járul, amely rendszerint a létige megfelelő alakja. Jelen időben, kijelentő módban nincs harmadik személyű alakja. A névszói-igei állítmánynak a névszói része számban, míg igei része számban és személyben egyezik az alannyal (*Ti ismert emberek vagytok.*).

Az alany rendszerint alanyesetben álló főnév vagy főnévi jellegű szófaj. Kérdései: *ki?, mi?, kik?, mik?*

Az alany fajtái:

- a) **határozott** az alany akkor, ha nyilvánvaló, hogy mire vagy kire vonatkozik az állítás (*A kutya ugat.*);
- b) **határozatlan alany** esetén nem tudjuk, vagy nem akarjuk pontosan megnevezni az alanyt. A határozatlan alanyt kifejezheti:
 - határozatlan főnévi névmás (*valaki, valami, akárki, bármi*),
 - többes szám harmadik személyű igealak (*elkéstek*);
- c) **általános alanyt** akkor használunk, ha az állítmányban megállapított cselekvés, történés vagy létezés mindenkire vagy mindenre vonatkozik. Az általános alanyt kifejezheti:
 - általános jelentésű főnév (*az ember*),
 - általános névmás (*minden, mindenki, semmi, senki*),
 - többes szám első személyű igealak (*tudjuk jól*).

A mondatokból az alany el is maradhat. Esetei:

- az alany fogalma hozzátapad az állítmányhoz: *hull, villámlik, beborult*;
- a személyes névmást az első és második személyben akkor tesz-
szük ki a mondatban, ha nyomaték esik rá.

A mondatban az állítmányt és az alanyt számban és személyben egyeztetjük. Az egyeztetésnek három fajtája van: alaki, érzelmi és közelségi.

Alaki egyeztetés alkalmával az állítmány az alany számához és személyéhez igazodik (*A gyerekek kirándultak.*).

Értelmi egyeztetéskor az állítmány nem az alany alakjához, hanem jelentéséhez igazodik (*Az Amerikai Egyesült Államok független szövetségi köztársaság.*).

Közelségi egyeztetés akkor történik, ha egy mondatban több alany van, és azok különböző számúak és személyűek (*A tanár és a diákok előadást hallgattak a konferencián. Füzetek és könyv van az asztalon.*). Ha több egyes számú alany van a mondatban, akkor helyesebb, ha az állítmány is egyes számban van (*Az alma és a körte szépen termett.*). Személyt jelentő alanyok mellett nem idegenszerű a többes számú állítmány (*Peti és Panni a könyvtárban olvasnak.*).

Van olyan mondat típus, amelyben a *tetszik, látszik, hallatszik* állítmányok mellett egy főnév és egy főnévi igenév együttese fejezi ki az alanyt. Ezt **kettős alany**nak nevezzük.

Pl.: *Míg állni látszék az idő.* (Petőfi Sándor)

Összetett alanyt alkot a főnévvel a *lenni* főnévi igenév.

Pl.: *Be jó volna kitűnő lenni!*

122. Jelöld aláhúzással az alábbi mondatok alanyát és állítmányát! Állapítsd meg, milyen fajtájú alany szerepel az alábbi mondatokban!

Mindenki megnézheti a kiállítást.
Az udvaron kiabálnak.
Nem nőnek a fák az égig.
A színházban sokan vagyunk.
Hallgatni arany.
Valaki kopogtat az ajtón.
Nem én kiáltok. (*József Attila*)
A Tisza a Duna leghosszabb mellékfolyója.
Minden olyan csendes, tündéri. (*Vajda János*)

123. Határozd meg a mondatok állítmányát az állítmány szófaja, szerkezeti felépítése, jelentése, bővítményei alapján!

A zsebekben a bér.
A vasúti híd mellett egy kocsmajtó nyílik, csapódik, az utcára kivetődik a meleg, piros világ.

Ez megint új. Se reggel, se este nem vette eddig észre a barátságos kocsmát. De csak tovább ballag. „Először az asszonynak az ágyért... Aztán mi marad?” – számolja lassan.

A lovak széles hátáról orrába csap a pára... gyerekkori meleg, parasztistállók emléke...

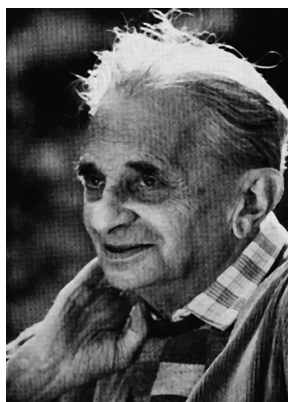
A vasutas épp a ködmönét gombolja, amikor István felér a lakásba.

– Nehéz munka, piszok bér – szól, és lezökken egy székre.

– Kínlódik az ember – felel a vasutas, s már kifordul az ajtón.

István elnyújtózik az ágyon. Félálomban megint csak a kocsikat tolja. Dühvel taszigálja őket, a kocsik rúgtatva repülnek a síneken, belegázolnak a felügyelőbe, nekivágódnak a fénylő villanyórának, átütődnek csörömpölő üvegen, s ő kiér szabad, széles mezőre: lovak ficándoznak, és meztelen, fehérhúsú lányok gyűjtik a szénát.

(Részlet *Lengyel József* Mézni a mérhetetlent c. művéből)

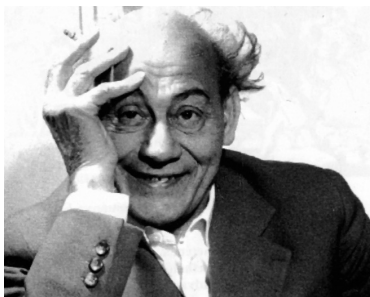
Lengyel József

124. Alkoss olyan mondatokat, amelyekben az állítmány valamilyen tulajdonságot, minőséget állapít meg az alanyról!

125. Keresd meg a szöveg mondatainak alanyát és állítmányát, jellemezd őket!

Tamási Áron

csak növendék volt ő. Kacagnivaló, de eredeti. Már menni sem egyenletes szakértelemmel ment, hanem valami sajátos, mókás büllöggéssel. Igaz, hogy hosszú lőcslábai voltak, amelyekkel más sem ment volna különbül. Szembetűnő volt a ruházata is, amely rongyossága miatt csak akkor ért volna valamit, ha kicserélhette volna egy jobbal. Az arcája azonban kedvet és bizalmat árult, s tiszta, kék szemei derűt énekeltek. Likas, kajla kalapját egészen hátrálökte, s apró ragyái úgy sütkéreztek a szeptemberi napon.

(Részlet *Tamási Áron* Iparos bimbó c. művéből)

126. Jelöld az alábbi mondatok alanyát és állítmányát! Elemezd őket minden tanult szempont alapján!

1. Minden állat egyenlő, de egyes állatok egyenlőbbek a többinél. (*Gerge Orwell*) **2.** Mienk a hely a nap alatt. (*Juhász Gyula*) **3.** Te vagy a céloom, életem. (*Ady Endre*) **4.** A tudományos emberfő mennyisége a nemzet igazi hatalma. (*Széchenyi István*) **5.** Zavaros, bölcs és nagy volt a Duna. (*József Attila*) **6.** Szép szerelmem a szelíd szeptember. (*Juhász Gyula*)

127. Írd le a mondatok zárójelbe tett állítmányát az egyeztetés szabályainak megfelelően!

- a) A pingvinek a Déli-sarkon (él).
- b) Az arany, az ezüst és a platina (nemesfém).
- c) A füzetek meg a könyv ott (van) az íróasztalon.
- d) A szkíták igen harcias nép (volt).
- e) A tér, az utcák esti fényben (úszik).
- f) Az erdő és a rétek őszi díszbe (öltözik).
- g) Ő és én egy csoportban (lesz).

h) Arany György és Megyeri Sára féltő gonddal (nevel) idős korukban született fiukat.

Bővítmények

A tőmondatok csupán alanyból és állítmányból állnak. A bővített mondatokban mindkét mondatrészhez kapcsolódhatnak olyan mondatrészek, amelyek kiegészítik, szűkítik, pontosabbá teszik jelentésüket. Ezeket **bővítményeknek** nevezzük. A bővítmény alaptag nélkül nem állhat, mivel alaptagján keresztül szerkesztődik a mondat. Bővítmény lehet a **tárgy**, a **határozó**, a **jelző**.

A tárgy

A tárgy valamely cselekvést kifejező mondatrész bővítménye, ezzel alkot szószerkezetet. Kérdései: kit?, mit?, kiket?, miket?, milyent?, mekkorát?, hányat? stb.

A tárgy szófaja leggyakrabban főnév, vagy ezt helyettesítő névmás, de lehet főnévi igenév is.

1. **Jelentése** szerint a tárgy lehet:

- iránytárgy**, amikor a cselekvés arra irányulhat, ami a cselekvéstől függetlenül is létezik, azaz megvolt a cselekvés kezdete előtt is (*veszek ruhát*);
- az **eredménytárgy** azt nevezi meg, ami a cselekvés eredményeként jön létre (*ruhát varrok*);
- a **határozó értékű tárgy** csak formálisan tárgy, értelmében szerint valamely határozói viszony kifejezője (*járja a várost*).

2. **Minősége** szerint a tárgy **határozott** és **határozatlan**.

A **határozott tárgy** jelentéstartalma egyértelmű, a beszélő és a hallgató számára világos, hogy mire vonatkozik. Az igei alaptag ekkor tárgyas ragozású (*megtanultam a verset*).

A **határozatlan tárgy** anyai ragozású alaptaghoz kapcsolódik (*verset írok*).

3. **Formailag** a tárgy kétféle lehet: **jelölt**, azaz ragos (*ajándékot készít*), valamint **jelöletlen**, ragtalan (*ne keresd magad*).

4. **Szerkezete** szerint a tárgy a mondatban lehet:

a) **egyszerű**

- amikor a tárgy közvetlenül az állítmányhoz kapcsolódik:
Rajzoltam egy képet.

(A) Á ⇔ (I. szint)

↑
T (II. szint)

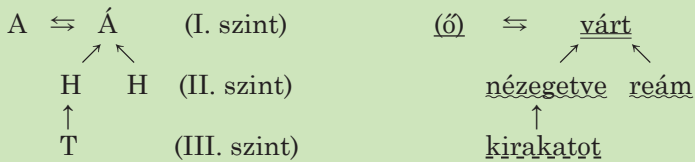
(én) ⇔ rajzoltam

↑
egy képet

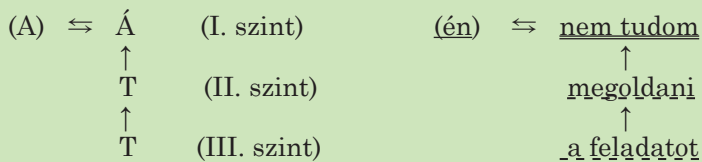
- a tárgy az alanyhoz is kapcsolódhat, ha az igenév: *El kell adnom a házat.*

- alacsonyabb szinten is állhat a tárgy, ha más mondatrészekhez kapcsolódik: *Kirakatot nézegetve várt reám.*

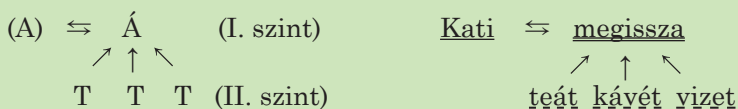
- a főnévi igenévi tárgynak alárendelt tárgya is lehet, ez az alárendelt tárgy: *Nem tudom megoldani a feladatot.*

- b) összetett tárggyal** van dolgunk olyan mondat típusban, amikor a *tud, szeret, akar, kíván, bír, mer, szokott, kezd* igei állítmány mellett névszóhoz kapcsolódó *lenni, maradni* főnévi igenév található: *De szeretnék hajnalcsillag lenni.*

- c) halmozott a tárgy**, ha a mondatban több egymással mellérendelt viszonyban lévő tárgy található: *Kati megissza a teát, a kávé és a vizet is.*

128. Írd ki a mondatokból a tárgyas szerkezeteket, határozd meg mindkét tag szófaját!

1. Elküldöm neked ezt a levelet, de nem mint régen: csevegni veled. (*Tóth Árpád*) 2. Ti láttátok a víg gyermek játékeit, a serdülő ifjú örömit, gondjait, éltem vidám reggelén. (*Berzsenyi Dániel*) 3. Kérő kis fiának enged inni egyet. (*Arany János*) 4. Küldjétek el őket csak egy éjszakára! (*Gyóni Géza*) 5. Takaród hadd igazítsam, puha párnád kismítsam. (*Weöres Sándor*) 6. Téged keresnek szemeim. (*Petőfi Sándor*)

129. Elemezd a tárgy bővítményeit! Készítsd el a mondatok ágrajzát!

1. Már vénülő kezemmel fogom meg a kezedet. (*Ady Endre*)
2. Szeretem a szép, sima köveket, nyulak szőrét, a selymes füveket. (*Szabó Lőrinc*) 3. A nyomor országairól térképet rajzol a penész. (*József Attila*) 4. Minden örömöm megkétszerezem. (*Illyés Gyula*)
5. Nem értem én az emberi beszédet, és nem beszélem a te nyelvedet. (*Pilinszky János*) 6. Hosszan néztem én az este a ragyogó csillagokat. (*Kányádi Sándor*)

130. Keresd meg *Arany János* versrészleteiben az állítmányt, az alanyt és a tárgyat! Nevezd meg a kifejezőeszközeiket is!

Széles országúton andalog a jobbágy,
Végzi keservesen vármegye robotját.
Kavicsos fővénnyel rakta meg szekerét,
Annak terhe alatt nyikorog a kerék.

(*A szegény jobbágy*)

Letépszem a lantot. Nyugodjék.
Tőlem ne várjon senki dalt.
Nem az vagyok, ki voltam egykor,
Belőlem a jobb rész kihalt.

(*Letépszem a lantot*)

131. Csoportosítsd a tárgyas szószerkezeteket aszerint, hogy iránytárgy vagy eredménytárgy található benne!

kabátot varr, palántát locsol, rádiót hallgat, dolgozatot ír, könyvet lapoz, rejtvényt fejt, terítőt horgol, ruhát fehérít, asztalt terít, székelt készít, vacsorát főz, gombát szed, szőlőt présel, tehenet fej, kendőt vasal, regényt ír, gyereket nevel, házat örököl, kiflit süt

132. Javítsd ki az alábbi mondatok közül azokat, amelyekben nyelvhelyességi hibát találsz! Válaszodat indokold meg! A mondatokat írd be a füzetbe!

*Nem szeressük a pontatlan fogalmazást.
Örülne a barátom, ha írnák neki egy levelet.
Jobb lenne, ha nem várnák annyira az óra végét.
A gyerekek leckéjét még le kell ellenőriznie a mamának.
Végre sikerült az ügyeimet ma lebonyolítanom.
Megvettem a könyveket, és rögtön elolvastam őket.
Mégkaptam a levelet, amit olyan nagyon vártam.*

• Húzd alá a mondatok alanyát, állítmányát, tárgyát! Határozd meg a tárgy faját jelentése szerint!

133. Elemezd a mondatok tárgyát a logikai határozottság szempontjából! Indokold a tárgy határozott/határozatlan voltát!

Szegény anyám csak egy dalt zongorázik. *(Kosztolányi Dezső)*
Éhe a kenyérnek, éhe a Szónak, éhe a Szépnek hajt titeket.
(Ady Endre)

Én nem a győztest énekelem. *(Babits Mihály)*
S e szőkeségben újra érzem őt. *(Juhász Gyula)*
Látom a baj nagyságát... *(Illyés Gyula)*

A határozók

A határozó az a bővítmény, amely a cselekvés, történéis, létezés körülményeit jelöli meg. Azzal a mondatrészsel alkot határozós szözerkezetet, amelynek körülményét utal.

A határozót leggyakrabban ragos vagy névutós névszóval, vagy az azt helyettesítő névmással fejezzük ki. Gyakori kifejezőeszköze a határozószó is. Ősi sajátosságuk az irányhármasság, ami a határozók egész rendszerét jellemzi. Beszélhetünk előzmény-, tartam- és véghatározókról.

A határozók fajtái jelentés szempontjából

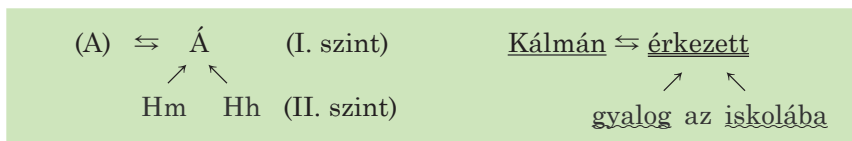
A határozók fajtája	Kérdések	Példák
Helyféle határozó		
helyhatározó	honnan?, hol?, hová?, merről?, merre?, meddig?	<i>A könyv a polcon van.</i>
képes helyhatározó		<i>Szívemben öröm muzsikál.</i>

Időféle határozók		
időhatározó	mióta?, mikor?, meddig?	<i>Holnap kirándulunk.</i>
számhatározó	hányszor?, hányadszor?	<i>A verset kétszer mondta el.</i>
Módféle határozók		
módhatározó	hogyan?, mi módon?, miképpen?	<i>Ügyesen dolgozik.</i>
eszközhatározó	kivel?, mivel?, milyen eszközzel?, kinek a segítségével?	<i>Autóval szállítja a bútor.</i>
fok- és mértékhatározó	mennyire?, mennyivel?, milyen fokban?, milyen mértékben?, milyen mértékig?	<i>A szoba egy árnyalattal világosabb.</i>
tekintethatározó	mire nézve?, milyen tekintetben?, mire vonatkozólag?	<i>Szüleimre nézve bocsáttottam meg.</i>
okhatározó	kiért?, miért?, ki miatt?, mi okból?	<i>Betegség miatt nem jött el a találkozóra.</i>
célhatározó	kiért?, miért?, mi célból?, mi végett?	<i>Az elismerésért dolgozik.</i>
Állapotféle határozók		
állapothatározó	hogyan?, milyen helyzetben?, milyen állapotban?	<i>Betegen nem dolgozhatok.</i>
körülményhatározó	hogyan?, milyen körülmények között?	<i>Esőben siettem hozzád.</i>
társhatározó	kivel?, mivel?, kivel együtt?, mivel együtt?	<i>A testvérével érkezett.</i>
eredethatározó	honnan?, kitől?, mitől?, kiből?, miből?	<i>A fazék alumíniumból készült.</i>
eredményhatározó	kivé?, mivé?, mibe?, mire?, milyenné?, minek?	<i>A diák szakemberré vált.</i>
részeshatározó	kinek?, minek?, kinek a részére?	<i>A barátjának vásárol.</i>
Állandó határozók		
állandó határozó (vonzathatározó)	saját kérdése nincs, állandó vonzata az alaptagnak	<i>Áldoz valamire.</i>
hasonlító határozó	kinél?, minél? + középfolkú melléknév	<i>Alacsonyabb a társaitól.</i>

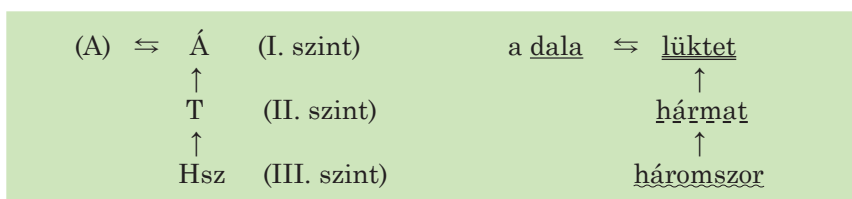
A határozós szintagmák alaptagja ige, igenév, névszó; meghatározó tagja szinte bármely szófajú szó az ige kivételével.

A határozó a mondatban, az első szintet kivéve, minden szinten megtalálható.

Pl.: *Kálmán gyalog érkezett az iskolába.*

Háromszor hármat lüktet a dala.

A határozókat halmozhatjuk. (*A mezőkön, a réteken nagyon sokféle gyógynövény nő.*) Az események kezdő- és végpontjára kettős határozó utal. (*Napról napra melegebb az idő.*) Az összekapcsolt határozó két eleme csaknem egyet jelent. (*Még egyszer szólok, nem érem el!*)

134. Egészítsd ki az alábbi szólásokat a hiányzó határozóval! Nevezd meg a határozó fajtáját! Mit jelentenek a szólások?

1. Egyszer volt kutyavásár! **2.** ... üthetik a nyomát. **3.** Kemény faragták. **4.** Vér nem válik ... **5.** ... nem lesz szalonna. **6.** ... mondom, a menyem értsen belőle. **7.** Suszter maradjon a **8.** Más a szálkát is meglátja, a magáiban a gerendát sem. **9.** Nincsen rózsza ...

135. Írd ki a határozós szó szerkezeteket! Határozd meg a fajtájukat!

A kisebbik boglyából ágyat csinált magának, s ott aludt a sarjún. Bal oldalán feküdt, a két térdét felhúzva valamicskét. A feje alatt egy szürke pokróc, párnának gondosan összehajtogatva; a bal tenyere a füle alatt, miközben a jobbal a fegyverét szorította, amelyik hosszában feküdt a melle előtt. A felhúzott lába fölött az ölében feküdt a tarisnya, mely tömöttnek látszott. Egyedül a sapkája bontotta meg a fegyelmet, mert az a könnyű barna sapka elbúcsúzva csücsült a feje

fölött, mintha éppen fel akart volna szállni valamelyik öreg bükkfára, akár a bagolyfiú vagy egy mogorótyúk.

(Részlet *Tamási Áron* Bujdosó katona c. művéből)

136. Pótold a hiányzó névutókat! Nevezd meg a határozót!

1. A barátaimmal megyek kirándulni. **2.** A gyerekek szomorúak az elmaradt kirándulás **3.** A nagymama korához ... igen mozgékony. **4.** Rossz idő ... nem megyünk a hegyekbe. **5.** A nap elbújt a felhők **6.** A megadott szempontok ... kell elemezni a mondatokat. **7.** Az órák ... hazamegyünk. **8.** Kéz- és lábtörés érkezünk meg a síelésből.

137. Elemezd az alábbi szöveg határozós szintagmáit!

Téged dicsérlek a börtönben, háborúban,
Terád emlékezem a tetvek közt, föld alatt;
Hasadt tudattal és mély szégyenbe borultan,
Dadogva, esztelen majd téged áldalak...

(*Vas István*)

138. Szerkeszd egygé a két mondatot úgy, hogy legyen benne állapot- vagy módhatározó!

*A diákok az előadást jegyzetelik. A diákok szorgalmasak.
A tanár beszél a tábla előtt. A tanár beszéde gyors.
A szülők gratuláltak a fiataloknak. A szülők boldogok.
A turisták vidáman nézték a kiállítást. A turisták érdeklődnek.*

139. Olvasd el *Várnai Zseni* versét! Keresd ki a határozókat, állapítsd meg fajtájukat!

Őszi napsütésben

Szigligeten élek most e pillanatban,
s verset írok róla, szinte akaratlan.
Szívemben nyugalom, fejem fölött ének,
madarak, bogarak, falombok zenélnek.

Járom itt a nagy kert pázsitos virányát,
közben szinte hallom idő suhanását,
pillangó-perceim jönnek, tovaszállnak,
korán esteledik, megnyúlnak az árnyak.

Várnai Zseni

Ma reggel esett is, lassúdan szemergett,
virágokra, fákra csöndes eső pergett,
a messzi hegyet kék fátyol takarta,
csak dél felé bújt ki a nap fényes arca.

Hiába, hiába gyors az idő szárnya,
Miért is kapaszkodunk életünk nyarába?
Lám milyen bölcsen hervad a levél az ágon,
szép ősszel az erdő, talán szebb, mint nyáron.

Madarak, bogarak röptén elmerengek,
így röppennek tova időmből a percek,
s míg a Balaton hullámain nézem,
tűnő napjaimnak suhanását érzem.

Mi marad számomra az elrepült nyárból?
csak amit szívemből kezem idemácsol,
csak ez a pár betű, csak ez irkafirka,
amit ideróttam erre a papírra.

Ó, ti boldog füvek, bogarak, virágok,
ez a nagy teremtés de jó volt hozzátok!
Ősszel elpihentek, tavasszal föléltek...
miért is vagyunk mi mostoha testvérek?!

140. Jelöld a határozók fajtáját az alábbi *Petőfi*-versrészletekben! Rajzold meg a mondatok ágrajzát!

- Nincs ott kinn a juhnyáj méla kolompjával.
- Álltam sírhalma mellett keresztbefont kezekkel.
- Hidegtől folynak könnyei.
- Harmat hull a száraz ágra, könnyek hullanak orcánkra.
- Gyakran bolyongok föl s le céltalan...

A jelzők

A jelző valakinek vagy valaminek a tulajdonságát, minőségét, mennyiségét vagy birtokosát fejezi ki.

A JELZŐK RENDSZERE

MINŐSÉGJELZŐ	MENNYISÉGJELZŐ	BIRTOKOS JELZŐ
KÉRDÉSEI:		
milyen? melyik? mekkora? hányadik?	hány? mennyi?	kinek (a), minek (a) tulajdona, valamije?
virágos rét kicsi leány első helyezett	három könyv sok ember	Éva tolla ceruza színe

SZÓREND

JELZŐ – JELZETT SZÓ	
értelmező:	jelzett szó – értelmező pl. István, a király. Isvánt, a királyt.
Minek lehet a jelzője?	Általában minden mondatrésznek (kivéve, ha igealak).

A jelzők segítségével a főnevek jelentését pontosabbá tehetjük, azaz a jelzők megjelölhetik a főnevek tulajdonságát, mennyiségét vagy valakihez, valamihez tartozását. Ezekben az esetekben a jelző megelőzi a jelzett szót. A jelző kerülhet a jelzett szó mögé is. Ilyenkor mindig felveszi a jelzett szó ragját. Ennek alapján a jelző lehet:

1. Minőségjelző, amely az alaptagban megnevezett dolog tulajdonságát jelöli. A minőségjelző mindig a jelzett szó előtt áll. Két fő típusa van:

- **minősítő jelző**, szófaja leggyakrabban melléknév vagy melléknévi igenév. Kérdése: *milyen?, miféle?, mekkora? (jó tanuló, megfelelő alkalom)*,
- a **kijelölő jelző** egyetlen egyedre korlátozza a jelzett szó jelentését. Kérdése: *melyik?, hányadik?* Leggyakrabban főnévi névmással fejezzük ki (*egyik barátom*).

2. Mennyiségjelző, mely az alaptagban megnevezett dolog mennyiségét jelöli. Kérdése: *hány?, mennyi?* Szófaja lehet tőszámnév vagy határozatlan számnév (*öt alma*), számnévi névmás (*bármennyi rendelés*).

3. A birtokos jelző az alaptagban megnevezett dolog mennyiségét jelöli meg. Kérdései: *kinek a?, minek a?* Kifejezőeszköze főnév vagy főnévi névmás (*barátomnak a családjá*).

4. Az **értelmező jelző** mindig a jelzett szó után áll, és vele számban és viszonyragban megegyezik. Az értelmező jelzőt vesszővel vagy kettősponttal választjuk el a jelzett szótól (*Béla, a barátom*).

A jelzős szintagma alaptagja többnyire főnév. A meghatározó tag szófaja névszó és igenév lehet, leggyakrabban azonban melléknév.

Pl.: *A réten tarka virágok nyílnak.*

(A) ⇔ Á	(I. szint)	virágok ⇔ nyílnak
↑	↑	↑
Jmi	Hh	tarka a réten
	(II. szint)	

141. Elemezd az alábbi mondatok jelzős szerkezeteit! Határozd meg a fajtáját, s állapítsd meg, milyen szófajjal van kifejezve! Rajzold le a mondatok ágrajzát!

1. Harminchat fokos lázban égek mindig. (*József Attila*) 2. Minden embernek van valami titka. (*Krúdy Gyula*) 3. Homokkal egy vödörnyi óceánt keríték el a semmi ellen. (*Nemes Nagy Ágnes*) 4. A széles, szenes göröngyök felett egy kevés könnyű hamu remeg. (*József Attila*) 5. Méneseknek nyargaló futása zúg a szélben. (*Petőfi Sándor*) 6. S egy talpalatnyi föld elég nekem. (*Madách Imre*) 7. Dózsa György unokája vagyok én, népért síró, bús bocskoros nemes. (*Ady Endre*) 8. Amott fönny egy csillag ragyog a tiszta ég legtetején. (*Petőfi Sándor*)

142. Mi a különbség a következő mondatok jelentése között?

Barna szemüveges tanfelügyelő jött be az iskolába.
Barna, szemüveges tanfelügyelő jött be az iskolába.

143. Alakítsd át a mondatokban a jelzős szó szerkezeteket értelmező jelzős szó szerkezetté!

A barátnőm érdekes levelet kapott.
A gyerekek sok papírt gyűjtöttek.
A nagymama nézi az unokák fényképeit.
Elveheted az én tollamat is.
Olvasd el ezt a könyvet!

144. Írd ki a szövegrészletből a minőségjelzős szó szerkezeteket!

Ha elfeküdt már mindenki a majorudvarban és leterítette félhomályos sátrát a nyári éj, Ferkó kint vesztegelt valamelyik fölfordított ekén vagy szekérodalban, és abban az állapotban volt, amiről azt mondja szűkszávú nyelvén a pusztalakó: hogy kigondolkozik a világ-

ból. Szelíd holdfény ragyogott be mindent, csöndes szellő futott át a végtelen mezőség fölött, halk rejtelmes morajlást hozva el az erdő fái közül; fényes volt a tájék, fehér a homok, csillogtak az ekevasak, és a messze tanyákról elverődött odáig az ebek csaholása. Rejtelmes vágyak keletkeztek ilyenkor a szívében, csudálatos gondolatok, amik borzongásba hozták. Hogy lehetne mindezt lerajzolni a homokba, a holdfényvel, az erdő morajával meg az ebek ugatásával együtt?

(Részlet *Tömörkény István*
Ferkó c. novellájából)

Ismeretlen szerző műve

MONDATTAN

A mondat a szóbeli vagy írásbeli közlemény egysége. Lehet önálló, de többnyire beszerkesztjük a szövegbe. A mondatot írásban nagybetűvel kezdjük, végére írásjelet teszünk. Beszédben minden mondatnak jellemző hanglejtése van. Hanglejtésnek a hangmagasság változását, emelkedését, ereszkedését nevezzük.

A mondat nemcsak egy gondolat nyelvi megfogalmazása, hanem a beszélő érzelmeinek, akaratának kifejezése is azzal a szándékkal, hogy hatással legyen a másik emberre.

Ezért a mondatokat négy szempont szerint osztályozhatjuk:

Kommunikációs tartalom és a beszélő szándéka szerint	Logikai minőségük szerint	Szerkezetük szerint	Tagolásuk szerint
--	---------------------------	---------------------	-------------------

A mondatok fajtái a beszélő szándéka szerint

Fajtája	Tartalma, hanglejtés	Példák a jellemző mondatvégi írásjellel
Kijelentő	Tárgyilagos megállapítás, közlés, kijelentés, tájékoztatás; ereszkedő hanglejtéssel	<i>Vendégeket várunk estére.</i>

Felkiáltó	Érzelmeket, indulatokat fejez ki. Hanglejtése az érzelmekhez igazodik, alkalmanként szeszélyes, nem tipizálható	<i>Jaj, de örülök, hogy itt vagytok!</i>
Óhajtó	Kívánságot, vágyat fejez ki. Intonációja hasonlít a felkiáltó mondatéhoz.	<i>Bárcsak minél előbb meggyógyulnék!</i>
Felszólító	A beszélő akaratát fejezi ki, amelyhez a hallgatónak vagy címzettnek igazodnia kell. Lehet parancs, kérés, tanács, buzdítás, ráhagyás, megengedés stb. Intonációja a kijelentő mondatéra hasonlít, de az erőteljesebb felszólítást nagyobb hangerő és meredekebben eső hanglejtés jellemzi	<i>Fogadj szót az idősebbeknek!</i>
Kérdő	A tudás bizonytalansága és az ismeretszerzés vágya hozza létre. Két fajtája ismert: <ul style="list-style-type: none"> • eldöntendő kérdés (igenlően vagy tagadóan válaszolhatunk rá), hanglejtése emelkedő-eső; • kiegészítendő kérdés (tartalmas mondatrészszel vagy hosszabban válaszolunk rá), hanglejtése ereszkedő 	<i>Szereted a süteményt?</i> <i>Milyen süteményt szeretsz?</i>

145. A mondatokban nyelvhelyességi hibákat figyelhetsz meg. Javítsd ki ezeket a hibákat, s a kapott mondatokat írd be a füzetbe!

1. Az útépítők hanyagul, gondtalanul dolgoztak. **2.** Az íztelen tréfa senkinek sem tetszett. **3.** A születésnapomra annyi ajándékot kaptam, hogy az nem igaz! **4.** Amikor édesapámat baleset érte, én egy meg fél éves voltam. **5.** Őtet is hívassák az igazgatóiba, vagy csak téged?

6. Szombaton biciklizni szerettem volna, de azonban elromlott a kerékpárom. 7. Úgy is meg lesztek mondva a tanárnőnek! 8. A tettesek szégyenükben lehajtották a fejeiket.

146. Alakítsd át a kijelentő mondatokat felszólító mondatokká!

1. Holnap elmegyünk beteglátogatóba az osztállyal. 2. Ma édesapáddal dolgozol. 3. Történelemórára térképet hoztok. 4. Dénes Gábor mellé áll a sorba. 5. Téli szállást keresünk a sérült madárnak.

A mondatok logikai minőség szerinti osztályozása

Minden mondatfajttával állíthatunk, illetve tagadhatunk. Vizsgálj meg a táblázatot!

Állító mondat	Tagadó mondat
Az állítás igenlése a mondatban	Az állítás tagadása a mondatban
<i>A nagymamám a szobában alszik. Jaj, de kíváncsi vagy! Bárcsak megkapnám a biciklit! Tanuld meg a verset, fiam! Hány tanuló van az osztályban?</i>	<i>Holnap nem lesz foglalkozás. Ott sem lehettem a ballagáson! Bárcsak sose mentem volna oda! Ne légy olyan kíváncsi! Miért nem nézed meg a filmet?</i>

A tagadó felszólító mondatot tiltó mondatnak nevezük.

Nyelvünk egyik jellemző sajátossága a kettős vagy többszörös tagadás, amely mindig nyomatékos tagadást fejez ki. (*Semmilyen körülmények között senki semmit nem tud meg.*) Állító mondat is kifejezhet tagadást (*Mit tudom én?*), tagadó pedig állítást (*Te ne tudnád?*).

147. Alkoss a következő tagadó logikai minőségű közmondásokból állítókat úgy, hogy közben a jelentésük ne változzon lényegesen!

Például: *Ne szólj szám, nem fáj fejem. – Hallgatok a bajok elkerülése végett.*

Nem zörög a haraszt, ha a szél nem fújja.
Nem lusta a ló, ha jól abrakolják.
Nem lehet már ágy alá dugni.
Nem esik messze az alma a fájától.
Nem harapják le a fejedet!

148. Határozd meg a mondatok fajtáit a beszélő szándéka és logikai minősége szerint!

- a) – Szörnyű!
 – Miért? Nekem tetszik.
 – Nem értem.
 – Én sem.
 – Teljesen zavaros az egész!
 – Kapcsoljuk ki!
 – Nem! Hadd nézzem végig!
 – Megyek lefeküdni. Te nem?
 – Később.
 – Elmondod majd a végét, Kati?
 – El.

- b) Harmadnapja nem eszek,
 se sokat, se keveset.
 Húsz esztendőm hatalom,
 húsz esztendőm eladom.

(József Attila)

- c) Ne féljetek, nem bántalak:
 Nagyon szelíd ember vagyok.
 Csöndes fiókban tartalak,
 Hol nincsenek több aranyak.

(Arany János)

A mondatok fajtái szerkezetük és tagolódásuk szerint

Szerkezeti szempontból a beszéd minimális egysége a **mondat**egység. Mondategységnek nevezzük az egyszerű mondatokat, az összetett mondatok minden egyes tagmondatát, valamint a tagolatlan és a hiányos mondatokat is.

A mondatot kommunikációs szempontból egyetlen **mondat**egésznek tekintjük. Az egyszerű mondat egyetlen mondat

EGYSZERŰ MONDAT		ÖSSZETETT MONDAT			
Tagolt		Tagolatlan	Szerves		Szerzetlen
<i>Teljes</i>	<i>Hiányos</i>		<i>Alárendelő</i>	<i>Mellérendelő</i>	

tő-	bőví- tett	tő-	bőví- tett		állít- mányi	kapcsolatos	
					alanyi	ellentétes	
					tárgyi	választó	
					határozói	következte- tő utótagú	
					jelzői	magyarázó utótagú	

Az egyszerű mondat

Az egyszerű mondat egy tagmondatból áll.

A **tagolt mondat** mondatrészekre bontható, alanyi-állítmányi szerkezetet tartalmaz (*A tanév végén kirándulás lesz.*). A **tagolatlan mondat** mondatrészekre nem bontható, az alany és az állítmány nem választható szét benne, ide tartoznak az indulatszók, a megszólítások, a cím, a módosítószók egy része (*Ejnye! Hölgyem! Nyilván.*).

A **tőmondat** (*A pacsirta énekel.*) csak alanyt és állítmányt tartalmaz. A **bővített mondatban** az állítmányhoz vagy az alanyhoz alárendelt bővítmény kapcsolódik (*A fa tetején szépen énekel a pacsirta.*).

A **hiányos szerkezetű mondatból** hiányzik az alany vagy az állítmány, esetenként mindkettő (*Jó napot! Hol a táskám? Fürödni mennek. Nagymama nem kéri.*). Az alany hiányának esetén csak a harmadik személyű alanyt nem tartalmazó mondat számít hiányos mondatnak. Hiányos a mondat akkor is, ha a tárgyas ragozású ige mellől a tárgy, vagy a vonzatos igék mellől a kötelező vonzat hiányzik.

Nem hiányos, azaz teljes mondatnak tekintjük az **alanytalan mondatokat**, az **odaértett határozatlan** vagy általános alanyúakat, mert gondolatban mindnyájan ugyanazt az alanyt kapcsoljuk hozzájuk (*Havazik. Vizsgáznak. Arnyékáért becsüljük a vén fát.*).

149. Bővítsd az alábbi mondatokat minél több mondatrésszel! Ügyelj az írásjelek használatára!

1. A diák vizsgázik. 2. A bátyám pilóta. 3. Nagymamám süt.
4. Szemetelni nem szabad. 5. A tolmács fordít. 6. A gyümölcsfa virágzik. 7. A macska nyávog.

150. Elemezd az alábbi mondatokat tagolódásuk szerint!

- Aludj el szépen, kis Balázs! (*József Attila*)
- Bocsásd meg, Úristen, ifjúságomnak vétkét ... (*Balassi Bálint*)
- Levél-töredék barát-némhoz. (*Berzsenyi Dániel*)

- d) Kis menyecske, szép kis menyecske! (*Petőfi Sándor*)
e) Szent énekesse Széphalomnak, kobzod szelíd zengésivel!
(*Kölcsey Ferenc*)

151. Tedd ki a szükséges írásjeleket a következő mondatokban! Határozd meg a mondatfajtaikat szerkezetük szerint (egyszerű vagy összetett mondat)!

Nem lehet az ember mindjárt mesterré
Olvadni sem tud s mester akar lenni
Könnyebb a könyv mint a kapa
Ki-ki a maga mesterségét folytassa
Könnyű a mesterség annak aki tudja
A néma mesterektől sokat lehet tanulni

152. Olvasd el kifejezően *Kosztolányi Dezső* novellájának részletét! Határozd meg a mondatok fajtáit szerkezetük szerint!

Az olvasó

Volt egy tanulótársam, az mindig olvasott.

– Mit olvasol?

– Olvasok – hadarta, és két mutatóujját bedugta a fülébe, jó mélyen, hogy semmit se halljon.

Igy szokott ülni az iskolapadban ráncos homlokkal, görbén, mint egy gorilla, púposan, mint egy teve. Pedig majdnem szép fiú volt. Egészséges, tagbaszakadt parasztfiú.

A tízperces szünetek alatt a tanteremben olvasott. Hazamenet az utcán olvasott. Künn a kertben a meggyfa ágai közt, a padlásfölgjárón, az ágyban, mindig-mindig olvasott.

– Miért olvasol?

– Mert érdekel.

– Mégis, mi van a könyvben?

– Szép – mondta –, sok szép dolog.

De nem tudott számot adni, mi az a sok szép dolog. Csak tovább olvasott. Mindent, összevissza, válogatás nélkül. Mindegy, ponyva-e vagy remekmű, magyar regény-e vagy valami gyanús fordítmány, történelmi mű, szótár, számtani példatár vagy csillagászati értekezés.

Egyszer rajtakaptam, hogy japán nyelvtant olvas.

– Japánul tanulsz?

– Nem, csak olvasom.

Körülbelül úgy olvasott, mint ahogy mások imádkoznak. Ájtatosan, kissé mozgó szájjal.

Az összetett mondat

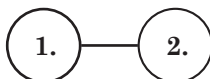

Az összetett mondat több tagmondatból áll. Az összetett mondatnak két fajtáját különböztetjük meg aszerint, hogy

tagmondatai között milyen viszony van. Ennek alapján az összetett mondatok lehetnek **mellérendelő** és **alárendelő összetett mondatok**.

A mellérendelő összetett mondat tagmondatai között **tartalmi-logikai kapcsolat van**. Tagmondatai **főmondat értékűek, egy szinten találhatóak**. A mondatvégi írásjelet az **utolsó tagmondat határozza meg**.

A mellérendelő összetett mondatok fajtái: **kapcsolatos, ellentétes, választó, következtető utótagú, magyarázó utótagú**.

1. A **kapcsolatos mellérendelésben** a második tagmondat továbbfűzi, újabb tartalommal egészíti ki az elsőt.

Kötőszói: és, s, meg, sem-sem, is-is, hol-hol, egyrészt-másrészt, részben-részben, még, ráadásul, azonfelül stb. (Az *unoka látogatóba megy, és ajándékot visz a nagymamának.*)

2. Az **ellentétes mondatban** a második tagmondat megállapítása ellentétben áll azzal, amit az első tagmondatban állítunk.

Kötőszói: de, ellenben, mégis, mégsem, hanem stb. (Meghívtunk mindenkit az ünneepségre, azonban sokan nem tudtak eljönni.)

3. A **választó mondatok** két vagy több lehetőséget tartalmaznak, amelyek közül választani kell vagy lehet.

Kötőszói: vagy, vagy-vagy, akár-akár (Vagy étteremben ebédelünk, vagy otthon főzünk valami finomat.)

4. A **következtető utótagú mondatban** a második tagmondat az első tagmondatból levont következtetést fejezi ki.

Kötőszói: ezért, tehát, így, ennélfogva (Az erdőben szedett gombákat a gombaszakértő megvizsgálta, tehát nyugodtan fogyaszthatják.)

5. A **magyarázó utótagú mondat** második tagmondata az első tagmondatban foglaltak magyarázatát adja meg.

Kötőszói: hisz, hiszen, ugyanis, mert, azaz, tudniillik, egyszóval, vagyis, illetőleg (Elajándékoztam néhány ruhámat, ugyanis is már nem fért a szekrényembe.)

A mellérendelő összetett mondat végére olyan írásjelet teszünk, amilyen a második tagmondat végére kell. A tagmondatokat vesszővel (,) , kettősponttal (:), pontosvesszővel (;) vagy gondolatjellel (–) választjuk el egymástól.

153. Milyen mellérendelő viszony van az alábbi összetett mondatok tagmondatai között? Írd le a mondatokat, majd rajzold le a jelölésüket!

1. És elhozta én a madarat is, hisz te akartad. (*József Attila*)
 2. A szó elrepül, az írás megmarad. 3. Nem volt a helyén semmi, mégis mindennek helye volt. (*Csoóri Sándor*) 4. Üres narancserdőn megrengve járok, s a léptem hangja kong. (*Kosztolányi Dezső*) 5. Láttam két nagy szemet, bogárcsót, a szép leánynak szóltam pár szót. (*József Attila*) 6. Álmodtam-é csak, vagy most álmodom... (*Madách Imre*)
 7. Sokat szenvedtem, hát sovány vagyok. (*József Attila*)

154. Döntsd el, hogy mikor kell vessző az alábbi mondatokban a **vagy** kötőszó elé! Indokold meg a válaszodat!

- a) Rabok legyünk vagy szabadok? (*Petőfi Sándor*)
 b) Vagy láng csap az ódon, vad vármegyeházra vagy itt ül a lelünk tovább leigázva. (*Ady Endre*)
 c) Végezd a dolgodat, ha van vagy aludj, ha tudsz aludni! (*Mikszáth Kálmán*)
 d) Éj van-e vagy szemem világa veszett ki? (*Petőfi Sándor*)
 e) Vagy igaz világ lesz vagy nem lesz itt semmi. (*Ady Endre*)
 f) Tűz van-é vagy árvíz vagy víják a várat? (*Arany János*)
 g) Vajon hajnalodnak vagy alkonyodnak harmatcseppje ez? (*Petőfi Sándor*)
 h) Gunnyaszt vagy dög is már? (*Arany János*)

155. Határozd meg *Füzési Magda* versének mondatfajtaíát!

Dúdoló

Füzési Magda

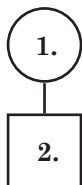
Felleg ereszkedik
 a szomjú határra:
 benne izzik az én
 madaramnak szárnya.

Madaram, madaram,
 maradj a kertemben,
 leszek rózsabokor,
 rakjál fészket bennem.

Jaj, de aki sólyom,
 fellegek közt szárnyal...
 Ne verj meg Úristen,
 lassú tűzhalállal.

Az alárendelő összetett mondat tagmondatai között a tartalmi-logikai kapcsolaton kívül grammatikai kapcsolat is van. A mellékmondat alá van rendelve a főmondatnak, annak egyik mondatrészét fejt ki. Tagmondatai két szinten helyezkednek el. A mondatvégi írásjelet a főmondat határozza meg.

A főmondatban a kifejtendő mondatrész szerepében áll egy **utalószó**, amely távolra mutató névmás (*az, ott, azért, akkor* stb.) vagy névmási eredetű határozószó. A mellékmondatban található **kötőszó** lehet valódi kötőszó (*hogy, mint, mert* stb.) vagy vonatkozó névmás (*aki, hol, ahol, amilyen* stb.). A mellékmondat megelőzheti, követheti a főmondatot, vagy bele is ékelődhet a főmondatba. Amilyen mondatrészi szerepben áll az utalószó, olyan alárendelésről beszélünk, ezért megkülönböztetünk: **állítmányi, alanyi, tárgyi, határozói és jelzői alárendelő összetett mondatokat**.

1. Az **állítmányi mellékmondat** a főmondat állítmányát fejt ki. **Utalószói:** az, azok, azé, azoké, olyan, olyanok, olyané, olyanoké, akkora, akkorák, annyi (*Amilyen az apja, olyan a fia.*).
2. Az **alanyi mellékmondat** a főmondat alanyát fejt ki. **Utalószói:** az, azok, olyan, olyanok, akkora, akkorák, annyi (*Az nem lehet, hogy nem készülsz el.*).
3. A **tárgyi mellékmondat** a főmondat tárgyát fejt ki. **Utalószói:** azt, azokat, azét, olyant, olyanokat, akkorát, akkorákat, annyit (*Azt hiszem, hogy tetszeni fog a meglepetés.*).
4. A **határozói mellékmondat** bármilyen határozót kifejezhet. **Utalószói:** abban, abból, arra, oda, ott, azóta, akkor, azért, az-zal stb. (*Akkor dolgozik, amikor én.*).
5. A **jelzői mellékmondat** a főmondat jelzőjét fejezi ki mondat formájában. Annyiféle jelzői mellékmondat van, ahányféle jelző. **Utalószói:** olyan, akkora, annyi, annak (a), azé stb. (*Ahány ház, annyi szokás.*).

Vannak olyan alárendelő összetett mondatok, melyek nemcsak a főmondat valamely mondatrészét fejtik ki, hanem valamilyen sajátos jelentéstartalommal is rendelkeznek:

- **Feltételes:** ha (*Akkor csinálom, ha lesz kedvem.*);
- **Megengedő:** bár, noha, jóllehet, ha-is, mégis (*Nem bánom, ha elmész is.*);

- **Hasonlító:** mint (*Olyan volt, mint újkorában.*);
- **Következményes:** tipikus kötőszavuk nincs, csak logikai úton ismerhetők fel (*Olyan gyönyörű, hogy nem tudok betelni vele.*).

A mellérendelő és alárendelő összetett mondatokon kívül szövegeinkben lehet **többszörösen összetett mondat** is. Ez a fajta összetett mondat állhat kettőnél több mellérendelő, alárendelő vagy vegyes mondatból (*Ki itt belépsz, jövőbe lépsz be, mely millióknak ad jogot, vérért, verítékért cserében, hogy legyenek mind boldogok!* (Juhász Gyula)).

156. Melyik alárendelő mondat, és melyik mellérendelő? Csoportosítsd, majd válaszd indokold! Írd le a mondatokat a füzetbe, majd ábrázold a szerkezetüket!

1. Aki bátor, az erős. **2.** Megfáztam, ugyanis kabát nélkül sétáltam. **3.** Vize nincs, mégis beszél. **4.** Olyat kérek, amelyet te. **5.** Szólj szépen, vagy hallgass. **6.** Lapátolni kell az úton, hiszen leesett a hó. **7.** Vártalak, hisz megbeszéltük. **8.** Amilyen az adjonisten, olyan a fogadjisten. **9.** Az jöhet, aki szorgos. **10.** Oda megyünk lakni, ahol tejet kapni. **11.** Él-e, hal-e? **12.** Akkor volt a sár, hogy alig lehetett járni. **13.** Nemcsak a lába sérült meg, hanem a kezét is alaposan beütötte. **14.** Úgy beszél, mint a szélkelep.

157. Elemezd és ábrázold az alábbi alárendelő összetett mondatokat! Állapítsd meg a típusukat, jelöld az utalószót és a kötőszót!

1. Tedd a kezed homlokomra, mintha kezéd kezem volna. (*József Attila*) **2.** A kutya is akkor vész meg, mikor legjobb dolga van. **3.** Annyi idős az ember, amennyinek érzi magát. **4.** Én nem tudom, hogy miért ez a sok fürkészség akarata. (*Szabó Lőrinc*) **5.** Olyan vagyok, mint az elhagyott lövészárók. (*József Attila*) **6.** Sok idő eltelik, míg a gyermekből ember válik. **7.** Csak az bitang, és az hazátlan, ki here módra él magában. (*Juhász Gyula*) **8.** Nincsen olyan rakott szekér, amelyre még egy villával nem fér. **9.** Mennél munkásabb a leány, annál tisztább. **10.** Elharapnám a nyelvem, ha még egyszer kimondanám. (*Ady Endre*) **11.** Irigyelni kezdem azokat, akik lelkesen is normálisak tudtak lenni. (*Szabó Lőrinc*)

158. Határozd meg a mondatok fajtáit szerkezetük, a beszélő szándéka és logikai minősége szerint!

- A zene szól, a nóta alszik. (*Juhász Gyula*)
- Tán csodállak, ámde nem szeretlek... (*Petőfi Sándor*)
- Se nem erős, se nem gyenge, nem kicsi, nem nagy, nem sánta, nem begyes... (*Móricz Zsigmond*)

- d) Csak ne volna rajtam ennyi súlyos fegyver! (*Arany János*)
- e) Az én gyermekkoromban két gazdag embere volt a mi kis városunknak. (*Móra Ferenc*)
- f) Uborkát esznek. Harsan. S csattog az olló. (*Radnóti Miklós*)
- g) Addig éljen, míg a honnak él. (*Vörösmarty Mihály*)
- h) Lesz-e sors, oh lesz-e Isten, aki minket megsegít? (*Petőfi Sándor*)
- i) Hass, alkoss, gyarapíts: s a haza fényre derül! (*Kölcsey Ferenc*)
- j) Átok és hazugság minden ige szádban! (*Arany János*)

159. Elemezd, és ábrázold az alábbi többszörösen összetett mondatokat!

1. Hova forduljon az ember, ha nem tartozik a harcosok közé, nem dob be ablakot, nem tép föl utcaköveket? (*József Attila*) 2. Ki csak társasági multságokban óhajt ragyogni, vagy éppen tudatlanok által akarja magát bámultatni, az könnyű módon elérheti célját, de értelmeseiktől megvettetik. (*Kölcsey Ferenc*) 3. Nem sietünk, erősek vagyunk, tudjuk, kit miért állítunk törvény elé. (*József Attila*) 4. Még nem volt egészen este, amikor megérkeztem a házba, de azért úgy gondoltam, hogy nyugovóra térek. (*Tamási Áron*)

160. Bontsd tagmondatokra az alábbi többszörösen összetett mondatot!

Az állat megáll, nem lát, nem szagol semmit, mert szemközt jár a szél, s mégis tudja, hogy közelben a végzet; fejét emeli, gyöngéd nyakát fordítja, teste megfeszül, abban a csodálatos kötöttségben áll elé néhány pillanatra, mozdulatlanul, ahogy csak a végzet előtt hőköl meg az ember, tehetetlenül, mert tudja hogy a végzet nem véletlen és nem baleset, hanem kiszámíthatatlan és nehezen érthető összefüggések egyik természetes következése.

(Részlet *Márai Sándor* A gyertyák csonkig égnek c. regényéből)

Összefoglaló kérdések és feladatok

1. Válaszolj a következő kérdésekre!
 - a) Hogyan osztályozzuk a beszédhangokat?
 - b) Határozd meg a morféma fogalmát!
 - c) Mi a különbség az egyalakú- és a többalakú szótövek között?
 - d) Sorold fel a toldalékok típusait!
 - e) Milyen hangtörvényeket ismersz?
 - f) Mi a szófaj?

- g) Hogyan osztályozzuk az igéket?
- h) Mi a különbség az egyedi, a gyűjtő- és az anyagnév között?
- i) Nevezd meg a névmás fajtáit!
- j) Határozd meg az igenév fogalmát!
- k) Hogyan határoznád meg a mondatzó fogalmát?
- l) Sorold fel a szószerkezetek típusait!
- m) Mi a különbség az alárendelő és a mellérendelő szószerkezet között?
- n) Sorold fel a mondatrészeket! Hozz fel mindegyikre egy-egy példát!
- o) Hogyan csoportosítjuk a mondatokat?

2. Elemezd a képzés különféle sajátosságai szerint a következő mondat magánhangzóit!

Az egyedül állót a szél is inkább éri.

3. Másold le az idézetekből azokat a szavakat, amelyekben:

- a) Csak mély magánhangzó van:

Éjszaka, zsványok, csákányok, pisztolyok...

Ha jól megfontoljuk, ez nem tréfadolog;

- b) Csak magas magánhangzó található:

S a kancsók mélységes fenekére néztek,

S lett eltemetése fejükben az észnek.

(Petőfi Sándor: János vitéz, 6. fejezet)

4. A magyar nyelvet viccesen a külföldiek mekegő nyelvnek nevezik. Ennek az az oka, hogy nyelvünk leggyakoribb magánhangzója az e. Talán ezért találták ki a játékos kedvű magyar emberek az eszperente nyelvet, amelyben a magánhangzók közül csak e hangot használnak.

- a) Fejtsd meg, miről készültek az alábbi eszperente nyelvű meghatározások!

Fekete rengetegben ered, Fekete-tengerbe megy.

Gyerekek, reggelente menjetek erre a helyre, mert eszesek lesztek!

- b) A megadott szavakhoz te készíts eszperente nyelven meghatározásokat!

iskolatáska, televízió

5. Elemezd az idézet kiemelt szavait a magánhangzók illeszkedésének törvényei alapján!

*Amint a katonák közelébe értek,
Illy szavát hallotta Jancsi a **vezérnek**:
„Vigyázz, **földi!** bizony rálépsz a fejedre...
Mi ördögért vagy úgy a **búnak** eredve?...*

*Jancsi pedig szólott fohászkodva nagyot:
„Én a kerek világ bujdosója vagyok;
Ha kegyelmetekkel egy **sorba lehetnék**,
A ragyogó nappal farkasszemet néznék.”*

(Petőfi Sándor: János vitéz, 7. fejezet)

6. Olvasd fel hangosan az alábbi szóoszlopokat! Ügyelj a helyes kiejtésre! Állapítsd meg, milyen mássalhangzótörvény érvényesül egy-egy szóoszlopban!

kapdos	anyja	barátja	otthon
dobta	hányja	rontja	hallgat
hátba	nagyja	kardja	jobbról
városban	fogyjon	bánja	mondd
hívta	rogyjon	kínja	parttalan
foghat	atyja	szánjuk	állandóan

7. Bontsd morfémákra az alábbi szavakat! Figyeld meg a toldalékok kapcsolódási sorrendjét! Mit veszel észre?

nagybani, háromszoros, kisebbség, századbeli

8. Értelmezd a következő szólásokat, közmondásokat! Bontsd szóelemekre a mondatok szavait! Mondj példát kötött és szabad morfémákra!

A fejem se fájna.
Benőhetett volna már a feje lágya.
Ne szólj szám, nem fáj fejem.
Fejébe száll a dicsőség.
Elcsavarja a fejét valakinek.

9. Találd ki, mi lehet!

víz + képző + rag	iskola + képző + jel + rag
ház + képző + jel + rag	néz + képző + jel + rag

10. Melyik a képzett a felsorolt szavak közül? Jelöld a képzett szavak tövét és képzőjét!

kalász, madarász, bányász, kifli, pécsi, mondat, nevet, írat, esztendő, írandó, zárvány, állvány, márvány, atlétika, tálka, bárka, barka, angyalka

11. Alakítsd át a következő szö szerkezeteket szóösszetételé! Milyen változásokat tapasztalsz helyesírásukban és a nyelvtani viszony jelölésében?

állapot alapító	felszint alakító
pénzzel gazdálkodás	széltől védett
sajtónak a szabadsága	kerületnek a számítása
nagy birtokos	színes fém
hat ökör	ezer mester

12. Olvasd el az alábbi szövegrészletet, és határozd meg a kiemelt szavak szófaját! Vitassátok meg, milyen szerepe van a hallgatásnak a kommunikációban!

A *hallgatás* az addigi jelkibocsátás megszűnése. A hallgatás is *közöl valamit*. A jel *meg nem érkezése* éppoly tartalmas üzenet lehet, mint a megérkezése. A meg nem írt, el nem *küldött* levél *többet* mondhat a kézhez *kapottnál*.

A jelkibocsátás huzamos szünete *előrefelé*, hátrafelé *is nyomatékosítja* az elhangzottakat. A gyermek *első értelmes szavai*, az elhunytak *utolsó* szavai ezért oly jelentősek.

Más a levegője társaságban a „*vihar előtti* csendnek”, mint a *kezdő mesélő* elakadásának. Más a *bamba* elrövedésnek, *mint* a partner szavához segítő, előzékeny kivárásának. Hallgathatunk elővigyázatból, *ha* megszólalnunk kockázatos. Bűntudattól *eltelve* is hallgathatunk; az elnémulás *ebben* a helyzetben kapituláció, lábhoz *tett* fegyver.

Van, hogy *kötelező* a hallgatás, mert: áhítatunk, *tiszteletünk csak így* közölhető. Részleges hallgatást ír elő néhány társadalmi helyzet; kihallgatáson, iskolai felelet közben, bíróságon, feljebbvalónkkal *beszélve* többnyire csak válaszolnunk szabad, kérdéseinket magunkba *kell gyűrnünk*. A barkochba válaszolója csak eldöntendő kérdésekre *felelhet*.

(Részlet *Hernádi Miklós* Olyan, milyen? c. írásából)

13. Alkoss az alábbi szavakkal olyan sarkított mondatokat, amelyekben ugyanaz a szó többféle szófaji szerepben fordul elő!

magyar, német, ezüst, arany

14. Határozd meg az alábbi – helyesírásukban eltérő – szavak szófaját! Választásondat bizonyítsd egy-egy példamondattal!

sok – sokk, hal – hall, irat – írat, füzet – fűzet, ál – áll, lap – lapp, csukja – csuklya, foglya – fogja

15. Keresd ki a főneveket az idézetekből! Mi a szerepe bennük a főnevek gyakoriságának? Milyen műfajúak ezek a szövegek?

- a) A földdel, sárral való bánásban a magyar utolérhetetlen meseter. Már a honfoglalás korából találtak sírokat, amelyek pely-

vás sárral voltak kitapasztva, jeléül annak, hogy a magyar tudott falat építeni, mert hisz a sarat máshoz nem használta, mint faltapasztáshoz. A török világ alatt földből kitűnő várfalakat tudott építeni, úgyhogy a magyar várépítés valóságos iskolát teremtett.

Kötőanyagul is azt használja, amit a sár körül leghamarabb talál: nádat, sást, fűzfavesszőt. A szalma, törek, pelyva már a fejlettebb viszonyok kötőanyaga.

(Györffy István: A ház)

- b) Város, régi ház: emeletes tető, faváz. Cégérek, kancsók, ókutak, hízott polgárok, szűk utak.

Vidám, könnyelmű nép. Mennyi kirakat, mennyi kép! Mekkora nyüzsgés, mennyi hang: masina, csengő, kürt, harang.

- c) Még érdekesebbek voltak az egykori növendékek bekeretezett rajzai a ruhatár ajtajánál, a harmadik emelet, illetve a padlás lépcsőpihenőjén, ahonnan a rajzterem is nyílt. Amíg sorsukra vártak ott délelőtt, ezeket a tájképeket, mértani idomokat, pompásan árnyalt, felborult rézgyertyatartókat nézegették. Medve Gábor megbűvölve ácsorgott egy patakpartot ábrázoló rajz előtt sokáig. A csobogó víz, a fűzfa vastag törzse, de különösen a kis palló, a két szál igazán fából való, érzékelhetően fából való, jól eltalált deszkapalló tetszett neki módfelett.

(Ottlik Géza: Iskola a határon)

16. Keresd ki a szövegrészletből a viszonzókat és csoportosítsd őket!

Jó magyartanárom volt. A magyar szavak színeire, szépségére a *Toldival* eszméltette rá tizennégy éves tanítványait. A nyelvtant is Arany János szellemében, hajlékony, humánus törvényeivel tanította. De igazában nem is nyelvtant tanultunk, bonyolultabb tudományt: hogyan lélegzik a nyelv. Egy teljes évig a *Toldiban* éltünk. Egy-egy órára úgy készültünk, hogy néhány versszakot odahaza elolvastunk, majd a magyarórákon ezeket a szakaszokat hangosan felolvastuk, tisztán, szépen kellett olvasni, megkeresve és érzékeltetve a szavak fényét, odahajolva a verssorok szívdobogásához. Aztán elemeztük a leckéül kijelölt részt. Végül kívülről kellett felmondani. De a memoritert már nem tanultuk, amire idáig értünk, mindannyian, még a tom-pák is, folyékonyan mondták a verset.

A *Toldi* a legszemlemezőbb tantervi bölcsesség. Anyai közvetlenséggel tanítja meg az anyanyelvet.

(Illés Endre: Imette)

17. Bizonyítsd be mondatpárok alkotásával, hogy ugyanazzal a névutóval kifejezhetünk időt és helyet is!

Pl.: *alatt* – Az eresz alatt fészkel a fecske. Három év alatt kitanult egy szakmát.

után, felé, között

18. Állapítsd meg a következő szókapcsolatokban előforduló szavak szófaját! Írd le, mely közmondások rakhatók össze a szókapcsolatokból!

- dobbal fogni, nem lehet, verebet fogni, nem lehet fogni
- nem a ruha, teszi az embert, az embert, nem a ruha teszi
- minden szentnek, maga felé, maga felé hajlik, hajlik a keze, a keze
- a pénz, hol ártalmára, hol javára; ártalmára válhat, javára válhat, az embernek, válhat az embernek, a pénz válhat

19. Hogyan függ össze a hozzárendelő szó szerkezetek száma a mondat szerkezetével? Mi hát az összetett mondat?

Nálunk odahaza ismeretlen volt a nyári befőzés, a mi kamránk mindig üres volt. Nem volt télre se lekvár, se kompót, se paradicsom, se uborka. Ha valamelyik osztálytársamnál bújócska közben a spájzba tévedtem, ámulva néztem az üvegek tömött sorától meghajló állványokat, s a nyálam nyeltem irigységemben: így is lehet? Pedig nyáron számmunkra se lett volna megfizethetetlen, hogy néhány üveggel eltegyünk. De nem gondoskodott ilyesmiről senki! Úgy éltünk mi, akár a tücsök a mesében.

20. Elemezd a következő mondatokat mondatrészek szerint, majd készítsd el az ágrajzukat!

Tanuld meg beosztani az idődet!

Maradj egész életedben nyitott, rugalmas és kíváncsi!

Üzenetrögzítődön az üzenet legyen nemesen egyszerű!

A menetrendszerű éjszakai éhség ellen tarts otthon valamilyen jófajta kekszet és mogyorókrémet!

Alátét nélkül ne tegyél forró teával teli bögrét az íróasztalodra!

(H. Jackson Brown)

STILISZTIKAI ALAPISMERETEK

Stílusárnyalatok

Minden ember cselekvésének van stílusa, így a beszédnek és az írásnak akár a mindennapok érintkezése során, akár egy elkészült írói remekmű olvastán. A beszéd kiválóan alkalmas arra, hogy érzékenyen adja vissza véleményünket, ítéletünket emberekről és cselekedeteikről, magatartásukról.

A nyelvi stílus létrehozásában a nyelv minden szintjének elemei részt vesznek. Így a hangok állománya, a szókészlet, a szóalak szerkezeti elemei, a mondat modalitása (azaz a beszélőnek a mondat tartalmához való viszonya) és fajtái, valamint a szöveg egésze, továbbá a beszéd zenei elemei (a hangsúly, hanglejtés, hangmagasság, beszédtempó, hangerő, hangszín).

Mielőtt szöveget fogalmazunk, meg kell határoznunk a témát, továbbá figyelembe kell vennünk a célközönség összetételét (életkor, nem, szociális helyzet, társadalmi réteghez való tartozás, műveltség stb.).

A saját helyzetünkkel sem árt tisztában lenni. Végig kell gondolni, mi a célunk a közlendőnkkel, milyen stilisztikai-retorikai fogásokkal tudjuk elérni legkönnyebben.

A szöveg összeállításakor szintén be kell tartanunk a szöveg szerkezetével, felépítésével, arányosságával kapcsolatos szabályokat.

A szövegszerkesztés lépései:

- témaválasztás, címadás:
 - szövegtípus kiválasztása
 - a beszéd kommunikációs körülményeinek felderítése (kinek?, hol?)
- anyaggyűjtés:
 - források: könyvek, folyóiratok, filmek, internet
- elrendezés:
 - a beszéd vázának kialakítása
 - tények, ismeretek csoportosítása
 - tételmondatok kiemelése
 - felesleges információk kiejtése
- a szöveg kidolgozása:
 - a végleges mondatok megfogalmazása
 - stíluseszközök kiválasztása
 - jelentésbeli, grammatikai kapcsolóelemek használata
- emlékezetbe vésés, előadás:
 - nem célszerű olvasni!
 - nem kell ragaszkodni az előre leírt mondatokhoz, a spontán hatás érdekében

Ha körültekintőek voltunk, az eredmény egy jól megszerkesztett, megfelelő stílusárnyalatú szöveg lesz, amely helyesen megválasztott nyelvi elemeket tartalmaz.

Stílusárnyalat (hangnem): a stílusnak az a sajátossága, amelyben megnyilatkozik a beszélő lelkiállapota, valamint a hallgatóhoz, a beszédhelyzethez és a témához való személyes viszonya.

A stílusárnyalat nyelvileg szorosan összefügg az állandósult jelentéssel és a stílusértékkel, másrészt az alkalmi jelentéssel is.

A stílusárnyalatok sokfélék lehetnek: kedélyes, tréfás, fennkölt (a beszélő lelkiállapotára), ünnepélyes (a helyzetre, az alkalomra utal), bizalmas, közvetlen, hideg (a beszélő és a hallgató viszonyára utal).

A stílusárnyalatok rendszerezése:

- **pozitív viszony:** választékos, emelkedett, ünnepélyes, fennkölt, patetikus,
- **negatív viszony:** vulgáris, durva,
- **esztétikai minőségek keveredése:** tréfás, komikus, humoros, ironikus, szatirikus, gúnyos.

161. Az alábbi levelet *Leiningen-Westerburg Károly* írta 1849. október 5-én este, a kivégzése előtt. Bontsátok szerkezeti elemekre a szöveget! Mindegyikhez írjátok hozzá egy mondatban a tartalmát!

Egyetlen, utolsó lehelletemig szeretett Lizám!

Szamosy Elek: *Leiningen Westerburg Károly*, 1873

A koczka eldőlt és csak kevés órám marad még e világon, hogy előkészüljek a keserű lépésre. A halál nem volna rettenetes rám nézve, ha egyedül állanék, de a gondolat reád, drága Lizám, és ártatlan gyermekeimre, súlyosan nehezedik lelkemre. A csapás nem ért engem előkészületlenül. Azt hittem, mindenre készen állok és mégis e pillanatban görcsösen vonaglik a szívem azon gondolatra, hogy téged, legnagyobb kincsemet, mindenkorra elvesztelek. Nem, nem mindenkorra! Erős a

hitem, hogy ez életre egy más, jobb és szebb élet következik: szellemem körülöttem fog lebegni, mert hisz a szellemnek mindenütt van hona, a meddig Isten mindenhatósága ér.

Szívesen, oh mily szívesen éltem volna, hisz megvolt mindenem, mi boldoggá teszi az életet, oly boldog voltam a veled való frigyben, mint ember csak lehet.

Most, e komoly órában, midőn minden, a mi földi, múlandóságában áll előttem, midőn a múlt mintegy föltárva mutatkozik, most megröhhannak emlékeim és nehézzé teszik válásomat. Mily tisztán és fölségesen áll most előttem emléked; mint szeretném, ha kifejezhetném szavakkal, minő fájdalmas érzéssel adom át magamat a reád való gondolásnak.

A mindenható Isten, ki szívembe lát, adjon erőt, hogy úgy halhassak meg, mint egy keresztény. Mindig hiven hódoltam őseim vallásának; a lelkész kezéből fogadtam hitem vigasztalását és kész vagyok teremtőm ítélőszéke elé lépni.

És te, Lizám, ki mint a vigasz és remény angyala állottál mellettem, kinek csak gyöngén viszonzozhattam azt a boldogságot, melyet nekem túlaradó szeretetteddel szereztél: adjon neked Isten bátorságot és erőt súlyos végzeted elviselésére.

Nekem pedig bocsásd meg drága Lizám, ha ez életben bántottalak, vagy ha gyöngédtelen voltam irántad. Nem hallhatom már hangodat, de szívem azt mondja, hogy megbocsátasz.

És gyermekeim! Nagy Isten! Kell, hogy nekik élj, drága Lizám! Sorsod súlyosabb, mint az enyém, neked éveken át kebledben kell rejteni a búbanatot, de én még a túlvilágról is hálásan nézek reád, ha megmaradsz gyermekeinknek.

Neveld őket az Úr félelmében jó és nemes emberekké. Ha én már nem öröködhetem is fölöttük, legyen anyjok: anyjok, ki megtanítja őket, hogy tiszteletben tartsák szerencsétlen atyjok emlékét. Csak fejökre tehetném áldó kezeimet, csak még egyszer nevethetnék szemedbe. De tán jobb mindkettőnkre nézve, hogy ez az utolsó találkozásunk elmarad. Legyen meg Isten akarata. Leopold, a nemes jó Leopold, kit nem ér rossz végzetem, megígérte nekem, hogy atya gyanánt gondoskodik majd rólad és gyermekeidről, ő majd beváltja majd szavát.

Földi dolgokról nincs mit közlenem veled. Legalább e tekintetben nem lesz gondod; vagyonodhoz nem nyúlhatnak. De még egy kérésem van hozzád. Kérlek, felelj meg kötelezettségeimnek, hogy nevem becsületben maradjon. Tudod, mennyivel tartozom Fritznek és Viktornak, Damjanich tábornoknak 1400 forintjával tartozom, fizess meg adósságot leendő özvegyének, mert ő is vértanúhalált szenved holnap.

A gyermekek még meg vannak kímélve e fájdalomtól és ez jól van így. Ok majd atyjukat a te szavadból ismerik meg és ki mondhatná meg jobban, mint te, hogy apjuk, habár az emberi törvény elítélte, szívében becsületes ember volt, ki meggyőződéséért halt meg.

Rövidre van szabva az az idő, melyet még e földön tölthetek, a levelet nem sokára át kell adnom, de nagyon nehezemre esik megválnom e lapoktól. Isten áldjon s oltalmazzon meg drága, nemes feleségem, és adjon neked erőt, engem pedig részesítsen az ő örök békéjében. Édes, drága Lizám! gyermekeim, éljeteek boldogan! Nemsokára kiszenvetem. Még egy köszönet hű szerelmedért, mindenért, mit értem tettél. Istenem, Istenem! nem birom tovább. Isten veled éltem, mindenem.

Holtig hű Károlyod
Arad, 1849. október 5.

162. Alakítsátok át a következő, közömbös stílusárnyalatú beszámolót két csoportban. Az egyik csoport fogalmazza újra pozitív árnyalatúvá, a másik negatív árnyalatúvá. Az alapszöveg a következő:

Apám s anyám a munkából egyenesen az iskolába jöttek. Farsangi rendezvényünkre pontosan akartak megérkezni. Végignézték vidám műsorunkat. Sokszor nevettek tréfáinkon, jól érezték magukat.

A táncot már nem élvezték ugyanígy. Figyelték egy darabig, hogyan udvarolunk a lányoknak, s látták, hogy egy-egy fiú mindig ugyanazzal a lánnyal táncol. A beszédünk sem mindig tetszett nekik. A hangfalak nagy hangerővel szóltak, nem sokáig bírták. Nemsokára el is mentek. Mondtam is nekik másnap:

– Apám, nagyon hamar otthagytatok bennünket.

Apám ezt felelte:

– Tudod, fiam, hogy reggel korán kell ébrednünk, hát korán is kell feküdnünk.

• Mit mondhatott volna

- a) az apa,
- b) az anya?

A stílusrétegek

A stílusréteg a társadalmi érintkezés meghatározott területén jellemzően használt nyelvi kifejezőeszközök rendszere, illetve az ezek használatát szabályozó törvényszerűségek összessége.

Minden stílusrétegnek van

szóbeli változata

írott változata

A stílusrétegek stílusszintjei

igényes

közepesen igényes

igényes

igénytelen

A hagyományos stilisztikák a következő tipikus stílusrétegeket különböztetik meg a szövegek stílushatása alapján: **társalgási, hivatalos, publicisztikai, tudományos, előadói (szónoki), szépirodalmi stílus**.

A **társalgási stílus** elnevezésben a *társalgás* kifejezés hétköznapi nyelvi kapcsolatokra utal (egyszerű, közvetlen beszélgetésre, odavetett félmondatokra vagy mindennapi leveleinkre, céduláinkra, üzeneteinkre). Ezeket a megnyilatkozásokat a közvetlenség és a célszerűség jellemzi. A tipikus társalgási nyelvben a leggazdaságosabb a szóhasználat és a mondat szerkesztés. A családtagok, barátok, közeli ismerősök sok közös előismerettel rendelkeznek, hasonló körülmények között élnek, kevés szóból is megértik egymást, gyakran alkalmaznak hiányos mondatokat. Természetesen nagy egyéni különbségek lehetnek (vannak szűkszavú és bőbeszédű emberek), de ez valamennyi stílusrétegben megfigyelhető. Ez a nyelvhasználat gyakran tartalmaz érzelmi töltésű nyelvi elemeket (bizalmas, durva, tréfás kifejezéseket, indulatszókat, felkiáltó és kérdő mondatokat stb.), de sajnos nem mentes a divatszóktól, töltelékszóktól, frázisoktól, közhelyektől, nyelvi sablonoktól sem. Napjainkban gyakori a túl gyors, kapkodó, igénytelen szókincsű, sőt nyelvhelyességi hibáktól hemzsegő „beszélgetés”. A művelt ember a hétköznapi társalgásban is igényes, nyelvhasználatunk egyúttal jellemez is bennünket.

A **hivatalos stílus** jellegzetességeit a jogszabályok (törvények, utasítások, rendeletek stb.), a joggyakorlat és általában a hivatalos érintkezés, ügyintézés (a közélet) különböző területein fedezhetjük fel. Olvassuk a törvények, rendeletek, értesítések, felszólítások stb. szövegét, kérvényt, kérelmet, beadványt fogalmazunk, önéletrajzot, jellemzést, jegyzőkönyvet, meghívót, végrendeletet stb. írunk, szerződéseket kötünk. Életünk folyamán aligha kerülhetjük meg a hivatalos nyelvhasználatot. A hivatalos nyelvet többnyire írásban használjuk éppen a szakszerűség, a biztonság, a félreérthetlenség érdekében. A szóban kötött szerződés vagy a szóban elhangzott végrendelet sok bonyodalmat okozhat.

A hivatalos stílust a félreérthetetlen pontosság, a tömörség, a szakszerűség jellemzi. Ennek érdekében kerül minden érzelmi vagy hangulati elemet, szóhasználatát precíz, sok benne a szakszó (*felhatalmazás alapján, intézkedéseket foganatosít, elrendel, kimutatást készít* stb.) – gyakran idegen szó (*permanens, referál, szimptóma* stb.) –, gyakori az utalás, a közbevetés. Mondataiban feltűnő a világos szerkesztés, a jellegzetes kötőszóhasználat (*valamint, illetőleg, továbbá, ha, úgy* stb.).

Lőrincze Lajos híres nyelvészünk, nyelv művelőnk a következőképpen fogalmazott a hivatalos stílussal kapcsolatban: „*A baj akkor kezdődik, amikor ez a természetes stílusbeli sajátosság, a hangulati elemek kizárása, a komolyság, tárgyilagosság, tekintélytartás, a min-*

dennapi beszéd esetlegességeitől, pongyolaságaitól való tartózkodás öncélúvá válik, majd hovatovább kórossá lesz. Amikor már a mindennapi beszédnek nemcsak pongyolaságait, egyéni jellegzetességeit kerüli a hivatalos nyelv, hanem igyekszik a mindenki által használt és azonos módon értett köznyelvi szavakat, kifejezéseket is valamilyen hivatalkodó formulával felcserélni.”

A **publicisztikai stílus** jellegzetességeit az újságok, a rádió és a televízió (sőt: képújság, reklám, internet) nyelvhasználatában figyelhetjük meg. A sajtónyelv az egyik leggazdagabb nyelvváltozat. A jó újságíró a szépirodalmi nyelvet bátran ötvözi az éppen aktuális témának megfelelő legkülönbélebb nyelvváltozatokkal. A politikai vagy gazdasági szaknyelv elemei éppen úgy előfordulnak a napi sajtóban, mint a sportnyelv vagy az argó jellemvonásai. Különleges helyzetben van a szaksajtó, amely sokkal több szakkifejezést használ, mint az átlagolvasó számára írott kiadványok.

A sajtónyelv stilisztikai sajátosságait még nehezebb felsorolni, ha a nyomtatott sajtó mellett figyelembe vesszük az elektronikus sajtó különféle műfajait is. Más stílusban fogalmaz a vezércikk írója, a tévé szórakoztató műsorának vezetője, a tudományos ismeretterjesztő rádióelőadás bemondója stb. A sajtónyelv stílusát egységesen jellemezni emiatt nem is nagyon lehet, inkább az egyes sajtóműfajok stílusának bemutatására van lehetőség.

Mégis elmondhatjuk, hogy a hivatalos stílus konzervativizmusával szemben a sajtónyelvet éppen az újító szándék jellemzi leginkább. Bár mind a hivatalos, mind a publicisztikai stílus közérthetőségre törekszik, a sajtónyelvnek nem követelménye a túlzott precizitás, és ez lehetővé teszi az érzelmi és hangulati elemek, a szóképek, alakzatok alkalmazását, különféle neologizmusok alkotását is.

A sajtónyelvnek igen nagy hatása van a tömegek nyelvhasználatára: amilyen sokat használhat az igényes műsorok nyelvének utánzása, olyan sokat árthat a képzetlen újságírók, riporterek igénytelensége, tömeges divatszóhasználat, árthatnak közhelyei, helytelen hangsúlyai, nyelvhelyességi hibái, hadarása stb.

A tudomány nyelvhasználatára jellemző stílust **tudományos stílusnak** nevezzük. Jellemzőit meghatározza az a sok tudományág, amely alkalmazza. A tudomány nyelvhasználatát is erősen befolyásolják a kommunikáció tényezői (az előadó, a befogadó közönség, a helyszín stb.). A tárgyyszerűség, pontosság, logikus szerkesztés mindenfajta tudományos szövegnek sajátja. Szóhasználatát a semlegesség jellemzi, kerüli az expresszív kifejezéseket. A precizításra törekvés miatt gyakoriak benne az ismétlések, az idegen szakkifejezések (különösen a természettudományos szövegekben), valamint a különféle hivatkozások. Szóbeli változata valamivel oldottabb, mint a tanulmányok, monográfiák szövegezése, hiszen a hallgatónak nincsen lehetősége

„visszalapozni”, ha valamit nem értett meg. A mondatszerkesztés szempontjából a tudományos stílus egysíkú, a kijelentő mondatok túlsúlya, illetőleg a mellérendelő összetett mondatok és a különféle logikai viszonyokat (pl. ok-okozati) kifejező alárendelő összetett mondatok figyelhetőek meg benne.

A tudományos stílus nem szükségszerűen száraz. Vannak olyan előadók, akik komoly témáról is érdekesítő módon tudnak beszélni, stílusukkal lebilincselik hallgatóikat. Mindez azonban már nem a tudományos stílus érdeme, hanem a vele együtt és vele összhangban fellépő egyéni stílusnak köszönhető.

A **szépirodalmi stílus** jellemzői a szépirodalom nyelvhasználatában figyelhetőek meg, nagyon változatos stílusréteg. Nemcsak az irodalmi nyelvváltozat sajátosságai találhatók meg benne, hanem az író szándékainak megfelelően bármely nyelvváltozat jellemzői előfordulhatnak benne stílusélenkítés céljából. A szépirodalmi stílus szóbeli előfordulása a népköltészeti alkotásokra korlátozódik, de a mai nyelvből már ez is kiszorulóban van. A népköltészeti alkotásokat jórészt összegyűjtötték, lejegyezték, napjainkban már elsősorban írott formában terjednek. Nagyon ritka az olyan település, ahol még élnek a mesék, mondák, mondókák. A szépirodalmi stílus legjellemzőbb vonásai a változatosság, a szemléletesség, az élenkség és a képszerűség.

Újabbban a szépirodalmi stílust egyesek nem sorolják a stílusrétegek közé, mivel nemcsak nyelvtani, szövegtani szabályokhoz alkalmazkodik, hanem poétikaiakhoz is. Továbbá azért, mert minden stílusrétegből (sőt az ún. nyelvi helytelenségekből is) meríthet.

A **szónoki stílus** a nyilvános szóbeli megnyilatkozások nyelvhasználatát jellemzi. Szokás előadói stílusnak is nevezni, de előadni a legkülönbébb témákról lehet, s így például a tudományos témájú előadás a tudományos stílusrétegbe is besorolható. Hasonlóképpen a hivatalos ügyekben történő nyilvános megnyilatkozások a hivatalos stílus jegyeit viselik. Az ókortól kezdve különös jelentőségre tett szert a szóbeli meggyőzésnek az a műfaja, amely elsősorban közéleti témáról szól.

A szónoki stílus lényege tehát a meggyőzés. Az ügyetlen szónok előre leírt szöveget olvas fel, vagy tanulás után mond el, s „beszéde” ilyenkor nélkülözi az élőbeszéd elevenségét. A tehetséges szónok hosszas felkészülés után (anyaggyűjtés, rendszerezés, a hallgatóság lélektani megfigyelése, a hatáskeltő eszközök kiválasztása, a hangzás, a gesztusok, az arcjáték, valamint az öltözék összhangjának megkomponálása stb.) szabadon adja elő mondanivalóját. Közönségével állandó kontaktusban van, képes változtatni, rögtönözni a hallgatóság reakcióinak megfelelően. Nemcsak az értelemre, hanem az érzelmekre is hat.

Az említett követelmények meghatározzák a szóközi beszéd nyelvezetét: szemléletes, képszerű, élénk szóhasználat, változatos mondat-szerkesztés jellemzi (felkiáltások, kérdések, ellentétes mellérendelő összetett mondatok stb.). A nyelvi megformáláshoz társul a hangzás változatossága is. A szóközklás tudományát, a retorikát már az ókorban is tanították. A szóközknak ismernie kell az anyaggyűjtés, elrendezés, kifejezés, emlékezetbe vésés és előadás különféle módozatait.

Fajtái:

- tanácsadó beszéd (pl.: politikai beszéd),
- törvényszéki beszéd (pl.: vádbeszéd, védőbeszéd),
- alkalmi beszéd (pl.: ünnepi beszéd).

Cicero szerint a szóközi beszéd szerkezeti egységei: a bevezetés (a közönség megnyerése), az elbeszélés (a téma kifejtése), az érvelés (bizonyítás, cáfolat) és a befejezés.

163. Írjatok a tanult stílusrétegek követelményeinek megfelelően

- a) hivatalos levelet,
- b) telefonbeszélgetést egy baráttal,
- c) úti beszámolót az iskola honlapjára!

A szóközi beszéd részei

A beszédmű, az érvelő szöveg tudatosan megalkotott munka, amely a következő szerkezeti egységekből állhat:

A SZERKEZETI EGYSÉG NEVE	TARTALMA, FELADATA
Bevezetés	Tartalmaznia kell a beszéd témáját és fő tételét. Célja: <ul style="list-style-type: none"> • a jóindulat megnyerése • figyelemfelkeltés • a megértés előkészítése • a téma megjelölése • a kifejtés fölvezetése
Elbeszélés	Az ügy előadása, kifejtése.
Kitérés	Az elbeszélés közepén vagy végén szerepelhet, célja a részletkezésbe való hirtelen átmenet elkerülése. Nem feltétlenül szerepel minden beszédműben.

Részletezés	Az elbeszélés gondolati magvának bizonyos elemeit fejti ki mélyebben. Ha az elbeszélés világos, akkor ez a szerkezeti egység el is hagyható. Itt történik a tételmondatok megfogalmazása <ul style="list-style-type: none"> • fogalmak, példák
Bizonyítás	Az álláspont bizonyítása érvekkel, példákkal. A beszéd legfontosabb része, kellő alapossgal kell kidolgozni, mert a képviselt ügyet, alátámasztandó tételt elfogadhatóvá teszi.
Cáfolás	Ellentétes vélemény megfogalmazása. Ha szükséges, akkor a vitapartner érveinek tartathatatlanságát bizonyítja (nehezebb feladat, mint a bizonyítás).
Befejezés	Szerepe az emlékezet felfrissítése, a téma összefoglalása és az érzelmek befolyásolása <ul style="list-style-type: none"> • érzelmre hatás • a mű fő gondolatának megisméltése • összegzés • előre mutató • hallgatóságtól elköszönés

Érvelés, megvitatás, vita

Az élet különböző területein az emberek véleménye gyakran eltérő. Ilyenkor néha az is elegendő, ha mindenki kifejti a véleményét, megmagyarázza az álláspontját – nincs szükség megegyezésre. Van, amikor érvekkel kell meggyőznie egyik félnek a másikat, közös nevezőre kell jutniuk (pl. ha egy döntéshez megegyezésre van szükség). És van, amikor az érveinkkel rábeszélünk: elhatározásra, tette akarunk ösztönözni.

Az érv meggyőződésünk bizonyítására, illetve mások megállapításainak cáfolására felhasznált tény, bizonyíték vagy körülmény.

Az érvelés érvek felhasználása az igazság bizonyítására. Az érvelésnek nem az a célja, hogy legyőzzünk, hanem az, hogy meggyőzzünk másokat, és az együttgondolkodással közelebb jussunk az igazsághoz.

Az érv felépítése:

A kifejtett érv három elemből épül fel:

- **Tétel:** egy következtetés megfogalmazása.
- **Bizonyíték:** a következtetés előzményei, magyarázatai.
- **Összekötő elem tétel és bizonyíték között:** logikai összekötő kapocs. Ha egyértelmű a tétel és bizonyíték közötti összefüggés, akkor el is hagyható. Ekkor az érv csak kéttagú.

Például:

1. Tétel	Idén bajnok lesz a csapatunk.
2. Bizonyíték	Ebben az évben valamennyi mérkőzését nagy gólkülönbséggel nyerte meg.
3. Az őket összekötő elem	Mindig a legeredményesebb csapat nyeri a bajnokságot.

A rövidített érv egyik eleme – az összekötő elem – nincs megfogalmazva, többnyire azért, mert a beszélő feltételezi, hogy a hallgatóság magától értetődőnek tartja.

A cáfolat

Az érvelés része a cáfolat is. Ahhoz, hogy eredményesen és tisztességesen cáfolhassuk mások érveit, meg kell ismernünk és meg kell értenünk azokat, csak így tudjuk megtalálni az érvelésük gyenge pontjait. Bírálnunk csak az érveket szabad, soha sem az ellenfél személyét. Bírálhatjuk például a források megbízhatóságát, a fogalmak meghatározásának pontatlanságát, az egyoldalú megközelítésmódot, a bizonyítékok hiányát vagy nem elegendő voltát, az érvek egyoldalúságát stb.

Az **érvelő szövegtípus** kisebb-nagyobb nyilvánosságnak íródik, tudatos, gondos szerkesztés, világos, arányos, előrehaladó szerkezet. Érdeklődést keltőnek kell lennie. Fontos: erősebb tagolást kell alkalmazni. Gyakori az előre és visszautalás, ismétlés.

Felépítése, mint a szónoki beszédnél, a *bevezető* és *befejező rész* az érzelmekre hat, a *közepe* az értelemre.

1. Bevezetés

Meg kell nyerni a hallgatóság jóindulatát (megszólítás, dicséret), fel kell kelteni a figyelmét a témaválasztás indoklásával, hangsúlyozni kell a téma fontosságát, elő kell készíteni a beszédet, a téma megértését. Megjelölni a fő gondolatot, ami később részletezésre kerül.

2. Részletezés

A tételek kifejtése bővebben.

Eszközök:

- Fogalom-magyarázat
- Példák
- Szemléltetés
- Kitérők személyes élményekkel
- Először a fő téma kifejtése
- Ha nagyon ismert, akkor a részletezés elhagyható

3. Bizonyítás

Az érvelő fogalmazás legfontosabb része. Álláspont igazságának bizonyítása érvekkel.

- Összegyűjtött adatok
- Törvények
- Tanúvallomások
- Bizonyítékok segítségével érvelhetünk, utána következtetéseket vonhatunk le.

4. Cáfolás

A velünk ellentétes véleményt vallók nézeteinek cáfolata, érveinek közömbösítése, megdöntése, megsemmisítése. Érvelni kell, levonható a következtetés.

5. Befejezés

Ismétlése a fő gondolatoknak, összegzés. Netán felvillantja a megközelítés más módjait is. Lehet előretekintés a jövőbe. Az olvasók érzelmeire hatással kell lennie, újra meg lehet szólítani őket, esetleg fokozni a felháborodást az ellentábor ellen. A saját elkötelezettség is hangsúlyozható.

Az érvek elrendezése: cél egy meggyőző és hatásos érvrendszer. A következőképpen valósítható meg:

- *Egy erős érvre épülő érvelés:* az erős érv köré csoportosítjuk a gyengébbeket.
- *Fokozásos érvelés:* a gyenge érvekkel kezdjük, fokozatosan erősítünk, míg a végére hagyjuk a legerősebb érvet.
- *Lejtéses érvelés:* az erős érvvel kezdünk, a gyenge érveket hagyjuk a végére. Kevésbé hatásos érvelési módszer.

A vita az érvek ütköztetése, célja a vitapartnerétől eltérő vélemény igazolása, a partner meggyőzése. A vitának van tárgya, szerkezete és legalább két résztvevője eltérő állásponttal. A vita, az érvelés több társadalomtudomány eszköze és témája, pl. *politika, retorika, filozófia, etika, jog, kommunikációelmélet, logika, pszichológia* stb. A vitának vannak erkölcsi szabályai, ezt nevezük **vitakultúrának**.

164. A következő szöveg nagybetűvel jelölt bekezdései összekeveredtek. Állítsd helyre a célszerű és logikus sorrendet számozással!

mennyit ér egy fa?

a) A város non-profit szervezetei és alapítványai összesen 50 millió dollárt adományoznak a fák megmentésére.

b) Az erdészek szerint az utcai fák hűtik a levegőt, csökkentik a szennyezést, és magukba szívják az esővizet. A fák jelenlétének azonban nem csak ökológiai hatása van. az ingatlanok értéke 7–25 százalékkal magasabb, ha azok környezetében fák találhatóak. a vásárlók 13 százalékkal többet költenek olyan üzletekben, amelyeket zöldterület vesz körül.

c) egy tanulmány azt állítja, hogy azok a betegek, akik ablakukból fákra látnak, átlagosan nyolc nappal kevesebbet töltenek kórházban.

d) Az Amerikai Erdők nevű szervezet három tucat várost vizsgálva megállapította, hogy az elkövetkező 10–15 évben 30 százalékkal fog csökkenni a városi fák által borított terület. Washingtonban a korábbi zöldterület 64 százalékról eltűntek a fák 1973 és 1997 között.

e) a felmérések azt mutatják, hogy egyetlen árnyat adó fa 80 dollárt takarít meg a lakástulajdonosoknak egy évben.

f) egy amerikai hölgy amiatt háborodott fel, hogy a háza közelében dolgozó munkások kivágtak egy 18 méter magas tölgyfát, amely washingtoni otthonának keleti homlokzatát árnyékolta. az érzelmi sokknál azonban e tévedésnek gyakorlatiasabb hatása is volt: azóta a légkondicionáló berendezése minden reggel egy-két órával hamarabb kapcsol be.

(Forrás: www.greenfo.hu)

165. A fenti magyarázó szöveg ajánlásait figyelembe véve készülsz fel rövid, legfeljebb másfél perces szóbeli érvelésre a következő témák egyikéből:

- a) A tehetségek mindig érvényesülnek.
- b) Az iskolai büfékben csak egészséges ételeket kellene árusítani.
- c) A parlagfű hatékony irtására nagyobb figyelmet kellene fordítani.
- d) Az ember belső szabadsága megteremthető.
- e) Előnt bennünket a kulturális szemét.
- f) A mai magyar társadalomban nincs hátrányos megkülönböztetés.
- g) Hazánk tájait gyalog érdemes bejárni.
- h) A magyar konyha hagyományait őrizni kell.

166. Alkossatok kisebb munkacsoportokat és gyakoroljátok a meggyőzést és a vitát!

A vitához ajánlott témák:

1. A környezetvédelemre szükség van.
2. Az atomenergia hasznos energiaforrás.

3. Az alternatív energiaforrásokra több figyelmet kellene szánni.
4. Állatkertekre szükség van.
5. Állatkertek helyett szafariparkokat kell létrehozni.
6. A mai iskolában túlzottak a követelmények.
7. Legyünk vegetáriánusok!
8. A pénz nem boldogít.
9. Az iskola nem börtön.
10. A gyermekkor meghatározza az ember egész életét.

167. Mondd el véleményedet az alábbi kérdések kapcsán! Próbáld meggyőzni a vitapartneredet az igazadról! Válassz megfelelő hangnemet!

1. Az intó nem fegyelmez.
2. A kopott farmert is büszkén lehet viselni.
3. Bulvársajtóra szükség van.
4. Jobb a kukacos alma.
5. Jobb vonaton utazni, mint buszon
6. Az internetezés világpolgárrá tesz.
7. Jobb káposztát ültetni, mint rózsát.
8. Ne tartsunk lakásban kutyát!

168. Fogalmazd meg röviden, kivel jó vitatkozni! Milyen emberrel vitatkozol szívesen?

A kifejező szövegmondáshoz szükséges legfontosabb ritmusjelenségek

Ritmusjelenség	Meghatározása
Hangsúly	<p>A hangsúly értelmi, érzelmi vagy ritmikai okokból keletkezett <i>hangerőtöbblet</i>.</p> <p>Fajtái:</p> <p>a) <i>szóhangsúly:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> • <i>főhangsúly:</i> az <i>első</i> szótagra esik, és soha <i>nem marad el</i> • <i>mellékhangsúly:</i> <i>érzelmi</i> hatásra vagy értelmi <i>szembenállás</i> miatt jön létre (pl.: elájulok; Nem Nyíregyházába, hanem Nyíregyházára utazunk.) <p>b) <i>mondathangsúly:</i> a mondat leghangsúlyosabb része, helye az ige előtti ún. <i>fókuszpozíció</i> (pl.: Éva a barátját látogatta meg.)</p> <p>c) <i>szakaszhangsúly:</i> a mondaton belüli rövidebb beszédszakaszt vezet be</p>

Hanglejtés	A <i>modalitás</i> nak (a beszélő szándéka szerinti mondat típusnak) megfelelő, ill. <i>érzelmek</i> hatására létrejövő hangmagasság-változás
Szünet	Fajtái: <i>a)</i> természetes szünet: <i>értelmi tagoló</i> szerepe van (szavak, szókapcsolatok, mondatok stb. között) <i>b)</i> hatásszünet: <i>érzelmi</i> okokból (pl. fontos vagy váratlan dolgok kiemelésére) tartott szünet
Beszédtempó	A beszéd sebessége: a <i>szokásos</i> tempótól való <i>eltérésnek</i> stilisztikai szerepe lehet. (Pl. a gyors beszéd utalhat izgatottságra, örömmre stb., a lassú fáradtságra, nyugodtságra, a fontos részek kiemelésére stb.)

169. Sajnos környezetünkben is gyakran találkozunk igénytelen megfogalmazással vagy nyelvhelyességi hibákkal. Gyűjtsenek saját példát az alábbiakra:

- A feltételes mód E/1 *-nék* helyett *-nák*-ot használnak. (Pl.: *Olvasnák egy könyvet.*) Ezt nevezzük „*nákolásnak*”.
- A felszólító mód kijelentő módra való alkalmazása. (Pl.: *Szeressük ezt a fagyit.*) Ezt nevezzük „*suksükölésnek*”.
- Az *-szit* végű igéket használják helytelenül. (Pl.: *Kioszsa a könyveket.*) Ezt nevezzük „*szukszükölésnek*”.
- ***Terpeszkedő kifejezések:*** pl.: *11 óra magasságában, módosítást eszközöl, elintézését nyert, vizsgálat tárgyává tesz* stb.
- ***Befejezett melléknévi igenév, határozói igenév gyakori használata:*** pl.: *Ez a feladat megoldott, a macska fel van mászva.*
- ***Idegen szavak használata:*** pl.: *feeling, happy* stb.
- ***Névelők helytelen használata:*** Kell névelő az országrészek, tájegységek, címek, intézmények és a több szóból álló államnevek elé. Keresztnevek elé nem írunk.
- ***Igekötők helytelen használata:*** kiolvasta (helyesen: *olvas-ta*), kihangsúlyoz (helyesen: *hangsúlyoz*), bepótolni (helyesen: *pótolni*), leellenőriz (helyesen: *ellenőriz*).

A nyelvi szintek stílusalakító tulajdonságai

A hangszimbolika

A hangszimbolika a hangoknak, hangkapcsolatoknak, azok ismétlésének, hozzáadásának az a sajátossága, hogy *akusztikai* hatásukkal, *képzési* sajátosságaikkal

képesek bizonyos *hangulat* felidőzésére, tartalmi vagy érzelmi erősítésére.

Ha bizonyos hangok egy szövegben sokszor ismétlődnek, akkor felhívják magukra a figyelmet, és a hanghatás által kiváltott élményt akaratlanul is összekapcsoljuk a szöveg jelentésével. A hangstatisztikának nagy szerepe van tehát a szöveg hangzásával kapcsolatos érzéseink, élményeink pontosabb megfogalmazásában. Ilyen statisztikai vizsgálatokkal állapították meg többek között, hogy vannak úgynevezett lágy hangok (*m, n, ny, l, j, h* stb.), amelyek ha az átlagosnál nagyobb számban fordulnak elő, kellemes hatást válthatnak ki. Az úgynevezett kemény vagy pattogó hangok (*p, t, k, b, d, t, r* stb.) és a sziszegő hangok (*s, sz, z, zs*) nagy aránya kellemetlen érzéssel jár.

A hangszimbolika tehát a beszédhangok hangalakjának egymásra gyakorolt hatásán alapul. A költészet kihasználja azt, hogy egyes szövegegységek akusztikus egységek is, azaz zenei hatásuk van. Az akusztikus egységek hangzása gyakran erősíti (a nyelvi jelentéstől elválaszthatatlanul) a gondolati tartalmat.

HANGOK	TULAJDONSÁGUK	PÉLDA
Magas magánhangzók	Vidám, színes hatásúak, a gyermekversek alapelemei. Az <i>i</i> és az <i>e</i> a legvidámabb.	<i>Egy, kettő, három, négy, te kis nyuszi, hová mégy?</i> – <i>Se erdőbe, se rétre: a szép tavasz elébe!</i> (Zelk Zoltán: Tavasz dal)
Mély magánhangzók	Komor hatást keltenek. Az <i>a</i> és <i>á</i> a legszomorúbb.	<i>Lelkem tavába kövek hullanak, A fájdalomnak nehéz kövei, A felviharzó tompa csobbanást Sok apró hullámgyűrű követi.</i> (Reményik Sándor)
<i>m, n, ny, l, j</i>	Lágy hangok. A nazális mássalhangzók (orr-hangok) bizsergető érzést keltenek. Az <i>l</i> hangunk a legzeneibb a mássalhangzók közül.	<i>Ma sokszínű vízgyöngyök csillognak Máskor poros levelén a fának. Ma mohón és vidáman ölelik Fölül a fényt és alul az árnyat...</i>
<i>p, t, k, b, d, t, r</i>	Kemény, pattogó, ingerült hatásúak; zajok kísérőhangjai. A zárhangok, a pergő <i>r</i> -ek a csata hangjait idézik.	<i>Barátaim elhagytak engem: egyedül maradtam már. Lelkemet kiürítettem, mint aki nagyobb vendéget vár.</i>

s, sz, z, zs	Sziszegő, susogó hangok, alkalmasak a természet lágy suhogásainak illusztrálására, de megfelelő tartalommal kellemetlen hatásuk is lehet: a fenyegetettséget, a félelmet erősíthetik.	<i>Szél tombol a kertben, egy ág leszakadt, a sikongás felhallik egészen a házig. Erdőkön a síkos avarban a hódfogú farkas gyors lábú kis őzre vadászik.</i>
---------------------	---	--

A következő táblázat a leggyakoribb beszédhangok hozzávetőleges gyakoriságát mutatja a beszélt nyelvben.

e 10,5%	a 9,1%	t 7,3%	n 7,0%
k 5,9%	l 5,5%	o 5,1%	m 4,7%
i 4,4%	r 3,9%	é 3,3%	s 3,3%
á 3,2%	z 2,8%	g 2,4%	b 2,2%
gy 2,2%	d 2,1%	h 2,1%	v 1,8%
sz 1,7%	j 1,6%	ö 1,3%	u 1,1%

A többi hang összesen csak 5,5%-ot tesz ki!

(Deöthy Zsófia: Poétai iskola)

A szépirodalmi stílus akusztikai szintjével kapcsolatos fogalmak összefoglaló táblázata

Hangszimbolika	A hangszimbolika a hangoknak, hangkapcsolatoknak, azok ismétlésének, hozzáadásának az a sajátossága, hogy <i>akusztikai, fiziológiai</i> hatásukkal, <i>képzési</i> sajátosságaikkal képesek meghatározott jelentést hordozó szavakkal, ill. szöveggel, szövegrésszel kapcsolatban bizonyos <i>hangulat</i> felidézésére, tartalmi vagy érzelmi erősítésére.	Pl. <i>Majd elborulnak a habok: Komor felleg, gyászfeketés, Úsz a folyam területén...</i> (Arany János: Keveháza) A <i>mély</i> magánhangzók túlsúlya előre sejteti az elbeszélő költemény komor színeit, az <i>elborul, gyászfekete</i> jelentésének erősítésével.
-----------------------	--	---

A hangok esztétikai hatása	a) <i>Eufónia</i> : a hangoknak vagy hangkapcsolatoknak azt a tulajdonságát jelöli, amely által <i>jól hangzóvá</i> vagy <i>kellemesen</i> artikulálhatóvá válnak.	Pl.: <i>...mily titkos zenét Hallhatsz a lomha földi légen át</i> <i>(Babits Mihály: Óda a szépségről)</i> – az l halmozása eufóniát eredményez
	b) <i>Kakofónia</i> : olyan szóalakzat, amelynek hatására a nyelvi mű (vagy műrészlet) <i>kellemtelen</i> hangzásérzetet kelt. Nemcsak stílushi-ba lehet, hanem megfelelő tartalmak kifejezését is szolgálhatja a művészi nyelvben.	Pl.: <i>Sikolt, mint késél, ha köszörülök.</i> <i>(József Attila: Egy kisgyerek sír)</i> – az s, sz kellemetlen hanghatásával a költő a fenyegetettséget érzékelteti
Kifejező hangváltozások (a beszélő / szereplő jellemét, helyzetét tükröző, köznyelvi hangalaktól eltérő változatok)	a) <i>Belégzéssel</i> ejtett hangok	Pl.: <i>Hú! Fff! Hja!</i>
	b) Hangok <i>megnyújtása</i>	Pl.: <i>Kittűnő! Nna! Peersze!</i>
	c) <i>Hangzórövidítés</i>	Pl.: <i>E! Eh!</i>
	d) <i>Érzelmi</i> eredetű hangváltozás	Pl.: <i>Barétom, ecsém!</i>
	e) <i>Nyelvjárási</i> ejtésmód	Pl.: <i>Hun (=hol), oszt (=asztán)</i>
	f) <i>Raccsolás</i>	Pl.: <i>Kéchlek, Achisztid</i>
	g) <i>Archaizáló (régies) hangalak</i>	Pl.: <i>terüimtevé, szerént</i>

170. Másold le az idézeteket, és írd mellé, melyek a verssor jellemző hangjai, milyen hangulatot kölcsönöznek neki!

- Trombita harsog, dob perreg. (*Petőfi Sándor*)
- Lágyan kél az esti szél / Milford-öböl felé... (*Arany János*)
- Idekinn hideg éj sziszeg aztán! (*Arany János*)

171. Olvassátok el az alábbi két idézetet! Számoljátok meg bennük a magas és mély magánhangzókat és mondjatok véleményt, hogyan támasztja alá a hangszimbolika itt a tartalmat!

*Táncos-hajlós lángot rakunk, sütünk, főzünk
s hogy az arcunk tüzesedik, a kalácsnak kényesedik,
fényesedik fonatja.*

(József Attila: Fiatalkor asszonyok éneke)

*Bankárok és tábormokok
ideje ez, jelen idő,
ez a kovácsolt hideg,
e villanó, e kés-ídő.*

(József Attila: Fagy)

172. Írjátok minél hosszabb mondatot eszperente nyelven (csak e hang lehet a szavakban)!

Pl: Ede elment Egerbe.

A szavak stilisztikája

Minden műelemzés alapja a jellemző hatású, meghatározó értékű kulcsszavak kikeresése a szövegből. A szavak vizsgálatakor érdemes továbbá a *mellékjelentéseket*, az *átvitt értelmet* is keresni.

Az irodalmi alkotásokban a szókészlet minden csoportjából találunk példát.

- a) Az alapszókincs szavai jellemzően semleges hatással bírnak.
- b) A peremszókincsbe tartozó szavak jellemző hatást kelthetnek.

Megfelelő szöveggörnyezetben a legsemlegesebb szavak is érzelmi hangulattal telítődhetnek. A *kéz* szavunk például semleges hangulatú szónak számít, de az *Áldjon vagy verjen sors keze....* sorban már alkalmi, ünnepélyes, fennkölt érzést kelt.

Nagy stilisztikai töltetük lehet a *szakszavak*nak. Igaz, hogy velük jellemzően csak a XX. századi irodalomban kell számolnunk tömegével. A modern és a posztmodern irodalom kedveli őket.

A *nyelvjárási szavakkal* jellemző környezetfelidező hatásuk miatt találkozunk irodalmi művekben, de nem ritka, hogy a szerző általuk utal hősének származására, s egyben jellemzi is a hőst. A műben szereplő figura jellemzőihez sokat hozzátesz, ha a szerző argó, illetve zsargon elemekkel beszéli.

Az *archaizmusok* és a *neologizmusok* is erősen színezik a stílust, de csak abban az esetben, ha még közérthetőek, illetve használatuk nem zavarja meg az összhangot.

Idegen szavak használatával is vigyázni kell, néha indokolt, sokszor azonban feleslegesen bonyolítja a stílust.

A szépirodalmi stílus szókincsének főbb meghatározó elemei		Példák
1. Szójelentés	a) <i>denotatív</i> (elsődleges, fogalmi) és <i>konnotatív</i> (másodlagos) jelentés	<i>Letészem a lantot.</i> (Arany János) denotatív: hangszer konnotatív: versírás, költészet
	b) <i>többjelentésű</i> szavak	Találós kérdésekben: <i>Hogy hívják a macskát magyarul? Cicc, cicc.</i>
	c) <i>azonos alakú</i> szavak	<i>Selyem felhői sápadt türkisz égnek / Bolyongó vágyak mély tüzében égnek.</i> (Juhász Gyula: Magyar nyár 1918)
	d) <i>rokon értelmű</i> szavak	<i>Nosza sírni, kezd zokogni, Sűrű záporkönnye folyván.</i> (Arany János: Ágnes asszony)
	e) <i>alakváltozatok</i>	<i>Ha per, úgymond, hadd legyen per! / Magyar ember fél a pörtül.</i> (Arany János: A fülemile)
2. Szóhangulat: a szavak hangulati értéke, mely a befogadóból <i>meghatározó hangulatot</i> vált ki.		Pozitív hangulatot kiváltó szavak, pl.: <i>karácsony, szerelem, gyöngy</i>
3. A személynevek hangulatkeltő hatása, irodalmi névadás, <i>beszélő nevek</i> .		<i>Széles Tenyerű Fejenagy, Amazon Természetű Márta, Szemérmertes Erzsók stb.</i> (Petőfi Sándor: A helység kalapácsa)
4. A szókincsréteg stilisztikája: leggyakrabban az adja a stílusértéket, hogy egy szó a <i>saját</i> stílusrétegeből átkerül egy <i>másik</i> stílusréteg összefüggésébe.		Pl. <i>argó</i> szavak használata: <i>Hát bementek a bárba, találtam egy hapsit, mindjárt levettem róla három kilót. Nagyon jól zsebel a srác.</i> (Csörsz István: Síríg tartsd a pofád)

<p>5. Stílusárnyalat: főleg akkor válik stílusténnyé, ha a szó átkerül egy <i>másik</i> stílusárnyalatba.</p>	<p><i>Szaporán, hé! Nagy a rakás: mozogni!</i> (Arany János: Tengerihántás) – a bizalmas stílusárnyalatú indulatszó a felszólítás nyomósításaként hangzik el, és tükrözi a népi környezetet is</p>
<p>6. Szófajok: a szavak szófajának megválasztása főleg akkor válthat ki stílushatást, ha az adott szófajhoz állandósult stílusérték kapcsolódik.</p>	<p>Pl. <i>verbális</i> (igei) stílushoz mozgalmasság, <i>nominális</i> (névszói) stílushoz állóképszerűség (lásd későbbi foglalkozáson!)</p>
<p>7. Szófajváltás: a stílushatást a <i>köznyelvi</i> használattól <i>eltérő</i> szófajválasztás adja.</p>	<p><i>...arany villám kardot ránt.</i> (Csanádi Imre: Vihar) – az <i>arany</i> anyagnév melléknevesül</p>
<p>8. A szóalkotás módja: stílárís forrás lehet a szó alkotásának módja (pl. a képzőhasználat), ill. az egyéni, alkalmi szóalkotás (= egyszeri neologizmus vagy <i>hapax legomenon</i>)</p>	<p><i>S alig érintvén azokkal a földet, meg is indult a gyalogszánkó.</i> (Tamási Áron: A téli erdőn nagyapóval) – a <i>-vén</i> választékos stílusárnyalatot eredményez Fészke-égett gólya állt... (Nemes Nagy Ágnes: Gólya az esőben) – hapax legomenon</p>
<p>9. Állandósult szókapcsolatok (közmondások, szólások, szóláshasonlatok, szállóigék) használata</p>	<p>Vér vízzé nem válik – <i>vágta oda dacosan az egykori kuruc.</i> (Móra Ferenc: A királykisasszony macskái) – a szokástól eltérően nem szó szerint idézi az ismert közmondást</p>

173. Magyarazzátok meg az alábbi szólásokat, bölcs mondásokat!

1. Sok bába közt elvész a gyerek. **2.** A baj nem jár egyedül. **3.** Sok beszélnek sok az alja. **4.** Csalánba nem üt a ménkü. **5.** Minden botnak két vége van.

174. Az alábbi versben *Petőfi Sándor* elmeséli egy magyar szőlés szülésétének körülményeit. Melyik ez a szőlés? Keressétek ki a szövegből a többjelentésű szavakat!

Csokonai

Egy kálomista pap s Csokonai
Egymásnak voltak jóbarátai.
Kilődül egyszer Debrecenből
S a jóbarát előtt megáll,
S: ihatnám, pajtás! így kiált föl
Csokonai Vitéz Mihály.

„No, ha ihatnál, hát majd ihatol,
Akad még bor számodra valahol,
Ha máshol nem, tehát pincében;
Ottan nem egy hordó bor áll,”
Szólt a pap, s leballag véle
Csokonai Vitéz Mihály.

„Ihol ni, uccu!” fölkiált a pap,
Amint egy hordóból dugaszt kikap;
„Szaladj csapért! ott fönne felejtém;
Szaladj öcsém, de meg ne állj!”
És fölrohan lóhalálában
Csokonai Vitéz Mihály.

A likra tette tenyerét a pap;
Csak vár, csak vár, hogy jön talán a csap,
S a csap nem jött, és a pap morgott:
„De mi az ördögöt csinál,
Hol a pokolba’ marad az a
Csokonai Vitéz Mihály?”

Tovább nem győzte várni a csapot,
Ott hagyta a hordót, (a bor kifolyt,)
Fölmén a pincéből a házba,
De ott fönne senkit nem talál.
Csak késő este érkezett meg
Csokonai Vitéz Mihály.

Hát a dologban ez volt az egész:
Kereste ott fönne a csapot Vitéz,

Zeget-zugot kikutat érte,
De csak nem jön rá, hogy hol áll?
És így csapért szomszédba mégyen
Csokonai Vitéz Mihály.

A szomszédban valami lakzi volt.
Elébe hoztak ételt és italt;
És ím az étel és bor mellett
És a zenének hanginál
Csapot, papot, mindent felejtett
Csokonai Vitéz Mihály.

(Pest, 1844. november.)

A szófajok szerepe a stílushatásban

Ige: az összes szófaj közül az ige teszi legmozgalmasabbá a cselekményt, jellemző lehet a megléte és a hiánya is. Az expresszionizmus kedveli az igét, mert mozgalmasságot visznek a stílusba.

Igés szerkezettel alkotjuk a terpeszkedő kifejezések jelentős részét. Ezek úgy jönnek létre, hogy a mondat egyszerű igéje helyett az igéből képzett főnévből és egy járulékos segédigéből áll.

Pl.: *az ügy hamar elintézését nyer.*

„Személytelenítjük” velük a beszédet. A hivatalos stílus különösen kedveli.

Főnév: mint megnevező szófaj, a főnév a stílus kedvelt kifejezőeszköze. A szimbolisták és impresszionisták kedvelték. Belőle származnak a *szóújítások*, *hapax legomenonok*.

A főnéven belül a személynevek többletértékkel bírnak, mivel ők identifikálnak, illetve elárulják a szereplő–szereplő, szereplő–olvasó / néző, nem utolsó sorban pedig a szereplő–író közti viszonyt.

Melléknév: szemléletessé, árnyaltabbá teszi a stílust. Gyakori az impresszionisták verseiben.

Számnév: a nyomatékosítás eszköze lehet, a színehdohé építőköve. A népi témájú művekben a hármas számnak, illetve a prímszámoknak van többletjelentésük, ugyanígy egyes irodalmi korszakok szívesen használták a krisztusi kort jelölő számot.

Igenév: nagy a stilisztikai értéke, mivel egyszerre van jelen benne a cselekmény mellett a másik szófaj jellemzője.

A **melléknévi igenév** a cselekvést tulajdonságként nevezi meg.

A **határozói igenév** a cselekvést körülményként nevezi meg.

A **főnévi igenév** általánosít.

Indulatszó: talán a legtöbb érzelmekifejező hatást neki tulajdonítjuk, mivel tagolatlan formában fejezi ki az indulatokat.

Névmás: szintén lehet a nyomatékosítás eszköze, erős érzelmi színezetet ad a beszédnek és a stílusnak egyaránt. Továbbá erős általánosító hatása van.

Pl.: *Ki mint vet, úgy arat.*

Határozószó: drámaiságot vihet a stílusba. Az elbeszélő műfajok kedvelik. Halmazásával árnyaltabban, színesebben tudjuk ábrázolni a cselekményt, a szereplőt vagy a helyszínt.

Módosítószó: sűrítő ereje van, illetve erős érzelmeket tükröz, ha például halmozzuk a mondaton belül.

Grammatikai kapcsolóelemek

	GRAMMATIKAI KAPCSOLÓELEM	SZEREP, PÉLDA
1.	<i>Névmás</i>	Fő feladata az <i>előre- és visszautalás</i> . Pl.: Az ilyesmit jobb nem észrevenni. A híreket azzal kezdte, hogy...
2.	<i>Igei személyragok</i>	Az igei személyragokkal is utalhatunk a szöveg valamely elemére, pl. a tárgyias ragozású igealakokkal. Pl.: Szerette. <i>Elvette feleségül.</i>
3.	<i>A hiány</i>	Az utalás sajátos formája: a már említett, ezért fölösleges elemet elhagyjuk. Pl.: <i>Rossz jegyet kaptam. Kati is.</i>
4.	<i>Kötőszavak</i>	A mondatok közötti logikai viszony mutatói (kapcsolatos, választó, ellentétes, magyarázó, következtető).
5.	<i>Szórend</i>	A szórenddel kiemelhetjük, hangsúlyozhatjuk a mondat valamely fontos elemét. Pl.: Péter <i>Annát</i> szereti. <i>Péter szereti Annát.</i>
6.	<i>Névelő</i>	A szövegben először előforduló főnév általában határozatlan névelős, újabb előfordulásakor ez a főnév már ismertként szerepel, így határozott névelőt kap. Pl.: Egy kutya és egy macska ülnek a párkányon. A macska bosszantja a kutyát.

175. Az alábbi versben okkal nincsenek központosági jelek. Az olvasó feladata értelmezni a szöveget. Különítsétek el egymástól a mondatokat! Készítsetek néhány változatot! Hogyan változott meg a szöveg tartalma?

Szárszói napló

Vonat megy füstje lomha este hat óra hét
fekete zászló túl a hegyek feketék
utána percekig csupa csípős hideg a szél zord a víz
kőszénzag Szárszó rossz idő lesz holnap is.

(Rónay György)

A szószerkezetek szintjén

Általános szabály, hogy minden szószerkezet többletjelentést hordoz. A szóképek alapjait képezik a szavak, amelyek szövegkörnyezetbe kerülve és szószerkezeteket alkotva új színezettel telítődnek.

Az alárendelő szószerkezetekre jellemző stíluseszközök nemcsak a szépirodalom nyelvében, hanem hétköznapi beszédünkben is gyakoriak. A köznyelvben is használunk képeket (pl. köznyelvi metafora, metonímia, hasonlat, megszemélyesítés stb.), alkotunk alkalmi, szokatlan nyelvi alakulatokat, s mindez hozzájárul beszédünk elevenségéhez, szemléletességéhez (pl. *legelteti a szemét, földbe gyökerezik a lába, küszöbön áll valami*).

Különösen sok ötletes szószerkezettel találkozhatunk az ifjúság nyelvhasználatában: *agyilag zokni, átment laposba* stb.

176. Gyűjtsenek a diáknyelvre jellemző szószerkezetet iskolátok, barátaitok köréből: **a)** a butaságra; **b)** a szerencsére; **c)** a tanulmányi előmenetelre!

Az átlagos beszélő is gyakran használ átvitt értelmű kifejezéseket, amelyekben a szószerkezet tagjai közötti jelentésbeli kapcsolat csak a képszerűség síkján fejthető meg (pl. *fátyolos hang, elhagyja a szobát, emelkedik a színvonal* stb.).

Ha a szószerkezet tagjai között a jelentésmezők érintkezése nem egyértelmű (pl. *lila dal* Tóth Árpád versében), a szószerkezetnek különleges stílusértéke van, esztétikai élményt vált ki. A tagok között keletkezhet jelentésbeli feszültség (szinonima, ellentét stb.), alkalmilag különleges mondatrész- vagy szófaji szerepet tölthetnek be a szószerkezet tagjai, s ki is emelhetjük a szószerkezetet megszokott nyelvi rétegeből. A szószerkezetek közül a leggyakrabban a minőségjelzős szószerkezet kap stílustöbbletet.

Az alárendelő szószerkezet ugyanúgy, mint más nyelvi egység, akkor válik stíluselemmé, ha eltér a megszokottól. Az eltérés lehet formai, tartalmi vagy e kettő kombinációja.

Formai eltérést jelent az átlagostól, ha a szó szerkezet tagjai hangtanilag összezsengenek, rímelnek, alliterálnak, tagjaik a verssorok határán helyezkednek el (enjambement), szórendjük szokatlan (inverzió), a tagokat összekötő viszonyítás jelölése vagy az egyeztetés eltér a megszokottól stb.

177. Figyeljétek meg a példákat, és állapítsátok meg, formai megjelenésük szempontjából miben térnek el az alárendelő szó szerkezetek a megszokottól!

1. *Bakonynak panaszzimbal / Töltöm vadon völgyeit.* (Kisfaludy Sándor) 2. *Szívében késsel / dolgozott [...] Szívében | tőrrel élt.* (Lukács Ottó) 3. *Zárt az ablak. / Csöndre int a titkok titka: / két szemed, / míg az ingaóra bongva, / ó rugóra jár, ketyeg / hallgató szívünk felett.* (Pilinszky János)

Tartalmi eltérést szinte minden szóképnél megfigyelhetünk.

Az alárendelő szó szerkezetek csak egy részénél igaz, hogy az alkotóelemek jelentése összeadódik. Máskor a szavak jelentése képi síkon érintkezik, de ismerünk sokkal bonyolultabb kapcsolatokat is.

Pl.: *fehér róza* (a szavak jelentése egyszerűen összeadódik),
fehér karácsony (havas karácsony, azaz a szavak jelentése csak képi síkon adódik össze),
(nagyot) ugrott a szekér (a szó szerkezetet alkotó szavak jelentése képi síkon érintkezik),
cigánykereket hány (a két alkotóelem eredeti jelentése alig játszik szerepet a szó szerkezet jelentésének kialakításában, a szó szerkezet állandósult szókapcsolattá vált, jelentéstani szempontból közel áll az összetett szavakhoz).

178. Írjátok ki az alábbi idézetből a stilisztikai többletjelentést hordozó szó szerkezeteket! Miben rejlik a hatásuk?

Majd az édes álom pillangó képében
 Elvetődött arra tarka köntösében,
 De nem mert szemére szállni még sokáig,
 Szinte a pirosló hajnal hasadtáig.
 Mert félt a szunyogtól, félt a szúrós nádtól,
 Jobban a nádasnak csörtető vadától,
 Félt az üldözőknek távoli zajától,
 De legis-legjobban Toldi nagy bajától.

(Arany János: Toldi)

Könyvborító, 2006

A mondatok szintjén

Minden nyelvi szinten érvényes, hogy a kommunikációnak szigorúan vett gyakorlati szempontját meghaladó, a megszokottól eltérő nyelvi megoldások – ha nem egyértelműen hibásak – stíluslemmé válnak. Így van ez a mondatok szintjén is. A mondatok stílushatása többnyire éppen úgy a felsőbb nyelvi szinten jut kifejezésre, mint más nyelvi elemeké. A mondatstilisztikai eszközöket két szempont szerint (tartalmuk, illetve szerkezetük alapján) tudjuk csoportosítani (a szubjektív elemek, a többféle értelmezési lehetőség, az egyéni szempontok miatt természetesen adódhatnak átfedések).

A mondat alakja, szerkezete is sok esztétikai lehetőséget rejt magában. Ezeket a formai stíluslemmeket *alakzatoknak* nevezzük. Alakzatokkal találkozhatunk más nyelvi szinteken is, a mondatban azonban különösen sok formai megoldásra van mód.

A **kijelentő mondatok** általában indulatmentes, tényszerű közlés kifejezői leírásokban, események elbeszélésében, objektív hangvételű szakmai jellegű szövegekben. De az alább olvasható *Gárdonyi Géza* Egri csillagokból vett részlet rövid mondatai (az utolsó, kapcsolatos összetett mondat is egymásra toluó egyszerű mondatok sora) az ostrom kavargását idézik, az események vad sodrását ábrázolják.

Pl.: *Már iszamosak (síkos, csúszós) az ostromlétrák a vértől. A létrák körületén bíborszínű a fal. Fent a halottak és a haldoklók vonagló véres dombok. De lent új meg új ezrek hágnak, szökellnek üvöltve a halottakra. Szólnak a kürtök, ropognak a dobok, harsog a tábori zenekar, s a szakadatlan Allah üvöltésbe belevegyül fent a harci rikoltás, lent lóháton nyargalászó jászaulok parancsosztó kiáltása, az ágyúbömbölés, a puskadörgés, bombaropogás, paripák nyerítése, haldoklók hörgése, létrák recsegése-ropogása.*

Költői kontextusban is kaphat a kijelentés drámai hatást, fojtott indulatot, feszülő-feszítő hangulatot.

Pl.: *A pohár eltörik
S kihull a fog.
A lámpa lezuhan
S a szív megáll.* (Kosztolányi Dezső)

A megszólítás **felkiáltó mondattal** történik, a **felszólító mondatok** gyakori alkalmazása keménnyé, erőteljessé, az óhajtó **mondatoké** pedig tűnődővé, lassúvá teszi a stílust.

Az előbb említett mondatfajtákhoz gyakori szerkezeti megoldások tartoznak. A kijelentő és az óhajtó mondat szerkezete általában teljes, a felkiáltóé sokszor hiányos. A mondat szerkezet hiányossága, tagolatlansága, azaz az alkalmi mondat szerep szokatlansága miatt erőseb-

ben hat. A hiányos mondat alkalmas a lappangó tartalom kifejezésére, és különösen balladákban gyakori. A drámaiság érzése társul hozzá. Ez a mondat szerkezet jellemző a hétköznapi beszédre is, ezért a párbeszéd művek sajátosságaként jelentkezik, s pergővé, életszerűvé teszi stílusukat.

A **kérdő mondat** bizonytalan vagy hiányos ismereteket tartalmazó mondatfajta. Segítségével a beszélő felkérheti a hallgatót tudásvágyának kielégítésére. A hétköznapi beszédben a kijelentő mondaton kívül valamennyi mondatfajta rendelkezik valamilyen érzelmi-hangulati többlettel. Különösen így van ez a szépirodalmi nyelvben. Így aztán a kérdő mondat is kifejezhet figyelemfelkeltést, tűnődést, a költői kérdés nyomósító állítást, fenyegetést stb.

A kérdések sokszínű világába nyerünk betekintést az alábbi példák segítségével.

- Figyelemfelkeltő kérdés:
Csókai csókának / Mi jutott eszébe? (Móra Ferenc)
- Felrázó erejű felszólítás:
Rabok legyünk, vagy szabadok? (Petőfi Sándor)
- Meggyőződést kifejező kérdés:
Mi ne győznénk? (Petőfi Sándor)
- Tűnődő kérdés:
*Mi megyünk-e vagy a felhő, / Vagy a lenge déli szellő,
A szelíden rám lehellő?...* (Vajda János)
- Költői (szónoki) kérdés:
De lehet-e fönséges, ami nem egyszerű? (Petőfi Sándor)
- Fenyegetés:
*Vagy nem tudjátok, mily szörnyű a nép,
Ha fölkel és nem kér, de vesz, ragad?* (Petőfi Sándor)

(Szikszainé Nagy Irma példái)

A szövegben feltett kérdés tehát alapfontosságú. A kérdés helye a szövegben retorikai fogás lehet. A kérdő mondat – az elevenség, a fordulatosság eszköze az irodalmi művekben.

179. Az alábbi verssorok számos kérdő mondatot rejtenek. Fogalmazzátok meg, mit nevezünk **tűnődő kérdésnek!**

Dózsa György unokája vagyok én...

*Dózsa György unokája vagyok én,
Népért síró, bús, bocskoros nemes.
Hé, nagyurak, jó lesz tán szóba állni
Kaszás népemmel, mert a Nyár heves.*

*A Nyár heves s a kasza egyenes.
Hé, nagyurak: sok rossz, fehér ököl,
Mi lesz, hogyha Dózsa György kósza népe
Rettenetes, nagy dühvel özönöl?
Ha jön a nép, hé, nagyurak, mi lesz?
Rabló váraitokból merre fut
Hitvány hadatok? Ha majd csörömpöléssel
Lecsukjuk a kaput?*

(Ady Endre)

A szöveg szintjén

Minden szöveg, mint tudjátok, kisebb egységekre tagolható, amelyek meghatározott célt, mondanivalót, tételmondatot hordoznak.

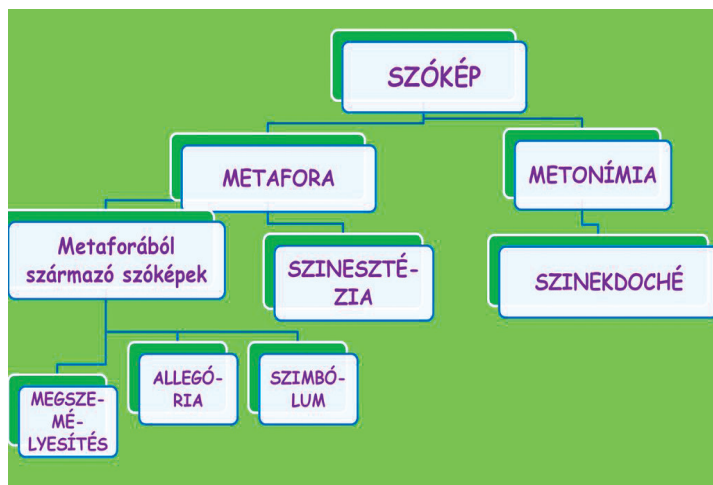
A szövegek azonban igen sokfélék, és a bennük előforduló nyelvi jelek alkalmazása igen bonyolult szabályokhoz igazodik. Ennek megfelelően a szövegeken sokféle stílusréteg, stílusárnyalat és korstílus jellegzetességei figyelhetők meg. A szöveg stílushatása a szöveget alkotó nyelvi elemek stílusértékéből alakul ki.

A szókép

A szókép (trópus) névátvitel, amelyben a fogalom azonosításával új gondolati, érzelmi, hangulati többlettartalom válik lehetségessé.

A szóképek egy része névátvitellel (pl. metafora), másik részük névcserével (pl. metonímia) jön létre.

Megnevezése	Meghatározása	Fajtái	Példa
Hasonlat	<p>Nem szókép! Mégis itt kell tárgyalni, mert tőle ered a metafora, így annak altípusai is.</p> <p>Két különböző, de bizonyos ponton érintkező fogalom egymás mellé állítása.</p>	<p>Kötőszavas: (<i>mint, valamint, mintegy, mint-ha, miként, akár</i>)</p> <p>Ragos (-ként, -képpen, -ul, -ül); Névutós, határozószós (gyanánt); Képzős (-szerű)</p>	<p><i>Tündöklik, mint a gondolat maga, a téli éjszaka.</i> (József Attila: A téli éjszaka)</p> <p><i>Csomókban hull már a napfény / s arany medveként nyalja a tüzes pocsolyákat.</i> (Radnóti Miklós: Hőség)</p>
Metafora	<p>Közös tulajdonságon vagy hasonlóságon alapuló névátvitel, összevont hasonlat. <i>Nem olyan, mint, hanem az.</i></p>	<p>Alakja szerint: teljes (kéttagú: azonosító és azonosított)</p> <p>csonka (egytagú: csak az azonosító)</p> <p>Szófaja szerint: főnévi</p> <p>melléknévi ige-névi</p> <p>igei</p>	<p><i>Hálót fon az est</i> (azonosított), <i>a nagy barna pók</i> (azonosító) (Juhász Gyula: Tiszai csönd)</p> <p><i>Vígán élem világom, / Ne ítélj meg, virágom.</i> (azonosító) (Népdal)</p> <p><i>Milyen szépen lépegetnek itt, a fejünkön áthajló fűzfák szellős alagútján.</i> (Németh László: Égető Eszter)</p> <p><i>Őrzöm is, szinte mint a költeményeket, azokat a rügyező napokat...</i> (Tamási Áron: Dalos madár)</p> <p><i>Éjjel szelíden csószködött a hold.</i> (Szabó Lőrinc: Egy volt a világ)</p>

<p>Metonímia</p>	<p>Két fogalom közötti kapcsolatra épülő névcsere</p>	<p>térbeli érintkezésen alapuló</p> <p>időbeli érintkezésen alapuló</p> <p>anyagbeli érintkezésen alapuló</p> <p>ok-okozati kapcsolaton alapuló</p>	<p><i>Csendes a ház</i> (= a térben ott lakó emberek)</p> <p><i>Visszajő tavaszra, rózsavirágzaskor. / Ha akkor sem jó, búzaaratáskor, / ha akkor sem jó, szilvaaratáskor</i> (= évszakok)</p> <p><i>Tegnap este jöttem meg a csatából, / leesett a vas a lovam lábáról.</i> (Népdal) (anyagnév = a belőle készült eszköznév)</p> <p><i>Előtte sivár halom mered, / Két szeméből a bánat ered.</i> (József Attila: A vergődő diák)</p>
<p>Szinekdoché</p>	<p>A metonímia alfaja, jelentésátvitelen alapul, ugyanúgy a két fogalom közötti kapcsolatra épül</p>	<p><i>rész – egész</i> (a rész megnevezése jelöli az egészet)</p> <p><i>nem – faj</i> (a tágabb körű nemfogalom és a szűkebb körű fajfogalom felcserélése)</p> <p><i>egyes szám – többes szám</i> (egyes számú szót használ többes számú helyett)</p>	<p><i>Itthon vagyunk, pata és küllő / a tanyaház előtt megállnak.</i> (Erdélyi József: A tanyára)</p> <p><i>...ömlik a vér száján és orrán a vadnak</i> (Arany János: Toldi)</p> <p><i>Már búcsúzott az élet, eltávozott a szerelem, fáradt sugár mosolygott a gyér, pirosló levelen.</i> (Kosztolányi Dezső: Egy nyári dél álma)</p>

Szinesztézia	Különböző érzékterületek összekapcsolása egy képben		<i>Lila dalra kelt / egy nyakkendő...</i> (Tóth Árpád: Körúti hajnal) (látás-hallás)
Megszemélyesítés	Emberi tulajdonságokkal ruház fel növényeket, állatokat, tárgyakat, elvont fogalmakat...		<i>Ösztövért kútágas, hórihorgas gémmel / Mélyen néz a kútba s benne vizet kémlel.</i> (Arany János: Toldi)
Szimbólum	Önmagán kívül többet is jelent, jelkép		<i>magyar ugar</i> (a megműveletlen földterületen kívül mindenre utal, ami az elmaradottsággal kapcsolatos)
Allegória	A többi szóképpel ellentétben ez nem néhány szavas, hanem egy nagyobb szövegegységben, akár egész művön keresztül ható metafora, ill. megszemélyesítés. A kettős értelem – a közvetített gondolat és a kidolgozott kép – egyidejűleg érvényesül		<i>Majd az édes álom pillangó képében / elvetődött arra tarka köntösében, / De nem mert szemére szállni még sokáig, / Szinte a pirosló hajnal hasadtáig. / Mert félt a szúnyogtól, félt a szúrós nádtól, / jobban a nádasnak csörtető vadától, / Félt az üldözőknek távoli zajától, / De legis-legjobban Toldi nagy bajától.</i> (Arany János: Toldi)

A SZÓKÉPEKHEZ CSATLAKOZÓ STILÁRIS ESZKÖZÖK

- **Hasonlat**
 - **Körülírás**
 - **Eufemizmus**
- Benne a tárgyi és a kép elem nincs egymással azonosítva, hanem csak párhuzamba van állítva – a képi elem elképzelhetővé teszi a tárgyi elemet
 - A fogalmat nem nevezi néven, hanem szembeötlő vonásai alapján más szavakkal fejezi ki
 - A körülírás egyik fajtája
 - Kellemetlen, illetlen vagy nyers jelenségeknek, fogyatékoságoknak enyhítő, szépítő megnevezése
 - Udvarisság, tapintat vagy kímélet eszköze

180. Keresd ki a szóképeket *Petőfi Sándor* Szeptember végén c. verséből! Mi ad még stilisztikai többletjelentést a versnek? Figyeld meg a tér és idő változásait az egyes versszakokban!

Teleki-kastély, Koltó

Szeptember végén

Még nyílnak a völgyben a kerti virágok,
Még zöldel a nyárfa az ablak előtt,
De látod amottan a téli világot?
Már hó takará el a bérci tetőt.
Még ifju szivemben a lángsugarú nyár
S még benne virít az egész kikelet,
De íme sötét hajam őszebe vegyül már,
A tél dere már megüté fejemet.

Kilátás a Teleki-kastély erkélyéről Koltón

Elhull a virág, eliramlik az élet...
Új, hitvesem, új az ölembe ide!
Ki most fejedet kebelemre tevéd le,
Holnap nem omolsz-e sirom fölibe?
Oh mondd: ha előbb halok el, tetemimre
Könnyezve borítasz-e szemfödelet?
S rábírhatsz-e majdan egy ifju szerelme,
Hogy elhagyod érte az én nevemet?

Ha eldobod egykor az özvegyi fátyolt,
Fejfámra sötét lobogóul akaszd,
Én feljövök érte a síri világból
Az éj közepén, s oda leviszem azt,
Letörlni véle könnyűimet érted,
Ki könnyeden elfeledéd hivedet,
S e szív sebeit bekötözni, ki téged
Még akkor is, ott is, örökre szeret!

Koltó, 1847. szeptember

Az alakzat

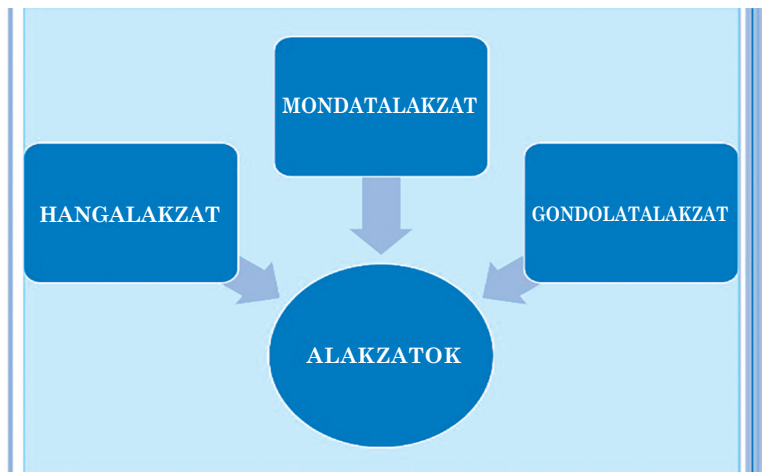

Az alakzat a szabályostól, a várhatótól való eltérés, amely a beszédet és a szöveget hatásosabbá, művészbé teszi.

Az alakzatok csoportosítása

Fajta alapján	Terjedelme alapján	Szerkezet alapján
<i>ismétlés, kihagyás, felcserélés</i>	<i>fonémák, morfémák, szintagmák, mondatok, szövegek szintjén</i>	<i>részleges, teljes</i>

Típusai: *hangalakzat, mondatalakzat, gondolatalakzat.*

A hangalakzat

A hangok kapcsolódása, hosszúsága, kiejtése vagy ki nem ejtése, hangszíne..., illetve ezek újszerű, váratlan alkalmazása mind hangalakzat.

Az egyforma színű és képzésű magánhangzók monotonná tehetik a beszédünket, a költői nyelvben viszont érzelmi színezettel telítődhetnek, pl.: *Morajos, halk, halotti hang* (Ady).

Megnevezése	Meghatározása	Példa
Epentézis Adjekció ↗ Paragógé ↘	= hozzátoldás egy hang vagy szótag szóközi betoldása hangok, betűk hozzáadása a szóhoz	<i>ülni → ülleni</i> <i>eztet, aztat</i>

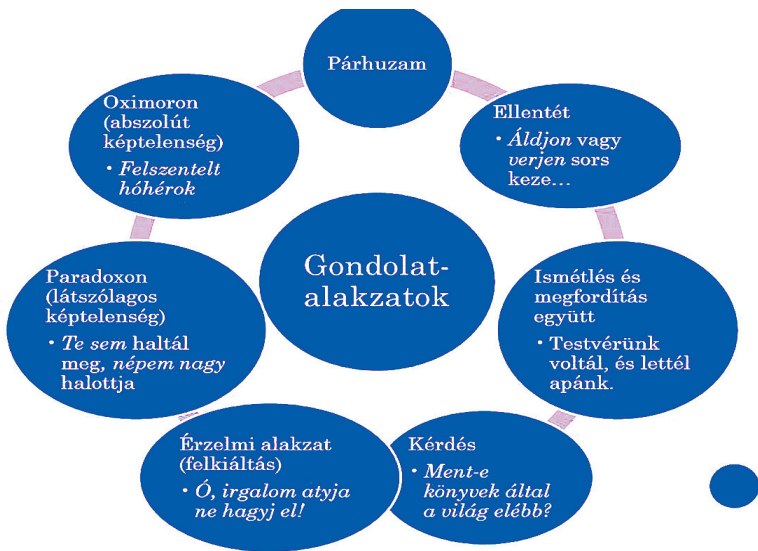
Ektázis	egy rövid szótag megnyúlik. Ez a jelenség indokolt lehet egy időmértékes sorban	<i>körút</i>
Szinkópé Detrakció ↙ Apokópé	= elhagyás :elmarad egy szótag :elmarad a szóvég	<i>alkván a honért</i> (Vörösmarty) <i>azér, mér</i>
Szisztolé	megrövidül a hangzó	<i>korház</i>
Transzmutáció	= felcserélés, hangzócsere	<i>kanál → kalán</i>
Immutáció	a hangalak analógiás helyet- tesítése	<i>csalán → csonár, cso- nál, csinár</i>
Alliteráció	= előrím, betűrím , a mon- datban két vagy több egymást követő szó kezdő hangjának (többnyire mássalhangzójá- nak) az ismétlődése, össze- csengése	<i>Tüzeket raknak az égi tanyák, hallgatják halkán a harmonikát.</i> (Juhász Gyula: Tiszai csönd)
Rím	szavak, szóvégek összecsen- gése, két vagy több verssor végződésének hasonló vagy azonos hangzása. A rímszerkezet tagjai közül az első a <i>rímhívó</i> , a vele egy- becsengő tag a <i>felelő</i> vagy <i>válaszó rím</i> . A nem rímelő verssor neve a különben rí- melő költeményben <i>vaksor</i> .	<i>Ne fuss a kerge széllel, / cikázva, szerteséj- jel, ki és be, nappal-éjjel, s mindent, mi villan és van / éj el.</i> (Kosztolányi Dezső: Esti Kornél éneke)

A mondataalakzat és a gondolatalakzat

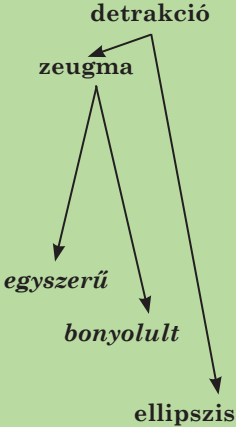
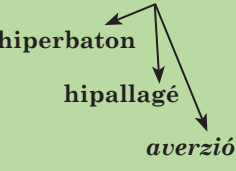

A mondataalakzat a mondat szerkezetét módosító alakzat vagy retorikai egység. A mondataalakzatok vagy szintaktikai alakzatok (görögül *metataxis*) közé a retorika szavak, szószerkezetek és mondatok alakzatait sorolja. Meghatározásukat a képektől (trópusoktól) való eltérésük alapján lehet megadni.

A gondolatalakzat a mondat határait túllépő retorikai egység.

Megnevezése	Meghatározása	Példa
<p>adjekció, amelynek a legismertebb változata:</p> <p>ismétlés</p> <p>anafora</p> <p>epifora</p>	<p>= kiegészítés</p> <p>= visszahozás, ugyanazzal a szóval vagy szócsoporttal kezdődnek, egymást követő egységek</p> <p>= hozzátoldás, ugyanaz a szó vagy szócsoport többször fordul elő az egymást követő verssorok, mondatok végén</p>	<p><i>varázskének, szertartásének</i></p> <p><i>refrén</i></p>
<p>enjambement (e.: anzsambman):</p>	<p>a mondathatár és a vers sorszerkezete gyakran nem igazodik egymáshoz, a mondat szerkezet nem zárul le a verssor, a versszak végén, hanem átkígyózik a következő sor, a következő versszak elejére</p>	<p><i>Nem maradok veled. Patás kentaurokhoz / indulok a vadonba s a mezei nők közt / este sörényes cimboráimmal a tűznél / leheveredve telt tömlők és duda mellett / telekurjongatom az állatszágú erdőt.</i></p> <p>(Szabó Lőrinc)</p>

variáció	részleges ismétlés	szinonima, fokozás, szó-játék, halmozás, kiegészítés
antitézis	ellentétező, tagadó ismétlés	<i>Asszonyom, asszonyom, forduljunk vissza!// Kocsisom, kocsisom, nem fordulunk vissza,...</i> (Kómíves Kelemenné)
 <p style="text-align: center;">detrakció</p> <p style="text-align: center;">zeugma</p> <p style="text-align: center;">egyszerű</p> <p style="text-align: center;">bonyolult</p> <p style="text-align: center;">ellipszis</p>	<p>= a kifejezést tömöríti, rövidíti</p> <p>= ráértés, többtagú szószerkezet valamelyik tagjának elhagyása úgy, hogy egy mondatrész csak egyszer szerepel, de ez több mondatra is vonatkozik</p> <p>ha értelme, ragozása ugyanaz</p> <p>ha eltér az értelme vagy a ragozása</p> <p>=kihagyás, szövegkörnyezetből kiérthető, de kihagyott szövelemek, szavak, mondatok. Az élőbeszédre jellemző, mivel a szó helyettesíthető mimikával, gesztusokkal</p>	<p><i>Hol rózsák és asszonyok nyílnak.</i> (Ady Endre)</p> <p>az alárendelő összetett mondatok lehetnek ilyenek</p> <p>célzás, kétértelműség, vics, enigma, metafora, kérdő forma, kérdő mondat</p>
 <p style="text-align: center;">transzmutáció</p> <p style="text-align: center;">hiperbaton</p> <p style="text-align: center;">hipallagé</p> <p style="text-align: center;">averzió</p>	<p>= sorrendcsere, az elemek felcserélése</p> <p>= a mondat megszakítása közbeékeléssel</p> <p>= az elbeszélés megszakítása</p> <p>=hirtelen tárgyváltás</p>	<p>a mondat szintjén a <i>szó szerkezetek</i></p> <p>a mű szintjén a <i>szereplők</i> tulajdonságai, sorsa, az időrend, az ok-okozati összefüggés is felcserélhető</p>
immutáció	egy várt elemet egy kevésbé várttal cserél fel	a mondat szintjén a metafora, a mű szintjén az allegória, irónia, de sok más formája is van (hiperbola, költői kérdés, fiktív dialógus)

<p style="text-align: center;">alaki erősítés</p> <p>s z ó i s m é t l é s</p> <p style="text-align: center;">egyszerű ismétlés</p> <p style="text-align: center;">összetett ismétlés</p> <p style="text-align: center;">figura etymologica</p> <p style="text-align: center;">szóösszetételes ismétlés</p> <p style="text-align: center;">szókapcsolatok, mondatok ismétlése</p> <p style="text-align: center;">anaphora</p> <p style="text-align: center;">epiphora</p> <p style="text-align: center;">továbbképzés</p>	<p>azt jelenti, hogy a szót megismételjük vagy tovább képezzük</p> <p>a szó (hangalak) kettőzése vagy többszörözése</p> <p>szavak kötőszóval, határozószóval, névutóval való ismétlése</p> <p>=tőismétlés, a két szó ugyanannak a szónak</p> <p>ismétlés szóösszetétel útján</p> <p>erősítheti a mondani- valót</p> <p>= előismétlés, mondattagok megismétlése a mondatok élén</p> <p>= utóismétlés, bizonyos elemek a mondat végén ismétlődnek. Ide soroljuk a <i>kötőszóhalmozást</i> és a <i>refrént</i> is</p> <p>erősíti a jelentést, fokozza a hangulatot</p>	<p><i>Forog, forog</i> a nő a férfi foga közt – tompul a zene (<i>Garai Gábor: Artisták</i>) Föl-földobott kő, földedre hullva, / Kicsi országom, újra meg újra / Hazajön a fiad. (<i>Ady Endre: A föl-földobott kő</i>)</p> <p><i>Ment, mendegélt</i> Árgyélus tovább (<i>Népmese</i>)</p> <p>Édesanyját félti <i>igen-igen</i> nagyon, / Nehogy a zőrejre szörnyen felriadjon. (<i>Arany János: Toldi</i>)</p> <p><i>Nyulat eszünk! Nyulat eszünk!</i> (<i>Tamási Áron: Ábel a rengetegben</i>)</p> <p><i>A mit raktak</i> délig, leomlott estére, / <i>A mit raktak</i> estig, leomlott röggere. (<i>Kőműves Kelemenné</i>) – Szegényember, hogy adod a <i>bölcsőt?</i> / – Csöpp a gyerek, hogy adnám a <i>bölcsőt?</i> / – Király vagyok, bírok nagy <i>erővel</i>, / Ha nem adod, elveszem <i>erővel</i>. (<i>József Attila: Szegény ember balladája</i>) Korán reggel kiment sétálgatni gyönyörűséges kertjébe. (<i>Tündérszép Ilona és Árgyélus</i>)</p>
<p>tartalmi erősítés</p>	<p>a felhasznált szavak (főként jelzők és határozók) nem alakjukkal, hanem jelentésükkel erősítenek</p>	<p>Oh, Bem, <i>vitéz</i> vezérem, <i>Dicső</i> tábornokom! (<i>Petőfi Sándor: Négy nap dörgött az ágyú</i>)</p>

<p>szóhalmozás</p>	<p>azonos szófajú és mondatbeli szerepű, többnyire rokon értelmű szavak többszörös mellérendelt alkalmazása. Stilisztikai szerepe az erősítés, a nyomatékosítás, a mondanivaló több oldalról való megvilágítása, valamint az élénkítés és a feszültségkeltés</p>	<p><i>Messze jövőddel komolyan vess öszve jelenkort; / Hass, alkoss, gyarapíts: s a haza fényre derül!</i></p> <p>(Kölcsey Ferenc: Huszt)</p>
<p>fokozás</p>	<p>az egymás után következő szavak mind erősebb érzelmeket fejeznek ki</p>	<p>S anyánkat, ezt az édes jó anyát / Ó Pistikám, szeresd, tiszteld, imádd!</p> <p>(Petőfi Sándor: István öcsémhez)</p>
<p>ellentét</p>	<p>ellentétes jelentésű szavak, kifejezések egymással való szembeállítás. Stílushatását az adja, hogy tudatunknak gyorsan kell egyik végletből a másikba átváltania</p>	<p><i>Mikor együtt voltunk, / Tudom, hogy szerettél. / Akkor meleg nyár volt, / Most tél van, hideg tél.</i></p> <p>(Petőfi Sándor: Reszket a bokor, mert...)</p>
<p>nagyítás, túlzás</p>	<p>erősebb jelentésű szavakat és mondatokat használunk, mint ami a tulajdonképpeni, szó szerinti kifejezésnek megfelelő</p>	<p><i>Ha most feltámadna, s eljőne közétek, Minden dolgát szemfényvesztésnek hinnétek. Hárman sem bírnátok súlyos buzogányát, Parittyaköveit, öklelő kopjáját,</i></p> <p>(Arany János: Toldi)</p>
<p>kicsinyítés</p>	<p>a nagyítás és a túlzás ellentéte. Azt jelenti, hogy a valóságnál kevesebbet, kisebbet mondunk</p>	<p><i>Nincs egy árva fűszál a tors közt kelőben, Nincs tenyérynyi zöld hely nagy határ mezőben.</i></p> <p>(Arany János: Toldi, I.)</p>

látomás, vízió	A túlzással rokon stíluseszköz. A költő nem valóságként idézi fel a múlt eseményeit, vagy bemutatja, elképzelteti a jövőt	<i>Toldi Miklós képe úgy lobog fel nékem Majd kilenc-tíz ember-öltő régiségben. Rémlík, mintha látnám termetes növést, Pusztító csatában szálfaklelését, Hallanám dübörgő hangjait szavának, Kit ma képzelnétek Isten haragjának.</i> (Arany János: Toldi, Előhang)
paradoxon	látszólagos képtelenség, ami gyakorlatilag feloldható	<i>Te sem haltál meg, népem nagy halottja!</i> (Arany János: Széchenyi emlékezete)
oximoron	az ellentét a jelző és a jelzett szó hangulatában mutatkozik	<i>Borzasztó szép olvasmány nyolc- és kilencéves gyermekek örömeire szerkesztve. (Móra Ferenc: A másik család)</i>
gúny, irónia	többszörre dicsérő, elismerő szavakba burkolt keserű, de szellemes, finom gúny	<i>...s talán azt is sajnálta ő, / hogy a versbe ingyen s potomra jött elő.</i> (Csokonai Mihály: Zsugori uram)
szójáték	azonos vagy hasonló hangzású, de különböző értelmű szavaknak meglepő, váratlan összekapcsolása	<i>Deák Ferenc! megélünk mi / Kend nélkül; / Kívánjuk a szabadságot / Rend nélkül.</i> (Arany János: Demokrata-nóta)
felkiáltás	jelentős stílushatása szóbeli előadáskor mutatkozik meg leginkább	<i>Hej, mostan pusztá ám igazán a pusztá!</i> (Petőfi Sándor: A pusztá télen)
megszólítás	az egyik leggyakrabban használt alakzat	<i>Hagyj el, óh, Reménység! / Hagyj el engemet</i> (Csokonai Mihály: A Reményhez)
kérdés	költői kérdés: nem vár választ az olvasótól	<i>Repül a nehéz kő: ki tudja, hol áll meg?</i> (Arany János: Toldi)

181. Olvassátok el a szöveget! Írjátok ki belőle az ismeretlen vagy magyarázatra szoruló szavakat, kifejezéseket! Járjatok utána a jelentésüknek!

Mán legíny koromba aszonták, mer soká legínykedtem, aszonták, akik látták: Buga Jóska nem szép, de gavallér! Hej pedig!... Siralmas életsorba vótam néha. Aztán Pest városba kerültem. Ügön szép küves istállóba háltam. Négy bornyú, kilenc tehén meg négy pár virslislóra dógoztam, meg is vót annak a foganatja. Vasárnap jószagú sárga zsírral kentem ki a csizmámat, a bajszom kicsaptam högyösre két ódalt. Kemény legínynek köllött annak lönni, aki a szömöm közé mert nízni. Viselős asszonynak mög látni se vót szabad engem egyátaján!... Úgy vasárnap délután nekiötüztem, a dolmányom fél vállra, panyókára viseltem, a kalapom félrecsaptam, úgy möntem danóva végig az uccán. Ebbe az időbe ez vót a kedves nótám:

Nem vagyok én olyan ümög-gatya,

Akit mindön hétön cserének...

– Ha végigdanótam az uccát, hát mindenki mögnízett. Aszonták a fínom pesti kisasszonyok, akik láttak: Buga Jóska nem szép, de gavallér...

(Rideg Sándor)

182. Gyűjts oximoronokat!

Pl: szörnyen szép, üvöltő csend, ...

JELENTÉSTAN

A szavak jelentésének szerkezete, jelentéselemek

A nyelvi jelentés kérdéseivel a **jelentéstan** (szemantika) foglalkozik. Ha egy szónak a jelentéseit a jelentésfejlődések alapján ábrázoljuk, megkapjuk a szó jelentésszerkezetét vagy jelentésstruktúráját. Nyelvenként különbözhet a szavak jelentésstruktúrája, ezért nehéz a fordításkor megtalálni a megfelelő szavakat.

A szónak mint nyelvi jelnek önálló jelentése van. Ezeket a jelentéseket születésünkkor készen kapjuk, és a beszédtanulás során ismerjük meg őket. Ugyanazt a fogalmat a különböző nyelvekben más-más hangsorral jelölik, ez is bizonyítja, hogy a fogalmak véletlenül, önkényesen kapták a hangalakjukat. A különböző színben és illatban pompázó kedves növény a magyarban *virág*, az angolban *flower*, a németben *blume*, a franciában *fleur*, az ukránban *квітка*.

Amikor meghalljuk a *virág* hangsort, akkor eszünkbe jut az összes virág közös tulajdonsága, a virágról alkotott *általános fogalom*. *De ezzel a szóval jelöljük meg a különböző virágfajtákat is*. Amikor saját virágunkról beszélünk, akkor is ezzel a szóval nevezzük meg. Tehát ugyanazt a nyelvi jelet, ugyanazt a szót használjuk az **általános fogalom** és a **konkrét fogalom**, dolog megnevezésére.

A jelentést vizsgálhatjuk **diakrón** vagy **szinkrón** szempontból. A diakrón szemlélet a jelentésváltozásokkal foglalkozik, a szinkrón számba veszi a ma élő jelentéseket, a **lexémák** jelentésszerkezetét, vizsgálja a szavak jelentésmezőjét, kapcsolódási lehetőségeit. A jelentéseket érintő mozgást is vizsgálhatjuk a mai nyelvben, ezek a változások azonban eleinte mindig stílusjelenségek, csak hosszabb idő múltán válnak a nyelv egészét érintő jelentésváltozássá.

A lexéma fogalmi jelentéssel rendelkező nyelvi elem.

A szójelentés bonyolultsága miatt a jelentésnek sok fajtáját különböztetjük meg. Az alábbiakban azokkal a jelentésfajtákkal foglalkozunk, amelyekre későbbi tanulmányainkban szükségünk lesz.

A szóalakok jelentése általában **különféle jelentéselemekből (szémák)** tevődik össze, amelyeknek *egy része a tőmorfémákban rejlő fogalmi jelentés és a toldalékmorfémákban vagy álszókban rejlő viszonyjelentés*, más részük viszont túlmutat a szavak határán: vagy szövegkörnyezetből, vagy beszédhelyzetből tapad a szavakhoz. Minden jelnek van egy **denotatív** (elsődleges) jelentése, amely viszonylag független a szöveggörnyezettől.

Ha kimondjuk azt a szót *macska*, szöveggörnyezettől és beszédhelyzettől függetlenül van egy elképzelésünk az életünk során szerzett tapasztalatok alapján az összes macskáról, azok közös tulajdonságáról. **A magyar nyelv értelmező szótára** alapján: *a kisebb raga-*

dozó emlősök közé tartozó, kerek fejű, nyúlánk, ruganyos testű, különféle színű háziállat. Ezt az általánosan ismert, gyakran alkalmazott és a szövegektől, beszédhelyzettől függetlenül felidézett jelentést nevezzük a lexéma elsődleges, **denotatív jelentésének**.

Az elsődleges jelentésből a nyelvhasználat során állandósuló másodlagos, harmadlagos stb. mellékjelentések és a szótárakban nem szereplő alkalmi jelentések alakulnak ki. A lexéma jelentése bővíthet **konnotatív jelentéssel** többnyire a szöveggörnyezet hatására, ezért ezt a jelentést **kontextuális jelentésnek** is nevezzük.

József Attila Klárisok c. versében például a szöveggörnyezet bővíti az elsődleges jelentést.

*Szoknyás lábad mozgása,
harangnyelvek ingása,
folyóvízben
két jegenye hajlása.*

Nem szerepelhet a szótárban a beszédhelyzetből, ill. az előismereiteinkből aktuálisan feltörő alkalmi **pragmatikus jelentés** sem. Hétköznapi beszédünkben nem ritka a meglepő jelentésváltás. *A milyen tejfől van* mást jelent ködös időben, és megint mást, ha főzéshez készülődik a háziasszony.

A szó a mondatban **szintaktikai jelentést** kap. Az egyes szófajták mondatrészi szerepe ugyanis nem egyforma, például az ige nem lehet jelző a mondatban.

A **lexikológiai jelentés** (szótári jelentés) tartalmazza a szó szokásos jelentéstartalmait és használatának szabályait. A szótári szó jelektől és ragoktól megfosztott szóalak, amely mellett a szó különféle jelentéstartalmait sorolják fel a szótárak alkotói.

183. Ismerd fel a szavakat a szótári jelentésük alapján!

- a) Kisgyermeknek, főként kislányoknak emberi, elsősorban gyermeki alkatot utánzó játékszere.
- b) Fákon csoportosan élő, forró égövi emlősállat, amely koponyája alkatát és a végtagok szerkezetét tekintve leginkább hasonlít az emberhez.
- c) Hangnak, esetleg képnek vezeték nélkül, a térbe sugárzott elektromágneses hullámokkal való továbbítása vagy vétele.
- d) A természet újjáéledésének, a nyárba való átmenetnek az évszaka.
- e) Lakás díszítésére vagy vágott virágok tartójának használt hoszszúkás vagy gömbölyded edény.
- f) Az a fürdő, mosdó szerkezet, amely felülről permetezi, vagy vas-tag sugárban öntözi a vizet valakire vagy valamire.

184. Alkoss minél többféle hangsort a megadott hangállományból! A hangokból sem elvenni, sem azokhoz hozzáadni nem szabad. Mely hangsorokat nevezhetjük szóznak?

eszmélet
értelem.....

185. Hányféle jelentésüket ismered az alábbi szavaknak? Magyarázd meg a jelentések közötti összefüggéseket!

egér, fogas, szakasz, sikló, kecske, citrancs, címer, vívódik

• Hány jelentést sorol fel a szótár? Keresd ki a *Magyar értelmező kéziszótárból!* Ahol tudod, magyarázd meg, hogyan kaphatta egy szó a többi jelentését!

186. Olvassátok el *Kosztolányi Dezső* *Gyermek és költő* című írásának részletét! Beszéljétek meg, hogy ma is léteznek-e tabuszavak! Melyek ezek?

Minden költő elsősorban a szóvarázsban hisz, a szavak csodatékony, rontó és áldó hatásában. Ebben a tekintetben hasonlítunk az ősnépekhez és a gyermekekhez, akik a szavakat még feltétlen valóságnak tekintik, s nem tudnak különbséget tenni a tárgyak és azoknak nevei között. Amit a költők leírnak, az él, pusztán azáltal, hogy leírják. E mágiájuk segítségével kerteket bővülnek elő a papíron, pedig mindössze néhány virág nevét említik. Ezek a virágok nőnek és illatoznak.

Vannak kedvenc szavaik, melyeket unos-untalan ismételnek. Van azonban egy tabuszavuk is, egy tilalmas, szent és rettenetes szavuk. Ezt sohasem árulják el. Voltaképp egész alkotásuk abból áll, hogy ezt kerülgetik, kacskaringós mellékutakon, más, tetszős bűbajoskodó szavakkal. Mert ha egyszer valóban kimondanák a tabuszavakat, és rájönnének igazi titkukra, mely vallani hajtja őket, meggyógyulnának, sohasé írnának többé, nem volnának többé költők.

A hangalak és jelentés viszonya. Motivált és motiválatlan szavak

Ha tökéletesen akarjuk használni a nyelvi rendszerünket, akkor ismernünk kell a jelek hangsorát és jelentését, valamint az egyes szavak hangalakja és a jelentése közötti viszonyt.

Minden szónak van hangalakja és jelentése.

Hangalak – értelmes hangsor, vagyis azt jelenti, hogy milyen hangokból (betűkből) áll a szó.

Jelentés – a valóság egyes elemeire utal. Logikusan azt értjük alatta, hogy mit jelent a szó, mivel minden (értelmes) szónak van jelentése.

A szó jelentésével foglalkozó tudományág a szemantika.

A szó hangalakjának és jelentésének viszonya történeti-társadalmi hagyományon alapszik. Tehát nem változtathatunk rajtuk, mert olyan formában örököltük őket, amilyenben ma is használjuk.

Szavaink között vannak olyanok, amelyeknek hangalakjából lehet következtetni jelentésükre. Azt mondjuk, hogy e szavak esetében a hangalak és a jelentés között reális összefüggés van. Ezeket a szavakat **motivált szavak**nak nevezzük. Ilyen szavak: a **hangutánzó** és a **hangulatfestő szavak**, a **magas és mély hangrendű alakpárok**.

A hangutánzó szavak hangjukkal élőlények, természeti jelenségek, gépek, tárgyak hangját utánozzák.

Bizonyos hangok utánzásából vezethetők le. Például:

- az indulatszók: *pszt, haj, irtum-burgum, puff* stb.;
- az állathangot utánzó: *béget, rőfög, vau, miaú, mekeg, zümmög* stb.;
- az állathívogatók: *cicc, pipipi* stb.;
- az állatterelő: *gyí, hó* stb.;
- a hangutánzó igék: *csobban, durran, reccsen, loccsan, ropp, durr, csihi-puhi* stb.;
- a dajkanyelvi szavak: *papi, dudi, csücsül, tütű, csecse, bibi* stb.;
- az állatnevek: *kakukk, kuvik, bíbic, pinty, csíz* stb.

A hangulatfestő szavak hangalakjukkal mozgás, cselekvés, vagy tulajdonság hangulatát érzékeltetik.

Ezek főleg igék (*totyog, ballag, kullog, vánszorog, bandukol*), de előfordulnak melléknevek szerepében is (*pipogya, ostoba, alamuszi, bamba* stb.).

A magas és mély hangrendű szópárokban az eltérő hanghatás megerősíti a szavak jelentését (*tipeg-topog*), de utalhat apró eltérésre is (*ez-az, így-úgy*), vagy egyszerűen csak játékossá, dallamosabbá teszi a kifejezést (*se-te-suta*), amelynek irodalmi alkotásban lehet szerepe.

A hangutánzó és hangulatfestő szavak esetében a hangalak már előre jelzi az adott dolgok, jelenségek hangját. Lehet: *mozzanatos, huzamos, hangfestő*.

A **motiválatlan szavak** alaktanilag tagolatlanul hordozzák a jelentést, jelentésük nem következik a hangalakból (*fa, mocsár, tea, kávé*).

187. Gyűjts hangutánzó és hangulatfestő szavakat! Állapítsd meg, hogy milyen hang utánzásából jött létre, illetve milyen hangulatot tesz érzékletesebbé az általad talált hangulatfestő szó!

188. Írd ki az alábbi nyelvtörőből a hangutánzó szavakat! Határozd meg, milyen hangot utánoz!

Csalitban csicsergés, csattogás,
Csörgedező csermelycsobogás.
Csonka cserfán csúf csóka cserreg,
Cserkészfiúk csapata cseveg.

189. Párosítsd az alábbi hangszereket a hangutánzó igékkel!

trombita, gitár, dob, fagott, cintányér, üstdob, kürt
harsan, kong, búg, harsog, peng, zeng, pereg

190. A hangutánzó és hangulatfestő szavakban gyakori a hosszú mássalhangzó. Vajon miért? Gyűjts olyan hangutánzó és hangulatfestő szavakat, amelyekben kettőzött mássalhangzót írunk!

191. Olvasd el *Orbán Ottó* Oroszlán c. versét! Elemezd a vers kiemelt szavait!

Kisoroszlán **gömbölyded**,
boldog mikor **bömbölhet**,
nagyoroszlán kevéssel,

beéri húsevással.
Kisoroszlán, nagyoroszlán,
hol rohangál, hol **poroszkál**.

• Keresz minél több hangulatfestő szót a kiemelt szavakhoz!

192. Gyűjts minél több tulajdonságot kifejező hangulatfestő szót az itt látható képek segítségével!

magas

mélázó

kövér

figyelmetlen

193. Milyen összefüggést figyelsz meg a következő szópárok jelentése és hangrendje között?

Melyik a közelebbi? *ez – az, ilyen – olyan, ennyi – annyi, itt – ott, ekkor – akkor;*

Melyik a kisebb? *köröm – karom, csücsök – csúcs;*

Melyik a gyengébb? *libeg – lobog, gyúr – gyúr, kever – kavar, sistereg – sustorog;*

Melyik a tompább? *tömpe – tompa.*

A hangalak és jelentés összefüggései szerinti csoportosítás

A szavak többségénél a hangalakból nem merül fel azok jelentése. A szavak a hangalakjuk és jelentésük közti viszony alapján többféleképpen lehetnek: **egyjelentésű, többjelentésű, azonos alakú, hasonló alakú, rokon értelmű, eltérő jelentésű és ellentétes jelentésű szavak.**

Az egyjelentésű szavak hangalakjához egyetlen jelentés fűződik (*ajtó, három, fázik* stb.).

Jelölése: **H — J** (Egy hangalak és egy jelentés.)

ajtó

fázik

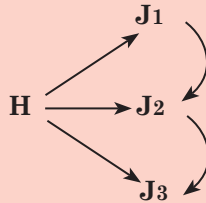
három

A többjelentésű szó (poliszémia) hangalakjához több jelentés kapcsolódik. A jelentések között mindig van összefüggés.

A jelentések közül az egyik az eredeti, az alapjelentés, amelyből származik a többi mellékjelentés. A többjelentésű szavakra jellemző, hogy jelentésük között alaki hasonlóság van. Sőt, nyelvtani szempontból még úgy is felismerhetjük őket, hogy a szavak ugyanazon szófajba tartoznak (pl.: *toll – toll, zebra – zebra, hét – hét, nyelv – nyelv, levél – levél, körte – körte, kar – kar, felad – felad* stb.). A számítógép megjelenése óta néhány szó átkerült az egyjelentésűek közül a többjelentésűek közé, mivel alaki hasonlóság lépett fel a szavak között (pl.: *asztal – asztal, tálca – tálca, ikon – ikon, menü – menü* stb.).

Jelölésük:

(Egy hangalak, több jelentés, és a jelentések között kapcsolat van.)

zebra (állat)

zebra (átjáró)

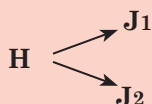

zebra (sütemény)

Azonos alakú szavak (homonimák) hangalakja azonos, de jelentésük eltérő, és a jelentések között nincs semmiféle összefüggés. Az egyforma hangalakú szavak csupán teljesen véletlenül állnak ugyanazon betűkből (hangokból). Arról is felismerhetők, hogy e szavak szófaja többnyire eltérő (pl.: *ég – ég, sebes – sebes, terem – terem, él – él, ár – ár, sejt – sejt, török – török, verem – verem, légy – légy, szám – szám, kréta – Kréta* stb.).

Jelölésük:

(Egy hangalak, több jelentés, a jelentések között nincs kapcsolat.)

ég (égbolt)

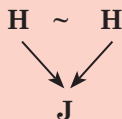
ég (a tűz)

A hasonló alakú szavaknak (paronimáknak) csak a hangzása hasonló. Két fajtájukat különböztetjük meg:

- az **alakváltozatokat**, melyek közös tőből származó szópárok, s tagjai között írásban is megjelenő magánhangzóbeli, mássalhangzóbeli különbség van, és a párok között csupán hangulati, használati eltérést figyelhetünk meg. Például: *ad – ád, seper – söpör, mienk – miénk, veder – vödör, fel – föl, lenn – lent, hátrább – hátrébb, odább – odébb* stb.

Jelölésük:

(Kis eltérés a hangalakban, a jelentésben hangulati eltérés tapasztalható.)

• az **alakpárokat**, melyeknek a hangalakjuk és a jelentésük is teljesen eltérő. Semmiféle kapcsolat nincs közöttük. Nagyon kell rájuk figyelni, mert sokan összekeverik őket, és helytelenül használják. Például:

*helység – település, falu;
helyiség – terem, szoba;
szível – szeret;
szívlel – megfogad;
egyelőre – most, jelenleg;
egyenlőre – egyforma részekre;
fáradtság – fáradozás;
fáradtság – fáradt állapot.*

Jelölésük:

H ~ H
↓ ↓
J J

(Hangalakjuk és jelentésük is eltérő.)

helység (falu, település)

helyiség (szoba, terem)

A rokon értelmű szavak (szinonimák) hangalakja eltérő, de a jelentésük azonos vagy hasonló. A jelentések között használati, árnyalati vagy fokozati eltérés lehet. Két fajtájukat különböztethetjük meg:

• **azonos jelentésű szavak:** *burgonya – krumpli, kutya – eb, tenyér – kukorica* stb. teljesen ugyanazt jelentik;

Jelölésük:

H1 H2
 ↘ ↙
 J

(Több hangalak, egy jelentés.)

kutya

eb

• **rokon jelentésű szavak:** *sír – pityereg – zokog, ballag – botorkál, hegy – domb – bucka, szél – szellő – vihar*, nem jelentik teljesen ugyanazt, csak nagyon hasonlót.

Jelölése:

H₁

H₂

H₃

J

~

J

~

J

(Több hangalak, több rokon jelentés.)

Az eltérő jelentésű szavak (heteronimák) asszociatív kapcsolatban állnak egymással. Ez azt jelenti, hogy az egyik szó felidézi a másikat, tehát az egyikről eszünkbe jut a másik (pl.: hétfő – kedd – szerda stb., január – február – március stb., tavasz – nyár – ősz – tél).

tél, tavasz, nyár, ősz

Az ellentétes jelentésű szavak (antonimák) hangalakja eltérő, a jelentésük ellentétes.

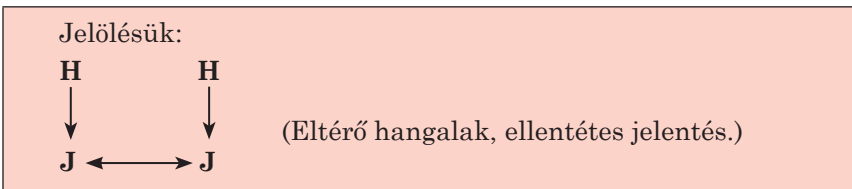
Nincs *hideg*, ha nincs *meleg*, *fehér* és *fekete*, *kicsi* és *nagy*, *ad* és *vesz*, *sok* és *kevés*, *jön* és *megy*, *itt* és *ott*, *tűz* és *víz* stb. Az esetek többségében nem is annyira a szembenállás a fontos, hanem egymás jelentésének kiegészítése.

kicsi és nagy

tűz és víz

194. Gyakran hallhatjuk a *galambom, kincsem, virágom* típusú megszólításokat. Hogyan keletkeztek ezek a formák? Gyűjts minél több, ehhez hasonló kifejezést népdalainkból! Azt is figyeld meg, kiket neveznek meg ezekkel a formákkal!

195. Alkoss mondatokat a *község – közösség, tartam – tartalom, tanulás – tanúság, fáradság – fáradság* hasonló alakú alakpárokkal!

196. Az alább felsorolt szavak több esetben is használhatóak. Nevezd meg, mi mindennek lehet *szeme, szája, füle, orra, torka, gyomra, hasa, fenéke, lába, ujjja, sarka!* A kapott szókapcsolatokat írd le a füzetbe! Állapítsd meg, hogy melyik jelentéstani kategóriába sorolhatók be!

197. Hányféleképpen fejezheted ki ugyanazokat a szavakat? Keress rokon értelmű szópárokat (szinonimákat) az alábbi szavakhoz: *megy, néz, fut, szép, alacsony, magas!*

198. Olvasd el kifejezően *Páskándi Géza* versrészletét! Előtte használd a kiejtési jeleket!

Homoníma-lét

Azt hittem: lenti tűz gyulladt
 S akkor látom, hogy fönti kék
 És ez is ég
 Azt hittem: kofa megszán piacon
 S nem emelkedik az ár
 Azt hittem: a cipész keze lehull
 S nem emelkedik az ár
 Azt hittem: a folyók lenyugosznak
 S nem emelkedik az ár
 Azt hittem: a szerda majd kisüt
 Hiszen nap ó, minek tagadni
 S honnan tudnám: a beretva él
 vagy meghalt
 Netalán rajta táncolok?

● Másold le a verset! Húzd alá az azonos alakú szavakat! Határozd meg a szavak szófaját!

199. Alkoss mondatokat az alábbi rokon értelmű szavakkal!

megtanul, elsajátít, bebifláz, bemagol; disznó, sertés, röfi, hízó, göbe stb.

200. A szavak hasonló hangalakja szótévesztést okozhat. Egészítsd ki a mondatokat a megfelelő szóval!

a) *biztos* – *bizonyos*

Jobb a ma, mint a bizonytalan holnap.
Ne felejtse el azt a könyvet, amelyről szó volt.

b) *egyelőre* – *egyenlőre*

..... még itt maradunk ebben a városban.

Miért nem sikerült elvágnod a fonalat?

c) *egyhangúan* – *egyhangúlag*

Péter ezt a verset adta elő, a zsűri mégis neki ítélte az első díjat.

d) *ébren* – *éberen*

..... figyelte az előadást, ezért maradt

e) *helység* – *helyiség*

Az épületben nagyon sok üres van még.
Elköltöztek ebből a városból, mert ez a nem tetszett nekik.

f) *magyarul* – *magyarán*

..... megmondom, Igor még nem tud jól

201. A rokon értelmű szavakat nem minden esetben helyettesíthetjük egymással. Vannak kifejezések, melyek választékosak, de sok közülük durva, bántó is lehet. A szavak használati körét is figyelembe véve gyűjtsd össze a következő kifejezések rokon értelmű alakjait!

eszik, meghal, tanul, néz, fut, alacsony, magas

202. Mi az alábbi negatív tartalmú szavak ellentétes jelentésű párja? A kapott szópárokat írd le a füzetbe!

lehangolt, rút, ügyefogyott, szeleburdi, szemtelen, rátarti, cserfes, ostoba

203. Mondatalkotással bizonyítsd be, hogy az alábbi szavakat vegyes azonosság jellemzi! Ez azt jelenti, hogy egyik alakjuk tőszó, a másik toldalékos szó: én tör+ők valamit. A toldalékos alakokban jelöld a szótöveget, és a toldalékot is nevezd meg!

köröm, hajadon, járom, karom, állam

204. Alkoss mondatokat a megadott azonos alakú szavakkal!

él – él, verem – verem, sírt – sírt, léped – léped, nyomok – nyomok,
hat – hat, szabadult – szabadult

A metaforikus kifejezések szerkezete, jellemző típusai, használati köre

A többjelentésű szavak kialakulása két módon történhet. Az egyik, hogy a meglévő alapjelentés nevét egy új, hozzá hasonló dologra alkalmazzuk. Ez történt a *fül* esetében is. Ugyanis az emberi fül alakjához hasonló a kancsó, a táska, a sapka és a könyv lapjának a behajlított füle.

A hasonlóságon alapuló névátvitelt *metaforikus* jelentésfejlődésnek nevezzük.

A másik típus, amikor a meglévő és az új jelentés között érintkezésen alapul kapcsolat (helybeli, időbeli, anyagbeli vagy ok-okozati érintkezésen). Az *iskola* főnevet, amely eredetileg az épületet jelentette, az ott tanuló diákokra is használjuk: *az egész iskola kirándulni ment.*

Az érintkezésen alapuló névátvitelt *metonimikus* jelentésfejlődésnek nevezzük.

A metafora mint költői kép az ókor óta létezik. Akkor kizárólag irodalmi, poétikai jelenségként, díszítőelemként határozták meg. A mai tanulmányok szerint inkább nyelvészeti alakzatról van szó. Úgy vélik, a metafora alkalmas legjobban érzéseink kifejezésére. Mint a legtöbb nyelvészeti alakzat, úgy a metafora is észrevétlenül beágyazódott a szóbeli kommunikációba. Ki gondolná, hogy a metafora része a mindennapjainknak? Használjuk, csupán nem vesszük észre.

A metaforákat különböző csoportokba, kategóriákba oszthatjuk.

• Szerkezeti metaforák kategóriái:

ember – gép: *mindjárt felrobbanok, kattog az agyam, jó a karosszériája;*

élet – háború: *megküzdünk egy jó jegyért, túlélünk egy napot,
megvívjuk a magunk kis csatáit;*

élet – út: *válaszút elé érkeztem;*

szerelem – háború: *megküzd a szerelméért.*

• **Íránymetaforák kategóriái** (előre – hátra íránymetafora):
pozitív hatású: *csak előre nézz (jövőbe), felfelé törekedj (a ranglétrán);*
negatív hatású: *ne nézz hátra/vissza (múltba), leitta magát a sárga földig.*

• **Ontológiai metaforák** (konkrét tárgyakkal való kapcsolataink bemutatása):
tartálm-metaforák: *barátnője oldalán sétál, tele vagyok;*
a kapcsolatokat széttört tárgyként jelentik meg: *összetört a szívem, darabokra hullott a kapcsolatunk stb.*

• **Élőlényeket tárgyakkal azonosító metaforák:** *ez az ember egy tank.*

Mint azt láthattuk, a metaforák szerves részei az élőbeszédnek. Színesebbé teszik a nyelvünket, nyomatékosabban fejezhetjük ki velünk érzéseinket. Ahogy szokásunk, úgy a metaforák száma is nő, mindig újabbak keletkeznek, újabb csoportok jelennek meg.

205. Magyarázd meg az alábbi metaforikus kifejezések jelentését! Határozd meg, melyik kategóriába sorolhatjuk őket!

nekimegy a falnak; orvosnak megy; jól eligazodik a viselkedésén; nagy gondban van; felépül a betegségből; lebetegszik; felgyorsulnak az események; a plafonon van; sírt örömeiben

206. Alkoss metaforikus kifejezéseket az *átfésül* szóval! A kifejezést foglald mondatba!

207. Sok szólásunk metaforikus (pl. *bakot lő, főszedi a sátorfáját* stb.). Gyűjts saját példákat!

208. Mikor használhatjuk az alábbi kifejezéseket? Magyarázd meg a kifejezések értelmét!

- a) ez valahogy kiesett a fejből; feledésbe merült; nehezen tudom felidézni; megpróbálta a felszínre hozni a rég elfeledett képeket;
b) veszi a lapot / az adást; fogod [agyilag]?; jól megragadta a lényegget; most rátapintottál a lényegre; mit vettél ki a szavaiból?

209. Ismerd fel, és elemezd az alábbi szövegrészlet metaforikus kifejezéseit!

Biztonsági előírások

A készülék üzembe helyezése előtt, kérjük ellenőrizze, hogy az adattáblán feltüntetett üzemi feszültség megegyezik-e az üzemeltetés helyén lévő hálózati feszültség értékével.

A varrógép hálózati csatlakozóját minden esetben ki kell húzni a dugaszolóaljzatból. Gondosan ügyeljen a csatlakozóvezeték épségére.

Hiányos vagy törött burkolattal a varrógépet használni tilos!

Meghibásodás esetén csak szakember (szerviz) végezhet javítást a készüléken.

Tartozékok

Toldalékasztalka. A gépet „beágyazva” szállítják. Ezáltal megnagyobbodik a munkafelület, és megkönnyítik a varrást.

Az asztalka eltávolítása. Húzza ezt a részt balra, a nyíl irányába, és a gép szabadkaros modellé változik. A nehezen hozzáférhető helyek, mint a mandzsetták, ujjak, nadrágszárak stb. a szabadkaron könnyen varrhatóvá válnak. A zsebek felvarrása, a ruhák, kabátok steppelése többé nem jelent problémát.

(Toyota otthon. Használati utasítás – Modell 4070, Ismét egy lépéssel előrébb – Toyota)

A mondat jelentése

A morfémák és a szavak jelentését értelmező szótárakban gyűjtötték össze. Ugyanezt a szintagmák vagy mondatok esetében a mennyiségi korlátok miatt már nem tehetjük meg. Kivételes helyzetben vannak a frazeologizmusok: az állandósult szókapcsolatok (szintagmák), a szólások (szintagmák vagy mondatok), közmondások és szállóigék (szintagmák vagy mondatok), amelyek egységként viselkednek. Viszonylag kis számuk miatt róluk is készülhettek gyűjtemények.

A mondat jelentése a mondatot alkotó szavak, szószervezetek jelentéséből tevődik össze.

A beszédben mindig aktuálisan, alkalmilag keletkező mondatok szinte végtelen számuk miatt nem gyűjthetők össze, természetesen így a jelentésüket sem írhatjuk le. Az anyanyelvi beszélőnek általában mégsem okoz gondot az először hallott mondatok megértése sem. Indokolhatjuk ezt azzal, hogy a beszélő rendelkezik olyan ismeretekkel, amelyek lehetővé teszik számára a mondatok (sőt a szöveg) megértését. Ismeri a nyelv elemeit, a velük kapcsolatos szerkesztési szabályokat, s ebből a tudásból jön létre a megértés képessége.

A mondat jelentése a mondatot alkotó szavak, szószervezetek jelentéséből tevődik össze (*Nyáron a hegyekben pihentünk.*). Ez többnyire igaz is, hiszen ha nem így lenne, nem értenénk meg egymást. Sok esetben azonban kiegészítő jelentéselemek kapcsolódnak a szavak je-

lentéséhez. Egy-egy szónak, szószerkezetnek a jelentése is sokszor csak a mondatban válik véglegessé, s a szavak jelentéséhez a mondatban már a modalitás is társul, amely okozhatja például, hogy egy mondat éppen az ellenkezőjét jelenti annak, amit a szó szerinti jelentés feltételez (*Nem mégymár? Menj már!*). A mondat kialakult jelentéséhez még a mondatot alkotó elemek hangulatából adódó elem is társul.

A mondat jelentésének kialakulásában nemcsak az alkotóelemek jelentése játszik fontos szerepet, hanem a szöveggörnyezet és a nyelven kívüli valóság is. Így nagymértékben befolyásolják a mondat jelentésének kialakulását a beszélő és a hallgató közötti kapcsolat, a beszédhelyzet vagy az előismeretek. A mondat jelentését a nyelvi-szerkezeti tényezőknél kívül a közlést érintő logikai szempontok is meghatározzák: ezáltal jönnek létre az állító és tagadó mondatok. Nem utolsósorban az aktuális mondattagolás és a mondatfonetikai eszközök is módosíthatják a mondat jelentését.

A mondatok többsége egyjelentésű. Az egyjelentésű mondat már nem olyan ritka, mint az egyjelentésű szó, hiszen a mondatban a szavak sok jelentése közül általában csak egy juthat érvényre. Az alsóbb nyelvi szinteken megfigyelt s a jelentést érintő jellegzetességek azonban a mondat szintjén is megfigyelhetők. Például:

● **Többjelentésű mondat:** a *Mi lesz ma este?* mondat jelentései:

1. *Mi történik?*
2. *Mit adnak a tévében?*

● **Azonos alakú mondatok:** *Valami szúrja a szememet.*
Jelentése:

1. *Valami belement a szemembe.*
2. *Valami zavar.*

Különösen gyakori ez a fajta mondatjelentés a frazeologizmusok esetében. Pl.: *Arnyékáért becsüljük a vén fát.*

● **Rokon értelmű mondatok:**

1. *Nem kapok levegőt. Fulladozom. Kevés itt az oxigén.* (Az alkotó szavak eltérése ellenére rokon értelműek.)
2. *A gyerekek kergetőznek. A gyerekek kergetik egymást.* (Az alkotóelemek megegyeznek, de a mondatok szerkezete eltér.)

● **Ellentétes jelentésű mondatok:**

1. *Nyáron meleg van. Télen hideg van.* (Az alkotó szavak ellentétes jelentéséből fakad.)
2. *Süt a nap. Nem süt a nap.* (A mondatok szerkezetéből.)

210. Írd a megkezdett szó után azt az igét, amely állandósult szókapcsolattá teszi azt!

Pl.: *körömszakadtáig tagad*

agyba-főbe; kígyót-békát; hetet-havat; füle botját se; haja szála se; tejbén-vajban

- Mit jelentenek a kapott alakok?
- A kapott szókapcsolatokat foglald mondatba!

211. Elemezd az alábbi mondatokat!

1. Nem hagy aludni a gondolat, hogy holnap már nem kell iskolába mennem. **2.** Otthon hagyta a telefonját. **3.** A szomszédom ebben az évben parlagon hagyja a földjét. **4.** Pácban hagyta a barátját. **5.** Ne hagyj hazugságban! **6.** A pólóm elhagyta a színét. **7.** Hagyj nekem is a fagyaltból! **8.** Hagyd rá, ne vitatkozz vele! **9.** A szomszédunk az unokaöccsére hagyta a házát, pedig az unokahúga ápolta.

212. Az alábbi diáknyelvi mondatokban milyen jelentésben jelennek meg a kiemelt szavak?

Egész angol órán vártam a telefonodat.

Jó kis libák jöttek most a kilencedikbe.

Képzeld, Béla eladta a szappantartóját.

Megkönnyebbültem, amikor matek doga közben megszólalt a békeharang.

Elmegyek büfébe, bedobok valamit.

213. Fejezd ki állandósult szókapcsolattal vagy közmondással az alábbi szavak jelentését!

szomorú, jókedvű, vén, alszik, haragszik, megold, gondolkodik

214. Összekeveredtek a szólások és közmondások, pontosabban két mondat egy mondatba tömörült. Bogozd ki az összezsúszott bölcsességeket, és egészítsd ki a hiányzó részekkel!

- a) Ne szólj szám, ha nem fúj a szél.
- b) Amilyen az adjon isten, annyi szokás.
- c) Minden jóban a magyar igazság.
- d) Fejétől búzlik a rövid ész.
- e) Késő bánat makkal álmodik.
- f) Bort iszik, aranyat lel.
- g) Aki á-t mond, marja.

A szövegjelentés

A szöveg jelentése mindaz a gondolati tartalom, amelyet a szöveg mikro- és makroszerkezete nyelvileg kifejezésre juttat.

A szöveg jelentése bármely nyelven visszaadható, bármely nyelvi rétegben és stílusban megjeleníthető, legfeljebb hangulata változik meg a felhasznált alsóbb szintű nyelvi elemek (fonémák, morfémák, szintagmák, mondatok) jelentésétől vagy éppen formájától függően.

A szöveget alkotó jelentéselemeknek (szémáknak) arányukban kell különbözniük a szó vagy a mondat számaitól.

A szöveg jelentésének egységét a jelentéselemek hálózata teremti meg.

Makroszerkezeti összefüggésben ez annyit tesz, hogy a szöveg témája egységes, s ezt a témát a szövegben végig megfigyelhető témahálózat hozza létre.

A témahálózat vizsgálata az összetevők oldaláról történik, és a mikroszerkezet elemeinek segítségével tehető láthatóvá. A témaátvezető főnevek a **tematikus főnév** nevet kapták. Ennek megjelenése a szövegben új rémát is jelez. A szövegben a **téma** és a **réma** láncszerűen váltják egymást, lineáris előrehaladásuk hozza létre a kapcsolatot a szöveg nagyobb egységei között. A szövegben előforduló szemáknak természetesen érintkezniük kell egymással.

A jelentésszervezés fontos, de nem kötelező eleme a szöveg **címe**, amely lényegét kiemelő tulajdonsága révén a szöveg egészére hat. A szövegnek bizonyos szavai (**kulcsszó, jellemszó**) különös jelentőségre tehetnek szert, és ezáltal ráirányíthatják figyelmünket a tartalomra, annak fontos elemére. A szövegszerkesztés tartalmi oldalának kifejezője lehet a **gondolatpárhuzam**, amelynek formai megjelenítését láthattuk a párhuzamos mondatszerkesztésben is.

Az újkori novellák tipikus eszköze a **vezérmotívum**. A kulcsszó és a vezérmotívum rokon jelenségek, de míg a kulcsszó pontosan megfogható a külső alakjában, a vezérmotívum erőteljesen tartalmi kifejezőeszköz. A vezérmotívumhoz hasonló szerepet játszik a költészetben az **allegória**, a **szimbólum**, a **parabola**.

A szöveg felépítésében fontos szerepet játszanak a különféle tartalmi-logikai kapcsolatok. A szereplők azonossága összekapcsolhatja a szövegnek egészen távoli részeit is. Hasonló összekötő elem lehet a *helyszín*, az *időrend*, az *előzmény* és a *következmény* (ok és okozat), a *közelítés* és *távolodás időben* vagy *térben*, a párhuzamosan zajló események, a konkrét és az általános megjelenítése. Ezeknek a

szövegszervező eszközöknek meghatározó szerepük van a szöveg típusának (pl. leírás vagy elbeszélés) kialakításában.

A nyelvi elemek jelentése alsóbb szintektől a magasabbak felé haladva egyre konkrétábbá válik. A többjelentésű szó a mondatban már csak egyetlen jelentéssel szokott szerepelni, a mondatban általában egyjelentésű, s még inkább igaz ez a szövegre.

Ha egy szövegben a nyelvi elemek többféleképpen is értelmezhetőek, vagy a szöveg több témát tartalmaz, a szöveg jelentése is többértelművé válhat. Nem ritka, hogy egy közleményből a hallgató vagy olvasó többet vél kihallani, mint ami a szöveg alkotóelemeinek jelentése alapján benne van. Bár a szöveg egyjelentésű, de a sorok között is lehet olvasni, a szöveghiány is kaphat szerepet.

215. A példák alapján írd olyan párbeszédet, ami azonos alakú, és többjelentésű szavak használatában rejti humoron alapul!

- Apu, miért süt a nap?
- Mert főzni nem tud.

- Van egy vég vászna?
- Vásznam nincs, de végem van.

Két rab beszélget a börtönben:

- Te miért ülsz?
- Mert elfáradtam.

216. Olvasd el kifejezően *Jókai Mór Az arany ember* című regényének részletét! Keresd a részletben metaforikus kifejezéseket!

Jelenet *Az arany ember* c. filmből, 1962

Timárnak mindenféle gondolatok jártak keresztül-kasul az agyában. Ezerféle nyugtalan gondolat, melynek se kezdete, se vége.

Elnézte napestig, hogy egyik zsákot a másik után hogy támogatják a kabin falához. Minden zsáknak egyforma bélyege van. Egy kerék, öt küllővel, fekete festékkel a zsákra nyomva.

Késő délutánig folyt a munka, s még nem volt szárazra mentve háromezer zsáknál. (...)

Timár kettős bért ígéretett a munkásoknak, ha megtoldják a napot. Ami búza még éjszaka a víz alatt hál, abból már alig lesz kenyér. Azok megfeszített buzgalommal láttak a munkához.

A szél elsöpörte a felhőket, s a félhold megint ott állt az alkonyégen. Vörös volt az ég is, a hold is.

– Mit kísérsz te engem? – mondá magában Timár, s hátat fordított a holdnak, hogy ne lássa.

S amint a holdnak háttal fordulva a víz alól kihúzott zsákokat számlálja, ismét megjelenik előtte a vörös hold.

Ezúttal a vörös félhold, egy zsák oldalára festve.

Ahol a többinél az a kerék volt az öt küllővel, ott volt ezen a kereskedelmi billog, a félhold, cinóberral festve.

Timárnak egész teste összeborzadt. Lelke, teste, szíve fázott. (...)

Mi van hát ez alatt a félhold alatt?

Timár, mikor a teherhordók odább mentek, megfogta azt a zsákot, s bevitte azt a kabinba.

Senki sem vette észre.

És azután bezárta a kabin ajtaját.

A munkások még két óra hosszat dolgoztak, de már akkor ki voltak fáradva, átázva, fázva víztől, széltől; nem győzték tovább a munkát. A többi marad holnapra.

A fáradt emberek siettek a közelfekvő csárdába, ahol meleget és ételt-italt kapni. Timár egyedül maradt a hajón. Azt mondá, összeszámolja a partra mentett zsákokat, a kis ladikon majd kievez egyedül.

A hold ismét elérte már a víz színét alsó szarvával, s besütött a kabin ablakán.

Timárnak a keze reszketett a láztól.

Midőn kését kinyitotta, saját kezét metszette meg vele legelőször is, s akkor aztán saját vérével még vörös csillagokat is festett a vörös félhold mellé a zsákra. Felvágta a zsák kötőjét a nyílásnál; – mélyen belemarkolt; szép, tiszta búza volt benne.

Aztán kifejté az alsó szegleteit. Szép, tiszta búza ömlött ki belőle. Akkor végighasítá az egész zsákot; s a szétomló búza közül egy hoszszúkás bőrzacsó eset lábai elé.

217. Szólásokkal külső és belső tulajdonságokat is ki lehet fejezni. Találd ki, melyik szólásra gondoltunk! A zárójelben lévő kulcsszavak segítenek a megfejtésben!

a) nem tesz semmit, erőfeszítések nélkül várja az eredményeket (galamb);

- b) jó eszű, gyors felfogású (borotva);
- c) gőgös, büszke, lenéz másokat (orr);
- d) betegesen sovány (csont, bőr);
- e) ügyesen, gyorsan, jól dolgozik (kéz);
- f) mindenbe beleavatkozik (lé).

A szórend jelentésváltozatai

A nyelvek lehetnek **szabad** és **kötött szórendűek**, vagy újabb fogalmakkal **kommunikatív** és **konstruktív szórendűek**. A kommunikatív szórendű nyelvekben a morfémák sok mindent kifejeznek, ezért a szórendi szabadság viszonylag nagy. A konstruktív szórendi nyelvekben (pl. az angolban és a németben) a szórend a nyelvtan szolgálatában áll, és szigorúbbak a kötöttségek. A magyar nyelvben a szórend elsősorban kommunikatív, másodsorban konstruktív kötöttségű. Amit a mondatban fontosnak tartunk, azt a szórenddel úgy emeljük ki, hogy a mondat elejére tesszük: **Elkészítettem** a rám bízott feladatot. **A rám** bízott feladatot elkészítettem. A mondatban a beszélő a közlés szempontjából legfontosabb részt hangsúllyal emeli ki.

A magyarban kötött a névelők, a névutók helye a mondatban, és nagyrészt kötött a kötőszók és a módosítószók helye is. A tagadást kifejező módosítószóknak és a kötőszóknak az előtt a szó előtt kell állniuk, amelyre vonatkoznak: *Nem ő etette a kutyát és a macskát. Ő nem etette a kutyát és a macskát. Ő nem kutyát és macskát etetett.* Az ige-kötőknek is van szórendi kötöttségük: *Megtanulom a verset. Nem tanulom meg a verset. Meg fogom tanulni a verset.* A jelző megelőzi a jelzett szót, az értelmező jelző pedig mindig követi azt: *a színes ruha; a ruha, a színes.*

A magyar mondat **alapszórendje**: *alany + állítmány + bővítmények, vagy alany + bővítmények + állítmány.* Az alapszórendet nevezik **egyenes szórendnek** is. **Fordított a szórend**, ha eltér az egyenes szórendtől, és **megszakított**, ha két összetartozó rész közé egy harmadik ékelődik.

Pl.: *Én készülődöm Párizsba. Én Párizsba készülődöm.* (egyenes szórend)

Párizsba én utazom. (fordított szórend)

Én Párizsba – talán a barátnőmmel – készülődöm. (megszakított szórend)

A szórenden kívül még a mondatfonetikai eszközök (a hangsúly, a hanglejtés és a szünettartás) is befolyásolják a mondat jelentését.

218. Miért különbözik a helyesírás a következő mondatokban?

- a) A bolondok háza a város végén van.
Ma kész bolondokháza volt az iskolában.
- b) Az ágról szakadt le a gyümölcs.
Az ágrólszakadt emberek jellegzetes ruháját viselte.
- c) Az ülésen részt vevő illetékes nem nyilatkozott.
A résztvevők elégedetlenül távoztak.
- d) Ezek közül a példák közül csak egyet értek.
Egyetértek az előttem szólóval.

219. Mi a különbség az alábbi kifejezések között? Magyarázd meg a jelentésüket!
A kifejezéseket foglalj mondatba!

- a) mindenkit gyakran meghívott;
- b) gyakran mindenkit meghívott;
- c) nem hívott meg mindenkit;
- d) nem mindenkit hívott meg

220. Figyeld meg a következő mondatok hanglejtését, hangsúlyozását, szórendjét! Milyen mondatfajtákat ismertél fel?

1. Ugye eljön?, Eljön., Eljön?, Eljön-e?, Eljön, ugye?, Eljön, nem?, Nem jön el?, Vajon eljön?
2. Le ne vedd a kabátod!, Leveszed a kabátod!, Vedd le a kabátod!, Kabátot levenni!, Aztán levedd (ám) a kabátod!, Ne vedd le a kabátod!, Nehogy levedd a kabátod!
3. Hú de sokan vannak!, Milyen sokan vannak(?!)!, (Nagyon) sokan vannak!, Milyen sokan vannak!, (Nagyon) sokan vannak., Csak nem sokan vannak?!

Összefoglaló kérdések és feladatok

1. Válaszolj a kérdésekre!

- a) Mivel foglalkozik a jelentéstan?
- b) Hogyan csoportosítjuk a jelentéstan fajtáit?
- c) Miben térnek el a motivált és a motiválatlan szavak?
- d) Milyen hangok utánzásából keletkeznek a hangutánzó szavak?
- e) Mi a különbség a többjelentésű és az azonos alakú szavak között?
- f) Mi jellemzi a hasonló alakú szavakat?
- g) Mi a szinonima és az antonima?
- h) Hogyan csoportosítjuk a metaforikus kifejezéseket?

- i) Határozd meg a mondat jelentését!
- j) Mi a szöveg jelentése?
- k) Milyen a magyar nyelv szórendje?

2. Mondd egy szóval a következő meghatározásokat!

- 1. Meleget és világosságot adó fénynyaláb.
- 2. Hajlított, finom péksütemény.
- 3. Ilyen az alvó ember.
- 4. Állat lakhelye a ház környékén.
- 5. Élvezi a napot, melegítteti magát a nappal.
- 6. Apró termetű, főleg cirkuszban látható patás állat.
- 7. A ladik, a csónak kézi hajtó eszköze.
- 8. A családtagok összessége.
- 9. Az iskolai szünet neve.
- 10. Egyik házi állatunk lábára kovácsolt vas.
- 11. Helyiség a tető alatt és a mennyezet fölött.
- 12. Helyiség kacatok gyűjtésére.
- 13. Korai napszak.
- 14. Vízzel működő gabonaórló.
- 15. Postai küldemények kézbesítője.

3. Képzeltben heveredj le egy erdei tisztásra! Milyen hangokat adnak a környezetemben levő dolgok, növények, állatok?

4. Gyűjts minél több hangutánzó állatnevet!

5. Elevenítsd fel emlékezetedben *Petőfi Sándor* Az alföld c. versét! Keresd ki a vers hangulatfestő szavait! Fogalmazz meg, hogy miért nevezhetjük hangulatfestőnek a hangulatfestő szavakat!

6. Pótold a mondatok hiányzó szavait! Vizsgáld meg a jelentésüket, s annak alapján határozd meg a fajtájukat!

Az asztalon hevert egy felbontatlan, mellette egy szép halvány erezetű őszi díszelgett.

Ma az állatkerti rossz helyen kelt át, mert nem tudta mire való a

A gyenge nem veszi észre, ha a harisnyán leszalad a

7. Mi mindennek van *feje, haja, szeme, füle, szája, nyelve, nyaka, gerince, háta, oldala, szíve, bordája, gyomra, fenéke, könyöke, ujj, lába, talpa, sarka*.

- A kapott szókapcsolatokat írd le a füzetbe!

8. Keresd meg a *Toldi* 5. énekében a *jön, megy* szavak rokon értelmű megfelelőit!

9. Keresd az ellentétüket! A szópárokat írd le a füzetbe! Foglald őket mondatba! szűkmarkú, egyoldalú, nyúl szívű, rosszindulatú

- 10.** Gyűjts példákat arra, hogy ugyanaz a szó más jelent a köznyelvben és a tudományos vagy szakmai nyelvben!
- 11.** Gyűjts szinonimákat:
- a) járművek hangjaira;
 - b) a vízfolyás hangjaira;
 - c) a következő irodalmi fogalmakra: *költő, író, vers, novella, dráma*
- 12.** Mi lehet a szórendi különbség magyarázata?
1. a) Bemutatom neked a férjemet, Bélát.
b) Bemutatom neked Bélát, a férjemet.
 2. a) A palacsintát szívesen megeszik a gyerekek.
b) A gyerekek szívesen megeszik a palacsintát.

HELYESÍRÁSI ISMERETEK

A magyar helyesírás alapelvei

A magyar nyelvű szövegek hivatalosan elfogadott szabályrendszere, normája a magyar helyesírás. A helyesírás célja, jelentősége és szerepe a nyelvi műveltség részét képezi, és fontos szerepe van a társadalomban. Ezt oktatják az iskolákban anyanyelvűeknek és külföldieknek egyaránt, és ezt igyekeznek követni a magyar nyelvű nyomdattermékekben.

A magyar helyesírás betűíró rendszerű és hangjelölő jellegű írásrendszer. Ez azt jelenti, hogy jellemző módon a nyelvi rendszer legalsó szintjét képező fonémákat jelöli (nem pedig nagyobb egységeket: szótagokat vagy szavakat), ami azt eredményezi, hogy a nyelv beszélt és írott változata között viszonylag csekély az eltérés. A magyar helyesírást négy alapelv irányítja: a **kiejtés elve**, a **szóelemzés elve**, a **hagyomány elve**, az **egyszerűsítés elve**.

A helyesírási alapelvek

- A magyar helyesírást négy alapelv határozza meg
- I. A **kiejtés** szerinti írásmód alapelve
- II. A **szóelemző** írásmód alapelve
- III. Az **egyszerűsítő** írásmód alapelve
- IV. A **hagyomány** szerinti írásmód alapelve

A kiejtés elve

A **kiejtés elve**, vagyis **fonetikus (hangjelölő)** írásmód alapján a szóelemeket nagyrészt a köznyelvi kiejtésük alapján rögzítjük (*ceruza, áll, szín, út, merész, segít*). Kivételt képeznek ez

alól a **dz** és **dzs** hangot tartalmazó szótövek (ezeket a hangokat magánhangzóközi pozícióban hosszan ejtjük (*madzag, maharadzsa*), illetve még néhány tő (pl. *burá, árboc* stb.).

A kiejtés elvének alkalmazásakor fontos helyesírási szabályok érvényesülnek:

- Az **ó, ő** a szó végén mindig hosszú (*jó, itató, tó, holló, bú, rendelő, vessző, szerző*).

Kivétel: *no, nono*.

- Az **ú, ű** a főnév végén legtöbbször hosszú (*koszorú, hattyú, borjú, gyűrű, tű*). Kivétel: *áru, kapu, lapu, Samu, daru, hamu, anyu, apu, eskü*.

- Az **ú, ű** a melléknév végén mindig hosszú (*lassú, hosszú, sűrű, keserű, jószívű*).

- Az **i** a szavak végén mindig rövid (*Kati, ungvári, kicsi, enni, zseni, néni, bármi*). Kivétel: *rí, hí, sí*.

- A **víz, út, tűz** szavakban úgy változik az **i, ú, ű**, mint a **tél** szóban az **é – e**: *vizek, utak, tüzek*.

- A **-ból, -ből, -tól, -től, -ról, -ről, -it** toldalékok magánhangzója hosszú (*kútból, úttól, asztalról, mozgósít, okít*).

- A **-on, -en, -ön, -hoz, -hez, -höz, -ig, -ul, -ül** toldalék magánhangzója rövid (*széken, táblához, övhöz, kapuig, szokatlanul*).

- A közép- és felsőfok jele: **-bb** (*drágább, legvilágosabb*).

- A múlt idő jele mássalhangzó után **-t**, magánhangzó után **-tt** (*írt, olvasott*).

- A **kit?, mit?** kérdésre felelő szó végére **-t** kerül (*fiút, kislányt*).

A mássalhangzók jelölésében is általában megegyezik a kiejtés és a helyesírás. Ingadozik azonban a kiejtésben a mássalhangzók időtartama a következő szavakban: *bakancs, cikázik, csat, háló, köpeny, múlik, szalag, telik; hadd, fullánk, guggol, mállik* stb.

Jegyezd meg! A következő szavak helyes írásképe: *árbóc, böjt, dicsér, irigy, öv, posta, regös, sima, szolid; ígér, ítélt, kímél, kísér, szelíd, tanú*.

221. Egészítsd ki a következő szavakat a megadott magánhangzók rövid vagy hosszú alakjával!

- **u-ú:** tan...sít, meg...sul, b...jtat, h...szas, ...tirajz, m...landó, m...lékony, gy...jtós, ny...lánk, cs...szkál, b...za, z...zmara, bebor...l, galambd...c, ...tál;

- **i–í:** v...zen, zs...radék, h...radó, h...rdetés, h...rhedt, c...mke, b...ztatás, m...tikus, áh...tatos, fas...rozott, k...mél, k...sérlet, k...váncsi, ...tél, szel...d, sz...nház, ...gér, s...ma;
- **ü–ű:** t...zifa, becs...l, gy...l, kit...nő, t...nik, megsz...nik, f...zes, h...sítő, leny...göz, gy...lekezet, t...zjáték, f...z

222. Mit fejeznek ki ezek a szópárok? Alkoss velük egy-egy mondatot!

bekeni – bekenni, feni – fenni, megüzeni – megüzenni,
kipiheni – kipihenni, ráun – ráunni

223. Mi a különbség a következő szópárok jelentése között? Alkoss velük mondatot!

örül – örül, oda – óda, fiuk – fiúk, zug – zúg, tör – tőr, kor – kór, bor – bór

224. Pótold a következő szavakban a hosszú vagy rövid mássalhangzókat!

kö...eny, sza...ag, lesto...ol, a...astyán, elhe...eget, te...ik,
fu...ánk, suga..., sto...tábla, mi...él

225. Írd le a következő igealakokat múlt időben!

véd, vív, hív, oszt, vesz, tesz, lesz, bizonyít, leforráz, elfelejti, meglátjátok, ered, elapad, súg, hisz, összeszidják, megrovom, rendez, díszít, teszünk, ad, mond, kezd

A szóelemzés elve

A szóelemzés elve (etimologikus írásmód) abban segít, hogy a szóelemek írásban felismerhetőek legyenek, ezért a kisebb ejtésbeli módosulásokat írásban nem vesszük figyelembe (tűztől, anyja, színpad). A szóelemek módosulását csak akkor tüntetjük fel, ha a különbség alaktani értékű (raggal, Györggyel).

A szóelemzés elve alapján írjuk:

1. A szavak toldalékos alakjait:

a) eredeti alakjában tüntetjük fel a szótő és a hozzá illesztett toldalékot (*ad+ja, hoz+tok, az+t, bot+ja, kert+ben, igaz+ság*);

b) az írásban jelölt teljes hasonulás esetében megváltozott szóalakot írjuk le, amely a kiejtéssel azonos (*vassal (vas+val), kedvessé (kedves+vé), hozz (hoz+j), ebben (ez+ben), taníts (tanít+j)*).

2. Az összetett szavak elő- és utótagját eredeti alakjukban tüntetjük fel (*fog+kefe, meg+fog, had+sereg, rozs+szalma*).

226. Egészítsd ki a következő szavak hiányzó mássalhangzóit!

ví...szint, bará...ság, ná...cukor, á...cipel, szé...por, egé...ség,
abla...ban, tanu...ja, va...ban, tú...höz, csú...da, váro...ban, u...ca,
nyel...tan, lá...szár, ü...jön

227. Alakítsd át felszólító módúvá az alábbi igéket! Miben egyeznek meg ezek az igék? Felszólító módú alakjait hányféle szabály szerint írjuk?

arat, akaszt, bánt, ért, ereszt, fut, köt, felejt, fogyaszt, foszt, bo-
csát, bólingat, fojt, lát, nevet, hegeszt, hánt, hint, vet, hervaszt, vallat

228. Értelmezd az alábbi szókapcsolatokat! Válaszd ki a helyes változatot!
Indokold meg a döntésedet!

alma ízű – almaízű
szűk markú – szűkmarkú
hó borított táj – hóborított táj
hadi állapot – hadiállapot
ráncha szed – ránkbaszed
célra törő – célratörő
tanár nő – tanárnő
mákos kalács – mákoskalács
aludt tej – aludttej
bolond gomba – bolondgomba
szúette bútor – szú ette bútor

229. A beregszászi születésű Fedák Sári kora jelentős operettprimadonnája volt, aki nagyon sok rajongóval büszkélkedett. Közéjük tartozott Ady Endre is, aki 100. előadása után a következő sorokkal köszöntötte a *Budapesti Napló* hasábjain. Olvasd el ezeket a gondolatokat!

...*Fedák Sári nem az a lány, akiről hideg melegséggel vagy meleg hidegséggel lehet szólni és írni. Ő első Fedák Sári. Egy és szuverén. Valaki és teljes valaki. Egyéniség, aki nem paktál, s aki nem reflektál semminemű türelemre. Tessék csak bátran nézni, látni és ítélni. A Bereg megyei bakfis egyszerre csak fölszaladt a színpadra. Mint a gyötrelmes, erős, szűz vihar, végigsöpört ott mindent. Trónjaikról lerángatott autokrata színpadi királynőket, félelmetes bálványokat, szent és sérthetetlen formákat, tradíciókat és konvenciókat. A kis bálványdöntő úgy tett a züllött budapesti színházi világgal, mint Napóleon az egyesült seregekkel. Fedák Sári is fölforgatta s megcsúfolta a színpadi hadakozásnak minden becses, régi elvét. Nem volt újság-*

író dandárja, nem volt haditerve, ignorálta a kulissza küzdelmeit. Nekivágott a csatatérnek, a színpadnak, s megnyert minden csatát...

• Írd ki a szövegrészletből azokat a szavakat, amelyekben szóelemző írásmódot ismertél fel!

Fedák Sári

A hagyomány elve

Bár az egész helyesírási rendszert a hagyomány alakította ki, a **hagyomány elvének** érvényesítéséről csak akkor beszélünk, ha a máig megőrzött írásmód sem a kiejtés, sem a szóelemzés elvével, sem a mai hangjelöléssel nem magyarázható.

A hagyomány elve érvényesül a következő esetekben:

1. A családnevekben, amelyek megőriztek egyes régies betűket (*Madách, Dessewffy, Weöres, Széchenyi, Batthyány, Kossuth, Széchenyi, Thököly* stb.).

2. A **j** hang **ly**-nal való jelölésében (*lyukas, mosolyog, gálya, szégyel, folyik*)

a) szó kezdetén csak a *lyuk* szó és todalékos alakjai

pl.: *lyuk, lyukas, lyukat* stb.;

b) egy szótagú szavak végén

pl.: *mély, moly, súly, gally* stb.;

c) két vagy több szótagú szavak végén

pl.: *bagoly, csekély, kristály, akadály* stb.;

d) *-lya, -lye* végződésű szavak;
pl.: *ibolya, korcsolya, nyavalya*

3. Néhány ma már nem világos eredetű szavunk őrzi a régebbi írásformát, a szóelemnek az eredete már elhomályosult (*kapzsi, rögjön, metsz, játszik, mindjárt, ósdi, pünkösöd* stb.).

230. Tedd teljessé ezeket a közmondásokat, szólásokat, szóláshasonlatokat a *j* helyes alakjával! Magyarázd meg jelentésüket!

- a) Egyszerű, mint Kolumbusz to...ása.
- b) Egyik tizenkilenc, másik egy hí...án húsz.
- c) Hogy a kecske is ...óllak...ék, és a káposzta is megmarad...on.
- d) Farkast emlegetnek, mind...árt megjelenik.
- e) Sok víz lefo...t azóta a Dunán.
- f) Eltűnt, mint a tava...i hó.
- g) Fogadatlan prókátornak a...tó mögött a he...e.
- h) Ne szól... szám, nem fá... fe...em.
- i) Az u...át sem mozdítja meg.

231. Válaszd el a következő tulajdonneveket!

- a) Vörösmartyótól, Babitsért, Schillerig, Tolsztojnak, Kiskunhalason, Munkácsra;
- b) Meggyes, Berettyó, Kisújszállás, Nagyistók, Kiskunfélegyháza, Visegrád, Volgográd, Czuczorék, Véghgel, Eördöghé, Pálffy

Az egyszerűsítés elve

Az egyszerűsítés elve alapján egy-egy betűjegyet megtakarítunk. A következő esetekben ez így történik.

1. A többjegyű betűk kettőzött alakját a tőszóokban és toldalékos alakokban csonkítottan írjuk, vagyis a betűnek csak az első jegyét ismétljük meg,

pl.: *loccsan, hosszú, meggy, fütty* stb., illetőleg: *jeggyel, mésszel, rosszal, eddzék* stb.

- Nem egyszerűsítjük azonban az összetett szavak tagjainak határán található azonos kétjegyű betűket,
pl.: *kulcscsomó, jeggyűrű, nagygyűlés, fénynyaláb* stb.

2. A toldalékolás következtében egymás mellé kerülő három azonos, mássalhangzót jelölő betűt kettőzöttre egyszerűsítjük,
pl.: *orra* (orr + ra), *tollal* (toll + lal), *makkal* (makk + kal).

- A szabály nem érvényesíthető a magyar családnevekre, az idegen tulajdonnevekre és szóösszetételekre. Ezekben

a hosszú mássalhangzós betűkhöz a vele azonos újabbat kötőjellel kapcsoljuk.

Pl.: *Tarr-ról, Hermann-nál, Wittmann-né stb.,*
illetve: *sakk-kör, balett-táncos, hossz-számítás stb.*

232. Alkoss az alábbi szavakból összetett szót, s válaszolj a kérdésre! Szabad-e az összetétel határán alkalmazni az egyszerűsítés elvét?

- a) kulcs, fény, jegy, nagy, rongy, dísz;
- b) nyaláb, csont, század, gyűrű, gyűlés, gyűjtés

233. Nevezd meg, milyen helyesírási alapelvek érvényesülnek az alábbi szavak írásában!

kíváncsiság, máglya, hagyja, Madách, különben, sokkal, őriz, boglya, nagyja, Babits, azonban, tollal, Széchenyi, mindig, kétszer, Weöres, hosszan, egymással, azt, hír, összeszedték, rétség, csáklýával, fennakadt, annyi, visszafordultak, ilyenkor, helységekbe, Soós, termőföldé, halpikkelyes, bajlódtak, mulatságban, daru

234. Javítsd ki az alábbi szöveg helyesírási hibáit! A helyes szöveget írd le a füzetbe!

Petfi Sándor 1844 novemberébe írtameg a Kukoritzza Jancsit. Vörösmartiék elragadtatással fogatták, s ara bízstatták, hogy fojtassa a történetet. A teljes mű December 8-ra készültel. Eszt onnan tугyuk, hogy a Pesti Divatlap ezen a napon közölte olvasóival, hogy Petőfi tollából újj, meseszerű költemény szüületet, mej a János vitéz címet kapta. Az alkotás 1845-be jelentmeg nyomtatásban.

235. Keresd ki a szövegből azokat a szavakat, ahol az egyszerűsítés elve ismerhető fel!

Harangoztak Bodokon. A Csökéné asszonyom sárga kakasa a házfedélről kukoríkolt. A vihart azonban semmi sem tudta feltartóztatni. A megáradt folyón úszó ládáról súgtak-búgtak a faluban, hogy ennyi meg annyi tömérdek régi ezüst volt benne. De csak szegény Baló Ágnes reménye volt kincs helyett. Azzal a hozománnyal várta esküvője napját, s most minden odavan. Apja bosszúsán jött haza a hiábavaló keresésből, a lány csak csóválta rosszallóan szép fejét. De Baló Mihállyal együtt ő se akart belenyugodni a veszteségbe. S akkor még ott van a kis Boriska, akinek a Cukri báránýkájája ült a láda tetején!...

Bizony bunda lett az állat szóréből, a legügyesebb szüccsel csináltatta Sós Pál uram, az ártatlanságát mindenáron erősítgető bíró. Úgy

festett, mintha éppen orra akarna bukni. Mikor azonban esküre emelte a kezét, a válláról lecsúszott a két barna folttal mindent eláruló bunda. Azt legalább a kis Baló Borcsa könnyhullatása tisztára tudta mosni.

(Mikszáth Kálmán nyomán)

A szöveg központozásának szabályai, használata, az írásjelek funkciója

Feltehetjük a kérdést: mi a központozás?

A központozás mondatok tagolására, mondatrészek elkülönítésére, a mondat hangsúlyozásának és hanglejtésének jellegére utaló írásjelek használata.

Miért van erre szükség? Azért, hogy:

- a mondanivaló pontosan az író szándéka szerint menjen át;
- a szöveg könnyebben olvasható legyen, ne egy vaskos tömbben álljanak a szavak egymás után;
- a hangulatkeltés elérje a célját;
- gondolatokat tudjunk közbeékelni;
- jelölni tudjuk a beszéd olyan sajátosságait, amit egyébként csak hosszas magyarázatokkal lehetne körbeírni;
- az egyedi stílus jobban átjöjjön.

A központozás eszközei az **írásjelek**, melyeket a következőképpen csoportosítunk: *mondatzáró írásjelek, mondatokat tagoló írásjelek, mondatrészek közötti írásjelek, szövegbe ékelődő írásjelek, szavak és szórészek közötti írásjelek, az idézés és a párbeszéd.*

. , ? ! ; : „ ”

I. Mondatzáró írásjelek

1. **Pontot** teszünk az egyszerű kijelentő mondatok végére (*Virágmező nyílik körülöttem.*).

2. **Kérdőjel** kerül a kérdő mondatok végére (*Komolyan gondoltad a kirándulást?*).

3. **Felkiáltó jelet** teszünk

- az **egyszerű felkiáltó, felszólító** és **óhajtó mondatok** végére (*Csodálatos ez a táj! Gondolkozz el a felkérésen! Bárcsak segíteni tudnék!;*
- ha egy kérdő formájú mondattal valójában **felszólítást** vagy **felkiáltást** akarunk kifejezni (*Nem mész ki azonnal!;*
- hosszabb szöveget bevezető, önálló, mondat értékű, kiemelt **megszólítások** után (*Drága Barátaim!.*)

A **mellérendelő összetett mondatok** végére az utolsó tagmondat módjának megfelelő írásjelet teszünk (*Gyere ide, olvassak neked?*).

Az **alárendelő összetett mondatok** végére olyan írásjelet kell tenni, amelyet a főmondat kíván (*Miért késnek ők, akik már szabadságon vannak?*). A mellékmondatnak megfelelő írásjelet is alkalmazhatunk olyan alárendelő mondat végén, amelynek főmondata csak mellékes tájékoztatásul, vagy figyelem felkeltésére szolgál (*Kérdem, olyan nagy hibát követtem el?*).

II. Mondatokat tagoló írásjelek

1. Vesszőt használunk

- a **tagmondatok határán**, akár van kötőszó, akár nincs (*Öreg volt a halász, térdig ért a szakálla.*),
- a **hasonlító értelemben használt mint kötőszó előtt**. (*Ez sokkal szebb, mint az előző.*).

2. Pontosvesszőt teszünk

- a **többszörösen összetett mondatokban** a szorosabban összetartozó tagmondatok közé (*Vannak, akik úgy gondolják, hogy a helyesírást csak az tudja megtanulni, akinek jó füle van; ez a vélemény akkor volna helytálló, ha mindent pontosan úgy kellene leírni, ahogyan kiejtjük.*),
- **kéttagú összetett mondatban**, ha a tagmondatok kapcsolata laza (*Kabátja szinte a bokájáig ért; nyáron is azt hordta.*),
- **más-más tartalmi típusú tagmondatok közé** (*Eddig jól megvoltunk; most váljunk ellenségekké?*).

3. Kettőspontot teszünk összetett mondatainkban,

- ha egy-egy lényeges gondolatra akarjuk felhívni a figyelmet (*Közös a célunk: meg akarjuk találni azt, aki ezt tette.*),
- ha jelezni akarjuk, hogy a tagmondat az előző tagmondat valamely elemét fejti ki (*Figyelniünk kell a legfontosabb tényezőket: a hőmérsékletet, az oxigéntartalmat, a tisztaság fokát, a növények színét.*),
- ha példát vagy illusztrációt vezetünk be (*Nyelvünkben számos latin szó honosodott meg: reakció, statikus, professzor, manikűr stb.*),
- idézetet bevezető mondat után (*Petőfi így kezdi híres versét: „Ne fogjon senki könnyelműen a húrok pengetéséhez!”*).

III. Mondatrészek közötti írásjelek

1. Vesszőt teszünk

- az azonos szerepű mondatrészek közé (*A Nap olyan volt, mint egy nagy, távoli, langyos strandlabda.*),
- ha az **és, s, meg, vagy** kötőszavak beszédszünettel elválasztott, hátravetett mondatrészeket vezetnek be (*A szüleire gondolt, és szegény nővérére.*),

- a páros kötőszóval alakult mellérendelő szerkezetekben a második kötőszó elé (*Hol ehhez kapott, hol ahhoz.*),
- az értelmező elé (*Nagy Sándort, az igazgatót keresem.*).

2. Pontosvesszőt teszünk, ha a felsorolásban különböző fajtájú elemek szerepelnek (*Mindenki ismeri az ilyen szavakat: ír, olvas, beszél; tinta, ceruza, papiros; stb.*).

IV. A szövegbe ékelődést jelző írásjelek

A közbevetés szándékával a mondatban felvett szót, szókapcsolatot

- **vesszővel** különítjük el a mondat többi részétől (*A vonat, persze, most is késett.*),
- **gondolatjellel** (*Megszólítottam – a szívem csak úgy kalapált –, felkértem táncolni.*),
- **zárójellel** (*Megszólítottam (a szívem csak úgy kalapált), és felkértem táncolni.*).

A mondat elején vagy végén álló megszólítást vesszővel választjuk el a mondat többi részétől (*Gyerekek, nézzétek csak, mit hoztam!*).

A mondatba beékelte megszólítás elé is és utána is vesszőt teszünk (*Nézzétek csak, gyerekek, hányféle ceruza van itt!*).

V. Szavak és szórészek közötti írásjelek

1. Vesszőt teszünk

- az indulatszó után, illetve elé (*Jaj, de elfáradtam!*),
- ha két kötőszó kerül egymás mellé, csak az első elé teszünk vesszőt (*A hegymászásban elfáradt, s mikor egy forráshoz ért, rövid pihenőt tartott.*).

2. Kötőjelet alkalmazunk, ha

- az elemek határán három azonos mássalhangzót jelölő betű kerül egymás mellé (*sakk-kör*),
- a kettőnél több szóból alkotott, hat szótagnál hosszabb összetett szavakban a tagok között (*anyagcsere-vizsgálat*),
- bizonyos típusú szóismételekben, mellérendelő összetételekben és ikerszókban (*egy-egy, sült-főz, vissza-visszatérés, ki-be*),
- két vagy több, azonos elő- vagy utótagú szó követi egymást (*gépgyártó, -szerelő és -javító üzem; szervezetbe való ki- és belépés*),
- tulajdonnevekhez főneveket és belőlük képzett mellékneveket kapcsolunk (*József Attila-díj*),
- kettős családneveknél (*Horvát-Gábor Dániel*),
- bizonyos többbelemű földrajzi nevekben (*Csele-patak*),
- az *-e* szócska elé (*Tudod-e, merre menjünk?*),
- hozzátvetőlegességet kifejező számkapcsolatokban (*5-6 éves*).

3. Nagykötőjelet használunk

- amikor két vagy több nép vagy nyelv nevének kapcsolatát érzékeltetjük (*ukrán–magyar szótár; Cseh–Morva-dombság*),
- amikor két vagy több tulajdonnév kapcsolatát érzékeltetjük (Újpest–Ferencváros rangadó),
- olyan szavak között, amelyek valamitől valameddig viszonyt érzékeltetnek (*június–július hónapban*).

236. Írd le a teljes ikerszókat! Ügyelj a helyesírásukra!

a) lári -	g) izgó -
b) - bontom,	h) - rutya,
c) fidres -	i) dirib -
d) ugri -	j) - gödör,
e) -gazos,	k) ici -
f) - hurca,	l) bim -

237. Pótold az írásjeleket az alábbi népdalcímekben! Húzd alá az indulatszókat!

*Ejnye ejnye tavasz akar lenni
Jaj a szívem jaj hogy dobog
Gyere be gyere be gyönyörű kismadár
Jaj de sokat áztam fáradtam
Jaj istenem jaj de sokat bujdosztam*

238. Tedd ki az írásjeleket a következő szövegben, majd olvasd fel értelmesen tagolva, helyes hanglejtéssel!

Ki a költő Az az ember akinek a szavai fontosabbak mint az élet
Ezt a költők gyakran szégyenlik és tagadják Túlságosan szeretik mesterségüket semhoggy be is merjék vallani Sőt regényes túlzással azt hangsúlyozzák hogy csak az élet fontos számukra és az írás jelentéktelen mellékterméke ennek De akkor miért áldozzák föl életüket a kifejezés örömeinek és gyötrelmének Miért nem sietnek élni És miért írnak

Minden költő elsősorban a szóvarázsban hisz, a szavak csodatékony rontó és áldó hatásában Ebben a tekintetben hasonlítanak az ősnépekhez és a gyermekekhez

(Részlet *Kosztolányi Dezső* írásából)

239. Fejezd ki a következő gondolatot más-más mondatfajttával (kijelentő, felkiáltó, felszólító, óhajtó, kérdő)! Melyik a legudvariasabb forma?

Szeretnéd, ha nagymamád tortát sütné a születésnapodra.

240. Pótold a hiányzó vesszőket Örkény István írásában!

Karácsonyi biztató

Küszöbön az ünnep s a hazai közönség mely közmondásosan igényes és művelt a könyvesek kirakata előtt tűnődik. Minden viharon át hű marad a könyv. Örömről szaporítja gondunk bajunk megosztja. Elkísér a betegségbe szerelmi bánatra langyos balzsam. Használ öregség ellen s ezt kevesen tudják némiképpen pótolni tudja a pénzt. Hívebb a barátnál az ellenségénél az állat- és növényvilágnál csak a tárgyak tudnak oly hívek lenni mint a könyv. Élethossziglan van mondanivalója velünk marad halálunk órájáig... Még azon túl is. Testedet már régen iszappá oldották a föld nedvei mikor valaki előveszi a könyvedet. „Nézd milyen szép! Ezt ő vette szegény!” Ez az a könyv amit most készülsz megvenni. A könyvedet nézi de a könnyein keresztül a te képedet idézi karácsonyi olvasó.

(Visszanézve)

VI. Az idézés

A szövegbe ékelt szó szerinti idézetet általában **idézőjelpár** fogja közre. Az idézőjelet az idézet kezdetén alul, az idézet végén pedig fölül tesszük ki. Idézés alkalmával több eset lehetséges.

1. Az idéző mondat megelőzi az idézetet – ekkor az idéző mondat után kettőspontot teszünk, az első idézőjel után az idézet első szavát általában nagybetűvel kezdjük, az idézet végére, a berekesztő idézőjel elé olyan írásjel kerül, amilyent az idézett mondat kíván (Örök kérdést tesz fel Vörösmarty: „*Mi dolgunk a világon?*”).

2. Az idéző mondat követi az idézetet – akkor gondolatjellel kapcsoljuk, kisbetűvel kezdjük; az idézet végén a kérdőjelet és a felkiáltó jelet kiteszük, a pontot azonban nem („*Ismerni a jót könnyebb, mint követni*” – írta unokaöccsének Kölcsey. „*Vigyázz, te kis tékozló!*” – szólt édesanyám. „*Ó, megvan-e még az otthon?*” – sóhajt fel Radnóti.).

3. Az idézetbe iktatott idéző mondat közbevetésnek számít, tehát gondolatjelek közé tesszük, és kisbetűvel kezdjük; a második idézőjel a szövegzáró írásjel után következik („*Takarítsd ki a szobát* – szólt édesanyám – *minél hamarabb!*” „*Fogadom* – jelentette ki Sándor mindenki előtt –, *hogy soha többé nem eszem edzés előtt.*”, „*Így élünk mi* – írja József Attila. – *Horkolva alszunk s törten egymás hátán, mint odvas farakás...*”, „*Mit ettél, föld, hogy egyre szomjazol?* – kérdi Petőfi. – *Hogy annyi könnyet s annyi vért iszol?*”, „*Magyar!* – ébreszti a nemzetet Csokonai. – *Hajnal hasad!*”).

241. Alakítsd át egyenes idézetté a függő idézeteket! Ügyelj az írásjelek használatára!

1. Gárdonyi Géza helyesen jegyezte meg, hogy minden ember anynyit ér, amennyit tud. 2. Ady Endre többször leírta, hogy szeretné, hogyha szeretnék. 3. Babits Mihály azt írta a versében, hogy csak oly istent fog imádni, akit ő alkot magának. 4. Illyés Gyula magáról azt vallja, hogy kétkezi fia, s megvet minden hazugot. 5. Vajda János arról számol be versében, hogy lát ő ott olyant, mint senki más.

242. Ki mondta? A világháló segítségével keresd meg a következő szállóigék „gazdáit”!

„Az állam én vagyok”

„Sem több, sem kevesebb, csak ember lehetek...”

„Mért kerestem az utat oly mohón, ha társaimnak nem mutathatom?”

„Háromszor veri ezt kenden Lúdas Matyi vissza!”

„Egy szoba könyv nélkül olyan, mint egy test lélek nélkül.”

„Tőlünk függ minden, csak akarjunk.”

„A fenségéstől a nevetségesig csak egy lépés.”

„Nem jobb-e egyet szeretni, mint sokakat ölelgetni?”

„Mert vétkesek közt cinkos, aki néma.”

● Ha megtalálod a szállóigék szerzőit, akkor alakítsd át ezeket a mondatokat úgy, hogy az idézetten kívül az idéző mondatot is hozzászerkeszted!

VII. A párbeszéd

A párbeszéd, dialógus írott vagy beszélt nyelvi közlés-mód, melyben két vagy több személy egymást váltva fejezik ki mondanivalójukat gyakran kérdés-válasz formájában.

A szereplők beszélgetését tulajdonképpen idézzük, mégsem idézőjellel, hanem gondolatjelekkel kezdjük. Amikor szereplőt váltunk, új sorban, új gondolatjellel jelezzük az olvasónak. A párbeszédet megelőzheti a magyarázat, az idéző mondat, amit kettősponttal zárunk.

Az idéző mondat és az idézet minden variációt felöllelhet. Lehet elől, lehet hátul és közben. A gondolatjelekkel itt is épp úgy kell bánni, mint az idézeteknél és a hosszú mondatok tagolásánál.

A nyelvek érintkezésének természetes következménye, hogy közsavak és tulajdonnevek kerülnek át egyik nyelvből a másikba. Az idegen szavak átvételének menetét a helyesírás is tükrözi. Ennek vonatkozásában az első lényeges különbségtételt az jelenti, hogy a kérdéses szó idegen írásrendszerű vagy latin betűs nyelvből származik-e.

243. Vizsgáld meg figyelmesen az párbeszéd írásának mozzanatait! Magyarázd meg az írásjelek használatát!

- István, nem mennél ki? – mondta a doktor.
- Nem! Én vagyok a pótatyá!(.)
- Ülj fel, Tutajos – segítette fel Gyulát a doktor –, és máskor, ha pótapa kell, hozzám gyere. Sóhajts!
- István bácsi ez idő alatt Bütyökkel sugdolózott.
- Minek a doktor, István bácsi?
- Megvizsgál benneteket.
- Engem is?
- Persze, aztán elmegy.

(Részlet *Fekete István* Tüskevár c. regényéből)

244. Egy rokonod most jött haza külföldről. Írj párbeszédet közted és közte, amiben te érdeklődsz, ő az élményeit mondja el!

Szövegelemzési gyakorlatok

245. Olvasd el kifejezően *Kölcsey Ferenc* versét! Hangsúlyozd az írásjeleket! Magyarázd meg használatukat!

Huszt

Bús düledékeiden, Husztnak romvára, megállék;
Csend vala, felleg alól szállt fel az éjjeli hold.
Szél kele most, mint sír szele kél; s a csarnok elontott
Oszlopi közt lebegő rémalak inte felém.
És mond: Honfi! Mit ér epedő kebel e romok ormán?
Régi kor árnya felé visszamerengni mit ér?
Messze jövődővel komolyan vess öszve jelenkort;
Hass, alkoss, gyarapíts: s a haza fényre derül!

A huszti vár romja

246. Olvasd el a következő szövegrészletet! Fejtsd ki a véleményedet az olvasottakról!

Írásjelek

Az írásjelek birodalma szegényes. Rendkívül keveset fejeznek ki és azt is megcsontosodottan. Micsoda gyötrelmes mondatformálás közben minduntalan belebotlani a pont, pont, vesszőcske kötelező, szükségesség, ámde kínosan szűkös választékába! Elvégre a vessző és a pont között egy nagy tartomány terül el, amelyet csak lazán, felületesen tölt ki a kettőspont, a pontosvessző, a három pont, a gondolatjel. Mindnyájan tudjuk: vannak nagyobb hiátust, szünetet jelző vesszők és vannak egészen kicsi, leheletnyi megtorpanást érzékeltetőik. A kettőspont, a pontosvessző még hangulatában is kötött; főleg az értekező, gondolati szövegnek a tagolója. A három pont pedig... szegény három pont. Az meg főleg a történelmi szentimentalizmus kifejezőjévé csontosodott. Bár olykor kihagyást is jelölhetünk vele, megszakítást, sőt ironikus elhallgatást, de ehhez már némi bűvészgyakorlat vagy szerencse kell. A két gondolatjel, a közbevetést jelölő, ugyancsak az értekező szövegé; az egy gondolatjel, mint elválasztója egy-egy mondatzáró szövegrésznek, meg túlhangsúlyozza az elválasztást, túl nagy értelmi nyomatókat ad neki.

(Részlet *Nemes Nagy Ágnes* írásából)

247. Olvasd el a következő írást, majd válaszolj a kérdésekre!

Shakespeare hanglejtése

Mindnyájan olvashatjuk mondatait – s mindnyájan szeretnénk hallani a hangját.

Egy író hanglejtését – úgy-ahogy – szövegének központozása érezhető. A különféle írásjelekkel való éles majdnem annyira jellemzi a költőt, mint szókinca vagy ritmikai hajlamai.

Arany János (akinek életművét közmegegyezéssel nyelvi törvények és jogforrásnak tekintjük), ez a páratlan mester, mindig roppant gonddal élt a központozás árnyalataival. Valósággal lekottázta olvasók (és szavalók) számára: hogyan hangsúlyozzák verseit. Pont, vessző, kettőspont, három pont, gondolatjel – mindez szerepel, és mindig helyén van az ő verseiben. Sőt – a központozáson túlmenve – a kurzíválást¹ is sokszor használja, ha rejtett célzást, sajátos nyomatókat akar éreztetni.

Egy kissé messze kanyarodtam Shakespeare-től... Nos, drámai műben kétszeresen érdekes és fontos lehet a különféle írásjelek használata, hiszen itt nemcsak a költő, de egy-egy elénk állított karakter hanglejtésére is utalhat a központozás vagy egyéb nyomdai jel.

¹ kurzíválás – dőlt betűs írás

Vajon milyen írásjelet használt Shakespeare? Találgassunk? Valamivel már túl vagyunk a találgatáson. Hadd hivatkozzam a cambridge-i egyetem Shakespeare-sorozatának bevezető tanulmányára és jegyzeteire. Dover Wilson felhívja itt figyelmünket – éppen az interpunkció¹ szempontjából – a Shakespeare életében megjelent kvartó kiadások² jelentőségére. Ezek többnyire színészek által szerzett szerepek kompilációi vagy sűgőkönnyvek másolatai, s „inkább hasonlítanak gyakorlati célú iratokhoz, mint modern irodalmi drámákhoz”. Ez magyarázza a grammatikának fittyet hányó írásjeleket. Wilson azt mondja: „Ezt a központosítást a kiadók mostanáig figyelmen kívül hagyták, vagy lenézték, de mi – éppen drámai szempontból – roppant jelentősnek tartjuk. Ezek mondják meg a színésznek, hogy hol s meddig tartson szünetet; irányítják hanglejtését; kiemelik a szenvedélyes nyomatékú szót, sőt gyakran valami színpadi teendőt jeleznek.”

Mi tartozik mindebből a magyar Shakespeare-fordítóra?

Úgy hiszem, több figyelmet érdemelnek az említett kvartók szövegei. Ha meg nem köthetnek, de talán orientálhatnak bennünket e régi nyomtatványok olykor következtelen, de szándékukban mindig érezhetőleg drámai írásjelei. Ezek idézik emlékezetünkbe újra s újra, hogy Shakespeare olvasva is *színház*. S ha nem annak tetszik: a mi fantáziánkban van a hiba.

Jó, ha ezt a Shakespeare-fordító sem felejtí el.

(Mészöly Dezső)

- Vitassátok meg, mennyiben segítették, irányították a felolvasást az írásjelek?
- Milyen mondatfonetikai eszközökkel érzékeltették pl. a gondolatjelet vagy a három pontot?

William Shakespeare
portréja (ismeretlen szerző
műve), 1610

¹ *interpunkció* – központosítás; az írásjelek kitévése, felrakása

² *kvartó kiadás* – Shakespeare maga soha nem adatta ki drámáit és hagyatékát sem tartalmazta a hiteles kéziratokat. A színházi használatra készült kéziratok nyersanyagként kezelték a drámák szövegét, ezért az éppen aktuális színpadra állításnak megfelelően ki is hagyhattak és be is iktathattak egyes részeket, és a kézirat lemásolásába is hiba csúszhatott. A kiadók ezeket a kéziratpéldányokat jelentették meg, vagy éppen valamelyik színész emlékezetéből diktálta le egy-egy dráma szövegét. Így születtek meg az egyes Shakespeare-darabok első kiadásai, amelyeket negyedréti alakú kötetekről kvartó kiadásként nevez a szakirodalom. Ebben a formában csak 19 Shakespeare-dráma maradt fenn.

248. Vizsgáld meg az írásjelek szerepét az alábbi, különböző íróktól származó mondatokban!

– Ez való nekem: dolgozni, sűrögni, meglepni és meghatni őt a sok kedves változtatással. (*Kafka Margit*)

– Nem látom a szép külső (rendkívül szép új szállodák, éttermek, régi faházak és új bérházak, nagyon sok magánautó stb.) mögött a finn társadalmat. (*Veres Péter*)

– No ez már más eset, hogy a vármegyének is meg kell mozdulnia. (Rendesen úgy mozdul, hogy a másik oldalára fordul aludni.) (*Mikszáth Kálmán*)

249. Elemezd az alábbi szövegrészletet a társalgási stílus sajátosságai szempontjából!

Csoszoghihoz, az öreg suszterhez egy gyerek állított be. (...)

– Jó napot! – mondta, amikor belépett. Csoszogi, az öreg suszter csak a szemével nézett oda, meg sem mozdította a fejét.

– Mit akarsz? – mormogta.

– A mama küldött, tessék megjavítani a cipőmet – felelte a gyerek.

– A mama mondta, hogy foltot kell rá tenni, és akkor tart még.

– Hol a cipő?

– A lábamon.

– Talán a lábadohoz varrjam a foltot?

– Nem, mindjárt levetem. – Azzal a gyerek úgy állva lerántotta egymás után a cipőt. Csoszogi kivette a kezéből, de adta is vissza.

– Ezen a cipőn nem lehet segíteni!

– De a mama mondta, csak egy foltot kell rátenni.

– Nem lehet. Nem állja a varrást. Kérge sincs.

A gyerek könyörgő hangon megszólalt:

– De a mama küldött, amikor elment a moziba, hogy hozzam el Csoszogi bácsihoz, majd meg tetszik csinálni, ideadta a pénzt is.

– Úgy! Hát mondd meg az anyádnak, azt üzeni a Csoszogi bácsi, vigye a cipődet a moziba, ott megcsinálják!

A gyerek erre még jobban megijedt, szinte siránkozni kezdett.

– Nem moziba ment a mama, hanem az Újpesti moziba takarítani!

– Te vagy annak a Vanicseknének a fia?

– Én.

– Neked van öcséd is?

– Van. Meg egy húgom is.

– Hol van az a cipő? – kérdezte, és lerakta a kezéből a kaptafára szegezett felsőrészt.

(Részlet *József Attila* Csoszogi, az öreg suszter c. elbeszéléséből)

Az egybeírás és a különírás

A magyar nyelvben két egymás mellett álló szónak a különírás a természetes formája. Egybeírás három esetben szokásos: ha *jelentésváltozás történik*, ha *jelöletlen a nyelvtani viszony*, azaz hiányzik a viszonyrag a szókapcsolatban, vagy a *hagyomány indokolja*. Az egybeírás változatai a teljes egybeírás és a kötőjeles írás.

- Különírjuk általában az **alanyos**, a **minőségjelzős** és a **mennyiségjelzős** szó szerkezetek tagjait (*árvíz sújtotta vidék, kis ujj, hat ökör*). Jelentésváltozás miatt írjuk egybe az alanyos, a minőségjelzős és a mennyiségjelzős szóösszetételeket (*nyakatekert, kisujj, hatökör*). Mindig különírjuk a jelzett szótól a foglalkozást, kort, minőséget, csoportot jelölő főnévi minőségjelzőket (*ajándék lemez, orvos bátyám*).
- Különírjuk általában a jelölt **tárgyas**, **határozós** és **birtokos jelzős** szó szerkezeteket (*életet ment, távolra ugrik, a láb ujjá*).
- Egybeírjuk azonban a jelöletlen tárgyas, határozós és birtokos jelzős alárendelő szóösszetételeket (*egyért, ágrólszakadt, barátfüle*). A **jelentéstömörítő** alárendelő **szóösszetételeket** mindig egybeírjuk (*emlékkönyv, hollófekete*).
- A két tagból álló szóösszetételeket kötőjel nélkül egybeírjuk (*energiatakarékosság*). A kettőnél több tagból álló szóösszetételeket hat szótagig egybeírjuk (*számítógépszerviz*), ha hat szótagonál hosszabbak, kötőjellel tagoljuk őket (*számítógép-billentyűzet*). Csak a két szótagú igekötő számít összetételei tagnak (*tartozásmegfizetés, tartozás-visszafizetés*), **szótagszámláláskor** nem vesszük figyelembe a jeleket és a ragokat.
- Kötőjellel kapcsoljuk a **tulajdonnévhez a köznévi utótagot** (*Balassi-vers*). Az **igekötős kapcsolatokat** az igekötő helyétől függően többféleképpen írhatjuk (*megír, meg akarjuk írni, nem írja meg, ki-be járkal*).
- Megegyezik a helyesírásuk az **anyagnévi jelzős** (*kerámiaváza*), a **számnévi jelzős** és a **folyamatos melléknévi ige-neves szerkezeteknek** (*beszélőszerv*). Mindhárom esetben a szabályzatban rögzített hagyományt követjük. E szerint egybeírjuk az effajta szerkezeteket, ha mind az előtag, mind az utótag egyszerű szó (*papírtörülköző, háromnapos, mosogatógép*). Különírjuk őket akkor, ha vagy az előtag vagy az utótag, esetleg mindkettő összetett szó (*síugró sánc, papír zsebkendő, tizenhárom hónaponként*).

A kis és a nagy kezdőbetűk

A szavakat általában kis kezdőbetűvel írjuk. Nagybetűvel kezdjük azonban a mondatokat, a tulajdonneveket. A kis és nagy kezdőbetűk megkülönböztetésének az a célja, hogy segítse a szöveg értelmezését. A kezdőbetűket meghatározzák a társadalmi szokások is, pl. illik nagy kezdőbetűvel írni levélben a megszólítást.

Kis kezdőbetűvel írjuk a **történelmi események** nevét (*honfoglalás*), az ünnepek nevét (*húsvét, anyák napja*), a **rendezvények, versenyek** elnevezéseit (*a magyar nyelv hete*), a pénzek nevét (*fórint*), az **égtájak** nevét (*nyugat*), a **népneveket** (*ukrán*) és a **vallások** nevét is (*katolikus, református*).

Nagy kezdőbetűvel szokás kezdeni a levél **megszólításában** minden főnevet: *Tisztelt Igazgató Úr!* Nagy kezdőbetűvel írjuk a **személyneveket** (*Kossuth Lajos*). Az egyelemű és a kötőjeles személynevek melléknévképzős származékait kis kezdőbetűvel kezdjük (*kossuthi, rippl-rónais*). A különírt személynevek **-i** és **-s** képzős származékaiban megtartjuk az alapszó kezdőbetűit, és kötőjellel kapcsoljuk hozzá a melléknévképzőt (*Arany János-i*). Közvetlenül kapcsoljuk a toldalékot a régies betűkre végződő hagyományos írásmódú családnevekhez (*Móriczsal*).

Az **és** kötőszó és a névelők kivételével minden szót nagy kezdőbetűvel írunk az **intézménynevekben** és az államnevekben (*Széchenyi István Középiskola, Magyar Köztársaság*). Melléknévképzős származékaiban a tulajdonnévi elemek kivételével minden névelemet kis kezdőbetűvel írunk (*Széchenyi István középiskolai, magyar köztársasági*).

A **földrajzi nevek** között három csoportot különböztetünk meg: egybeírt neveket, kötőjeles és különírt neveket.

Egybeírt	Kötőjeles	Különírt
földrészek (<i>Ázsia</i>)	előtagos földrajzi nevek (<i>Dél-Dunántúl</i>)	közterületek neve (<i>Szabadság tér</i>)
országok (<i>Ukrajna</i>)	köznévi utótagot tartalmazó nevek (<i>Balaton-felvidék, Északi-középhegység</i>)	birtokos szerkezetű nevek (<i>Tisza mente</i>)
országrészek (<i>Dunántúl</i>)		

folyók (<i>Tisza</i>)		
tavak (<i>Balaton</i>)		
hegységek (<i>Kárpátok</i>)		

Az egybeírt nevek és a nem tulajdonnévi előtagú kötőjeles nevek **-i** képzős származékai kis kezdőbetűsök (*balatoni, északi-középhegységi*). Megtartják az eredeti nagy kezdőbetűket az **-i** képzős származékokban a különírt nevek (*Tisza menti*) és a tulajdonnévi előtagú, kötőjeles földrajzi nevek (*János-hegyi*). Nagy kezdőbetűsök a **csillagnevek** (*Jupiter*).

Nagy kezdőbetűvel írjuk a **márkaneveket** (*Omnia kávé*). Kötőjellel írjuk a tulajdonnévi előtagot tartalmazó **díjneveket** (*Kossuth-díj*). Csupa nagy kezdőbetűsök a köznévi tagokat tartalmazó díjnevek (*Allami Díj*). Ha **-s** melléknévképző kapcsolódik hozzájuk, megtartjuk az alapszó kezdőbetűit a tulajdonnévi előtagú származékokban (*Liszt Ferenc-díjas*). Kis kezdőbetűvel írjuk a köznévi tagokból álló díjnevek melléknévképzős alakjait (*állami díjas*).

Az egyedi **címeket** (könyvek, műalkotások, filmek címét stb.) nagy kezdőbetűvel írjuk (*Magyar szinonimaszótár*). Minden szó nagy kezdőbetűs – az és kivételével – a folyóiratok, az újságok, a rendszeresen megjelenő kiadványok állandó címében (*Magyar Nemzet*). Mind az egyedi, mind az állandó címekhez általában közvetlenül kapcsoljuk a jeleket és a ragokat (*a Magyar Nemzetről*). Kötőjellel fűzzük azonban a **-beli** képzőt mindkét fajta cím változatlan formájához (*a Magyar Nemzet-beli*).

250. Mely esetekben nem váltja kicsire nagy kezdőbetűjét a földrajzi névből képzett melléknév? Miért?

János-hegy, Kerek-hegy, Szent György-hegy, Bölcső-hegy, Vörös-tenger, Laptjev-tenger, Balti-tenger, Finn-öböl, Vizcayai-öböl, Szent Lőrinc-öböl, Mohácsi-sziget, Vrangel-sziget, Kurili-szigetek, San Felix-sziget, Ferenc József-föld, Gibraltári-szoros, Bering-szoros, Cseljuszkin-fok, Donyec-medence, Léna-medence, Tihanyi-félsziget, Tajmir-félsziget

251. Képezetek melléknévet az alábbi földrajzi nevekből!

Beregszászi járás, Kijevi terület, Borsod megye, Szabolcs-Szatmár-Bereg megye, New York állam, Ungvári városkörnyék, Essex grófság

252. Írjátok le az alábbi tulajdonnevek **-val, -vel** ragos alakját!

Ady, Kisfaludy, Kölcsey, Zichy, Péchy, Kazinczy, Thököly, Batthyány, Jóny, Moholy, Reguly, Ujhelly, Kovács, Kováts, Kovách, Rác, Rácz, Rátz, Balog, Balogh, Ördög, Ördögh, Tót, Tóth, Babits, Glatz, Marx, Madách, Móricz, Pais, Törs, Balás, Fóris, Kacsóh, Gróh, Léh, Cseh, Oláh

253. Magyarázd meg az alábbi szöveg személy- és földrajzi neveinek helyesírását!

Szerednye nevezetessége a XIII. századi, feltehetően a templomos lovagok által épített várról. Ma már csak a lepusztult romjai tekinthetők meg a Dobó család lakhelyének. Az eredetileg egyetlen toronyból álló építmény egykor kedvenc tartózkodási helye volt az egri várkapitánynak, Dobó Istvánnak.

A szerednyei várrom

A vár a legősibb középkori várak közé tartozik. Szerednye már a Kr. e.

IV. évezredben lakott település volt. A XV. században kapott a város mezővárosi rangot. A helyiek aktívan részt vettek a II. Rákóczi Ferenc vezette szabadságharcban. A vár romjai a község délnyugati részén találhatóak. A vár egy négyzetes toronyból állt, falainak vastagsága 2,65 m. A vár faragatlan kövekből épült, de a falak külső felületein a köveket simára csiszolták, magasságuk eléri a 12 métert. A toronynak három szintje volt. A várat három sáncárok veszi körül, amelyen egykor csapóhíd lehetett. A vár a Rákóczi szabadságharc után kezdett romlásnak indulni, újjáépítésére nem került sor.

Egy helyi legenda szerint valamikor földalatti alagút kötötte össze az ungvári várral. Ha alagút nem is, de régi pincehálózat található Szerednyén. A szerednyei borok híresek voltak Európa-szerte, a feljegyzések szerint Nagy Péter orosz cár is szívesen fogyasztotta a helyi borokat, melyekből nagy tételben rendelt udvarába.

(Folyóiratból)

254. Alkoss mondatokat a megadott állandósult szókapcsolatokkal!

farkasszemet néz; elveti a sulykot; jön még kutyára dér; haragra lobbán; feltűnést kelt; megállapodást köt; beleegyezését adja; támadást intéz; elismerésre talál; számolja a napokat; sírva fakad

Az idegen szavak helyesírása, a latin betűs szavak átírása

A nyelvek érintkezésének természetes következménye, hogy közszavak és tulajdonnevek kerülnek át egyik nyelvből a másikba. Az idegen szavak átvételének menetét a helyesírás is tükrözi. Ennek vonatkozásában az első lényeges különbségtételt az jelenti, hogy a kérdéses szó idegen írásrendszerű vagy latin betűs nyelvből származik-e.

Az idegen írásrendszerű nyelvekből (pl. japán, török, görög, orosz stb.) átvett szavakat, neveket mindig magyarul írnak, mégpedig a megfelelő átírási szabályok alapján (ikebana, bektasi, khitón, szputnyik).

A latin betűs nyelvekből átvett közszavak írását az határozza meg, hogy meghonosodott jövevényszóval vagy általános használatú, azaz ténylegesen idegen szóval van-e dolgunk. Ha egy latin betűs írású nyelvből átvett általános fogalmat jelölő idegen szó közkeletűvé válik, eredeti írásmódját a magyar kiejtést tükröző formává váltjuk fel (*dzsúsz, diszkó, kóla, lézer*), a nem általános használatú közszavakban azonban eredeti idegen írásmódjuk szerint írjuk (*show, bestseller*).

A latin betűs nyelvekből átvett idegen szavakat tehát annak alapján írjuk már magyar vagy még idegen írásmód szerint, hogy gyökeret eresztettek-e már nyelvünkben, vagy még kevésbé felismerhetőnek, idegennek érzi őket az anyanyelvi beszélő (dzsúsz, bestseller).

Az idegen tulajdonnevek toldalékolásakor általában ugyanazokat a szabályokat követjük, mint a magyar személyneveknél (*balzaci, Lutherrel*). A *-val, -vel, -vá, -vé* rag *v*-je a szótó kiejtett mássalhangzó-jához hasonul (*Balzackal*). Nem alkalmazzuk bennük az egyszerűsítés elvét (*Grimm-mel*). Az egybeírt nevek melléknévképzős alakjai kis kezdőbetűsek (*horatiusi*). Nagy kezdőbetűsök maradnak a különírt nevek származékai (*Victor Hugó-i*). Ha az idegen név végén olyan néma betű van, amelynek nincs hangértéke, kötőjellel kapcsoljuk a névhez a toldalékot (*Shakespeare-rel*).

255. Többször került sor nyelvünkben az idegen szavak magyarosítására. Így az 1930-as években a Nemzeti Sport kezdeményezése nyomán egy pályázaton számos sportnyelvi szó magyar változata született meg. Ezek közül sorolunk fel néhányat. Figyeld meg, ma melyik szóalak használata a gyakoribb!

cselegáncs (judo), cselez (dribliz), rajt (start), visszavágó (revans), hátvéd (bekk), bőrszeg (stopli), szorító (ring), csörte (asszó), csúcs (rekord), edzés (tréning), rangadó (derby), mez (dressz), mérkőzés (meccs), erőnlét (kondíció), fonák (backhand), hajrá (finis), játszma (szett), kezezés (hands), kiütés (knock out), lelátó (tribün)

● Gyűjts hasonló példákat a sportnyelv köréből!

256. Melyik szó érzelmi töltését érezzük erősebbnek? Hasonlítsátok össze a szópárok jelentését is! Szerkesszetek velük egy-egy mondatot!

spicli – besúgó

fífika – ravaszság

slampos – rendetlen

dirigál – parancsolgat

kritika – bírálat

náció – nép

smucig – fősvény

summa – összeg

Helyesírási szótárak, elektronikus helyesírás-ellenőrző programok használata

Helyesírási szótárakra azért van szükség, hogy helyesen tudjunk írni, a szabályzatra azért, mert az tartalmazza azokat a konkrét szabályokat, melyek segítségével elvben a szótárakban nem szereplő szavakat, szókapcsolatokat is le tudjuk helyesen írni.

A magyar helyesírás rendszere a magyar írásbeliség kezdete óta, évszázadok alatt alakult ki. Azóta több alkalommal változások történtek benne. Az új szabályzat a 12. a sorban, melynek megjelenését egy nagy helyesírás-háború előzött meg. A helyesírási szabályzatot teljesen át akarták alakítani. Egy új helyesírási-ellenőrzési módszerről álmodtak, ami viszont meg gondolatlanság lett volna, mivel az eddig született szövegeink a korábbi szabályzat szerint íródtak.

A mai világban elképzelhetetlen az életünk a számítógép használata nélkül. Elengedhetetlen feltétele ennek az ismerete úgy a gyerekek, mint a felnőttek körében. Amikor szöveget szerkesztünk, a szószintű helyesírási bakik nagy részének (de az elírásoknak is) elkerülésében nagy segítségünkre lehet a szövegszerkesztőnk helyesírás-ellenőrző programja. Ez a program azonban nem vesz, nem vehet észre mindent, vagy egy sablon szerint kijavítaná az adott szöveggörnyezetnek megfelelően írt szót vagy szókapcsolatot.

Bizonyos esetekben a helytelenség felé vihet minket: vannak olyan értelmi tagolások, illetve egybeírások, amiket helytelennek jelöl a program, pedig valójában semmi gond nincs az írásukkal. Ha az internet kéznél van, mi pedig bizonytalanok vagyunk helyesírás ügyben, a

rengeteg szöveges tartalom hívogat, hogy keressünk bennük, s a leggyorsabban meggyőződünk arról, hogy a kérdéses szó vagy szókapcsolat melyik helyesírási változata a helyes; jó volt-e a tippünk.

A helyesírás szabályai az interneten is megtalálhatók, továbbá különféle online szótárak állnak még rendelkezésünkre, amelyek segíthetnek a hibák javításában. Ezek talán hitelesebbnek is tűnnek, mint a többé-kevésbé ellenőrzött szövegek alapján kapott eredmények. Hátrányuk viszont, hogy a szavak száma ezekben is véges, ugyanúgy, mint a papíralapú kiadványokban.

Az online keresés gyors, de sok esetben az a biztos, ami a papíralapú szótárakban van. A kényes szónak, amit nem találunk a helyesírási szótárban, szabályok alapján és hasonló példák alapján kikövetkeztethető az írásmódja. Ami előnye az internetes keresésnek: egyszerűen és gyorsan kereshetünk nagy mennyiségű szövegben, így nagy esélyünk van megtalálni azt a szót is, amit nem láttunk leírva semmilyen szótárban, sem más hiteles kiadványban. A találatok száma és az emlékezetünkben derengő szabályok alapján mérlegeljük, melyik a helyesírási szabályoknak a legmegfelelőbb alak.

Összefoglaló kérdések és feladatok

1. Válaszolj a kérdésekre!

- Hány alapelvre épül a magyar helyesírás?
- Sorold fel a helyesírás alapelveit! Hozz fel példát mindegyikre!
- Mit értünk központosítás alatt?
- Sorold fel a központosítás eszközeit!
- Mikor történik egybeírás két egymás mellett álló szó esetében?
- Mikor kezdjük a szavakat nagy kezdőbetűvel?

2. Elemezd a szöveg kiemelt szavait a szóelemző írásmód alapján!

A számítógép értékelése *attól* függ, mire *használjuk*: jó vagy rossz célra. Én nemrég indultam egy innovációs versenyen *korengedménnyel*, mert *akkor* még nem voltam 15 éves. Három pályázatomból volt, *abból* kettő nyert. Az egyik számítógépes segédeszköz testi fogyatékosok részére, a másik egy tévécenzor, hogy a kicsik ne *nézzenek* nem nekik való filmeket. Hiszen borzasztó, ha az ember például azt *hallja*, hogy egy kisfiú *késsel* agyonszúrta 5 éves hűgát, mert buta *fejjele gengszterre* akart lenni, ahogy azt valami amerikai filmben látta. Hogy a tévécsatornák *hagyják-e* megvalósulni az ötletet? Nem tudom!

A nemzetközi döntőre *elvisszük apukámmal* a számítógépes tanulmányt. Megmutatjuk, hogy a számítógép nem csak *arra* való, hogy öldöklős *játékokkal szórakozzunk*, hanem például a tolókoscihoz

kötött gyerekek tanulását is **könnyebbé, hatékonyabbá** lehet tenni vele.

Érdekel a számítógép, saját **szoftverekkel** foglalkozom, de **ebből** még nem következik, hogy különleges zseni vagyok. Hamarosan mások is próbálkoznak fognak hasonló ötletek megvalósításával... A fiatalok pedig ne csak a felhők fölött **szálldossanak álmaikkal**, hanem itt a földön **dolgozzanak** a sikerért!

(Szabó Patrícia nyomán)

3. Keresd meg az alábbi idézetben a mássalhangzó-változásokat!

Másodszor szállt át repülőre, és egész éjjel utazott a család az óceán fölött: az apa, az anya, egy kamasz meg egy kislány, akit a spanyolul beszélő légikisasszony mucsacsának szólított. A fiú azt hitte, ez valami becézés, s az orrát ráncolva forgatni, ízlelgetni kezdte a szót. Előbb műcsacsit, aztán műkacsát mondott, végül a műcecsű csúszott ki a száján, mire a papa úgy nyakon ütötte, hogy ültében nekiesett a szemközi székeknek, amelyben idős amerikai hölgy szunyókált lila színű plédbe göngyölve.

– Arcátlan! – mondta a férfi, mély basszusát lefojtva. – Ha kilógatlak az ablakon, majd elfelejtesz idétlenkedni!

A kamasz sunyi sértődöttséggel dörzsölgette a homlokát, az anyja pedig a szégyentől majdnem feljajdult:

– Szörnyű, hogy itt, az Isten markában sincs nyugtom tőletek!

(Bálint Tibor)

4. Olvasd el a következő, barátságról szóló idézeteket! Beszéljétek meg, melyik idézet tartalmával értetek egyet, és miért!

... a barátot a legnagyobb jó közé soroljuk, a barát hiányát és a magányát pedig a legkeservesebb dolognak tartjuk... (Arisztotelész)

Arra a kérdésre, miként viselkedjünk barátainkkal szemben, Arisztotelész a következőt felelte: „Úgy, ahogy mi szeretnénk, hogy ők viselkedjenek velünk szemben.” (Diogenész)

Hosszasan fontold meg, barátságodba fogadj-e valakit. (Seneca)

Sok emberrel egyszerre nemigen lehetünk baráti viszonyban..., aminthogy szerelmet sem érezhetünk sok ember iránt egyszerre... (Arisztotelész)

Hamis az állhatatlan elme, nem bízhat benne jóbarát. (Euripidész)

● Keress az idézetekből különböző hangtörvényekre példákat!

5. Alkoss új szavakat az -s képző segítségével!

íj, díj, asztal, hír, selyem, só, íz, csúcs, gúny, hús

6. Írd le minden lehetséges helyen elválasztva a felsorolt szavakat!

legelső, megadja, könyvért, homokóra, legkisebb, Mihállyal, bodza, apámért, tízig, vasutas, helyőrség, karének, lándzsa, megoldja, felismer, egyet, pettyes, távirat, nagypapa, mégis, ellenőr, délután, edzés, eddze, megelőz

7. Egészítsd ki az alábbi hiányos szókapcsolatokat és mondatokat a hiányzó j vagy ly betűvel!

a) *Kodá... Zoltán zongorá...a; Béres ...ózsef furu...á...a;
a seregé... hang...a*

b) *a ...áték szabá...a; a karva... re...tekhe...e
Édesanya bá...osan moso...og a fiaira.
Kedvesen ringat...a az ölében szunnyadozó gyermekét.
Va...on me...ik dalt dúdol...a a picinek?
A víz mé... vá...atban f...t.
Ez a fülledtség engem nagyon fo...t.
He..., de szép ez a he...!
Ez a tehén igen ...ól te...el.
Te...el edd a va...as kenyeret!
A ha...ó léket kapott, ma..d elsü...edt.*

● Írd le elválasztva az első és az utolsó mondatot!

8. Pótold a hiányzó vesszőket és gondolatjeleket – ahol szükségesek – a mondatban!

Fáradt sőt kimerült volt a hosszú gyaloglástól.

Jaj nagyon elfáradtam!

Gyerekek tartunk egy kis pihenőt javasolta és keressünk egy kis tisztást illetve egy kis napsütéses helyet!

Hirtelen megpillantottak egy tarka virágos füves területet.

Kérte álljanak meg.

A szalámis szendvicsekre gondolt és a termoszban levő teára.

Egy kíváncsi mókusra lettek figyelmesek amely hol itt hol ott bukkant fel a lombok között.

Csak nézték milyen aranyos ahogy fel-alá rohangál az ágakon.

9. Folytasd a mondatokat úgy, hogy érvényes helyesírási szabályokat fogalmazzanak meg! A kapott szabályokat írd be a fűzetbe!

a) A magyar ábécét a következő idegen betűk egészítik ki:.....

- b) Az **s**, **sz**, **z** és **dz** végű igék kijelentő módú, határozott (tárgyas) ragozású alakjaiban a **j**-vel kezdődő személyragok
- c) A hagyományos írásmód egyik esete
- d) Egyszerűsítő írásmódot alkalmazunk az egyszerű közzavakban akkor,
- e) A magyar helyesírásban a szavakat különféle okból írhatjuk egybe. Az egybeírás egyik oka lehet például.....
- f) A mindkét tagjukon toldalékolható ikerszókat

A SZÖVEG

A szöveg fogalma, általános jellemzői

A szöveg a legnagyobb nyelvi egység, amely egy gondolatmenetet tár fel egymással összefüggő bekezdések, mondatok sorával úgy, hogy a tartalomnak megfelelő terjedelemben és a hallgatóhoz vagy olvasóhoz igazodó módon taglalja és fogalmazza meg a mondanivalót.

A SZÖVEG

- A beszéd legnagyobb egysége
- Összefüggő mondatokból áll
 - Teljes
 - Kerek
 - Egész
 - Lezárt

} ➤ Üzenet

- Terjedelme: 1 mondat → regényfolyam
egysoros vers – felirat – reklámszlogen – köszönés – közmondás
- Formája: írott vagy szóbeli

A nyelvhasználat kutatásakor a szövegek keletkezésének (szintézis) és megértésének (analízis) folyamatát vesszük szemügyre, a szövegalkotás végtermékét pedig mint egy végleges alkotást, szövegművet kell szemlélnünk. A készen kapott szövegművek szintézisére csak következtetni lehet, könnyebben elemezhetőek viszont, mint a keletkezés folyamatában megfigyelhető szövegek.

A szöveggel foglalkozó tevékenységnek megvan a maga területe. A szövegek generálását elsősorban az élő nyelvhasználatban tanulmányozhatjuk: beszélgetéseink, rögtönzött hozzászólásaink éppen úgy ide tartoznak, mint különféle írásbeli alkotásaink létrehozatala (fogalmazás- vagy levélírás, bármilyen jellegű írói tevékenység). Az ilyen típusú szövegeknek mások a jellegzetességei, mint a kész szövegműveknek.

A **rögtönzött szöveg mindig nyitott, tetszőlegesen folytatható, a kész szövegművet** ezzel szemben a tartalom szempontjából a *teljesség*, a megformáltság szempontjából pedig a *kerektség, lezártság* jellemzi.

A szöveg fogalmának pontos meghatározása sokszínűsége miatt éppen olyan nehézségekbe ütközik, mint ahogy a mondatról kezdve bármely nyelvi elem esetében megtörténik. Az alkalmi funkcióváltások kizárása a szöveg meghatározásán is sokat egyszerűsíthet, mégis meg kell jegyeznünk, hogy bármely nyelvi elem betöltheti szöveg szerepét, ha a teljesség és a befejezettség jellemzi. Azaz a szöveg terjedel-

mét a kommunikáció céljai határozzák meg (pl. tiltó tábla vagy regény).

A szövegösszetartó elemek

Ha növeljük a szöveg terjedelmét, szükségszerűen változniuk kell a konnektoroknak (kapcsolóelemek) is, hiszen egy-egy alsóbb nyelvi szinten már megismert kapcsolóelem hatósugara nem terjedhet többoldalnyi távolságra. Ha tehát a szöveg egésze minőségileg különbözik a textémától, nyilvánvalóan kell lenniük a teljes szövegre jellemző **koheziós eszközöknek** is.

A SZÖVEGÖSSZETARTÓ ERŐ (KOHÉZIÓ)	
Nyelvi tényezők: jelentésbeli kapcsolatok	
Lineáris kohézió	Globális kohézió
<ul style="list-style-type: none"> ➤ Ismétlés ➤ Rokon értelmű szavak ➤ Körülírás ➤ Fölérendelt fogalmak (rész-egész viszony) ➤ Metaforikus megnevezések ➤ Többjelentésű szavak ➤ Azonos alakú szavak ➤ Ellentétes jelentésű szavak ➤ Téma-réma kapcsolatok ➤ Amafora (visszautalás) ➤ Katafora (előreutalás) 	<ul style="list-style-type: none"> ➤ Témahálózat ➤ Izotópok: ugyanarra a valóságdarabra vonatkozó kifejezések ➤ Tartalmi-logikai kapcsolatok ↔ → ← ➤ Cím (témajelölő)

Nyelvi tényezők: grammatikai kapcsolóelemek	
<ul style="list-style-type: none"> ➤ Névmások (utalószók) ➤ Egyeztető toldalékok ➤ Hiány, kihagyás, kifejtetlenség: <ul style="list-style-type: none"> • igei személyrag • birtokos személyjel • többes szám jele ➤ A határozott névelőre váltás ➤ Mondatrend 	

A különféle szövegek megszerkesztettségi foka igen különböző lehet (pl. kötetlen beszélgetés és megszerkesztett szónoklat vagy előadás, avantgárd költemény vagy realista regény), a szövegösszetartó erő mégis jelentkezik mindegyikükben. A szövegeknek egy je-

lentős része címmel kezdődik, s ennek a címnek globális kohéziós ereje van, azaz hatósugara a szöveg egészére kiterjed.

A szomszédos mondatok között vizsgált utalóelemek egy része alkalmas arra, hogy a szövegnek egy távolabbi helyén felbukkanva is egyértelműen jelezze a korreferens elemeket (izotópia), s ezáltal a szöveg egységét. Ilyen eszköz lehet bizonyos névszók (tulajdonnevek, gyakran megjelenő tárgyak elnevezése, állandó jelzők stb.) ismételt előfordulása, bizonyos nagyobb nyelvi egységek figyelemfelkeltő ismétlése stb. Az anaforának és a kataforának a legváltozatosabb eszközeit figyelhetjük meg a szöveg egészére vonatkoztatva is.

A cím és a bevezető szövegmondatok

A cím, vagy a levélben megszólítás, vagy például népmese kezdő formulája stb. szükségképpen előreutalnak, s bizonyos névmási tartalmú utalóelemek is lehetnek tartalomváró, kataforikus szerepűek (pl. Szabó Magda drámájának címében: *Az a szép fényes nap*).

Hasonló funkciót tölthetnek be a kérdő névmások, amelyekre válassz következik, s a szöveg megszerkesztésére vonatkozó kifejezések (*egyrészt, másrészt, lásd lejjebb* stb.).

Az anafora még ennél is gyakoribb. A textémában is alkalmazott mutató névmási anaforán kívül visszautalnak a legkülönbélebb ismétlések, a szinonimák, sőt az antonimák is. Anaforikus szerepűek a szövegműveket lezáró, hagyományra épülő sablonok (elköszönés, összefoglaló vagy emlékeztető megjegyzés a szöveg végén, versek refrénje stb.).

Természetesen mindkét típusú utalásnak feltétele a referenciális azonosság vagy legalábbis az indikátor (az első említés nyelvi kifejezője) és az alterátor (az utalóelem) közötti tartalmi-logikai kapcsolat, pl. befogadás (inklúzió).

Nem minden szövegnek van címe. A hétköznapi beszélgetések, a levelek, a rövid hírek jó része cím nélkül, in medias res (különösebb bevezetés nélkül, rögtön a lényegre térve) kezdődik.

A **bevezető formulák** (megszólítás, kapcsolatfelvétel stb.) fontos elemei az efféle szövegeknek, de nem jelzik, hogy miről is szól a szöveg, tehát nem lehetnek címek.

A **valódi cím** a szöveg egészére vonatkozó indító formula, amely a globális kohézió eszköze. Sok esetben nem is mutathatók ki lineáris kapcsolóelemek a cím és a szöveg első textémája között. A címnek többnyire rámutató (deiktikus) vagy előremutató (kataforikus) szerepe van, jelzi, hogy mi fog következni, mi a szöveg témája, mondanivalójának lényege, rövid tartalma, milyen a hangulata. A jó cím felkelti az érdeklődést.

Történetileg az első címek terjengős tartalmi kivonatok voltak (pl. Swift *Gulliver utazásai* című regényének fejezetcímei), de már az

ókorban is találkozhatunk rövid utaló szerepű címekkel (pl.: Horatius *De arte poetica* – A költészet művészetéről).

Az irodalmi művek címe lehet teljes mondat alakú (*És mégis mozog a Föld!, Légy jó mindhalálig!*) félmondatnyi terjedelmű (*Mire megvénülünk, Akik kétszer halnak meg*), a címek nagy része azonban nem mondat alakú.

A szöveg makroszerkezete

A szöveg **makroegységei** a *bevezetés*, a *tárgyalás* és a *befejezés*. Ez a szerkesztési szabály nem az egyes nyelvek sajátossága, hanem univerzális, azaz bármely nyelven alkalmazható módszer. A szöveg-szerkesztésnek ez a síkja tehát nem nyelvi eszközökkel dolgozik, hanem a nyelven kívüli valóságba, a gondolkodás területére vezet. Egy hasonló elveken épülő gondolatsort bármely nyelvre lefordíthatunk a gondolati sík (a mondandó) megváltoztatása nélkül. A szöveg mély-szerkezete nem változik, az egyes szövegek csak felszíni szerkezetükben térnek el egymástól.

Ha a szöveg mély szerkezetéről fogalmat kívánunk alkotni, tömöríteniünk kell egy terjedelmes szöveget. Ami a lényegtelen szövegelemek elhagyása után visszamarad, az szemlélteti leginkább a szöveg mélyszerkezetét, ez mutatja a szöveg gondolati vázát.

A szöveg mikroszerkezete

A szöveg **mikroszerkezetének** értelmezésében akadnak véleménykülönbségek az egyes szerzők között. Van, aki a *mondattömb- és a textémaszinten* tárgyalt kapcsolóelemeket érti mikroszerkezetten, mások a textémák között kialakuló kapcsolatokat. Mi ez utóbbi felfogást követjük, hiszen a mondatok közötti nyelvtani és jelentés szintű kapcsolóelemek kérdése jórészt már a textémaszinten eldőlt. A szöveg nagy egységeinek, a bevezetésnek, a tárgyalásnak és a befejezésnek a közvetlen összetevőkből (textémákból, textématömbökből) való megszerkesztése a szöveg mikroszerkezetének alapvető problémája.

A szöveg három fő része (bevezetés, tárgyalás, befejezés) nem közvetlenül épül fel a bekezdésekből, hanem bennük a *textémák* is tömbösödnek. Vannak köztük fontos és kevésbé fontos információhordozók.

A textémák mondatai a *tételmondatok* köré tömbösödtek. A sokok tételmondat közül a leglényegesebb információkat hordozó tételmondatok *fókuszmondatokká* váltak, s az ezeket tartalmazó textémák köré tömbösödnek a többiek. Ily módon alakul ki a szöveg mikroszerkezetének hierarchiája, amely döntő mértékben hasonlít az alsóbb nyelvi szintek tömbösödési módszeréhez.

A *fókuszmondatok* alapján összeállítható *szövegváz* tartalmazza a szöveg lényegét, az ún. tömörítvényt. Ha egy szövegben nem talál-

hatók nagy *kohéziós erejű fókuszmondatok*, akkor az a folyamatosan laza kohéziójú szöveg összefüggéstelen lesz. Ha a kohézió hosszabb-rövidebb szakaszokban meglazul, ez csoportosítja a szöveg egységeit.

A nyelvi szintek rendszerében megfigyelhető a tartalmi-formai jellegzetességek súlyának eltolódása. A szövegszint formai tulajdonságai alig foghatók meg, a mikroszerkezet tulajdonságai is erőteljesen tartalmi vonatkozásúak (tartalmi-logikai viszonyokat kifejező kötőszók, ismétlések stb.).

A beszerkesztettség és a megszerkesztettség lényege azonban nem változott: ahogyan a szavakat magánhangzóláncre, a mondatokat állítmányláncre felfűzött szerkezetekként kezelhettük, ugyanezt megtehetjük a szöveggel is, amikor fókuszmondatokra felfűzött szerkezetként ábrázoljuk. Ezen a ponton találkozunk a formai és a tartalmi oldal.

Minden szintű nyelvi elem őrizz az előző szintről magával hozott sajátosságokat. Ha ilyenek nem lennének, akkor nem volna olyan könnyen átjárható a nyelvi szintek rendszere. A szövegszinten a textémák kapcsolódásakor figyelhetünk meg olyan kapcsolóelemeket, mint amilyenek a mondatok és mondatrészek között (sőt az összetett mondatok tagmondatai között is) felléptek.

A szövegszinten a textémák kapcsolódásakor figyelhetünk meg olyan kapcsolóelemeket, mint amilyenek a mondatok és a mondatrészek között felléptek: „*De a hamisan szerzett gazdagság ura nemcsak tolvaj volt, hanem fukar is. Egyetlen lányát láz ölte meg, mert nem adott pénzt az orvosságra, feleségét pedig a bánat vitte el, hogy nem segíthetett a lányán. Így aztán a fukar ember vénségére teljesen egyedül maradt. Am a lelke akkor sem nyugodott. Egész nap a falut járta, és azt leste, hol mit csenhetne el. Ahol magas kürtőkalapjában, hosszú, fekete kabátjában megjelent, és szúrós tekintettel körülnézett, a gyerekek riadtan futottak be a házba, s rejtették arcukat az anyjuk szoknyájába.*”

257. Figyelmesen olvasd el a szöveget! Határozd meg:

- a szöveg makroszerkezetét (bevezetés, tárgyalás, befejezés),
- a szöveg stílusát,
- a közlésfolyamat helyszínét,
- a közlésfolyamatban részt vevő szereplők létezésének idejét,
- műveltségük, kultúrájuk jellemző vonásait,
- írásrendszerük egyediségét,
- lakóhelyük, városaik elrendezését,
- építészetük jellemző vonásait!

Maja templom Tikalban

Guatemalában a maja kultúra legszebb helyeit látogattuk meg. Igazából nem nagyon tudjuk, hogy honnan jöttek, hová mentek, miért pusztultak ki. A Kr. u. III. századtól a IX. századig éltek virágkorukat. A mai Mexikó, Honduras, Guatemala, Salvador, Nicaragua és Belize területén sokszor őserdőkből építették föl városaikat. Ezekből ma száznál többet ismerünk, de a föltevések szerint még legalább ugyanannyi van elrejtve, feltáratlanul. A maja kultúra hihetetlen fejlettségre jutott, majd ismeretlen okból hanyatlásnak indult, s mire a spanyolok megérkeztek, elenyészett.

A majáknak 20-as számrendszerük volt, pontosabb naptárt használtak, mint mi, összetett a képírást és a fonetikus írást vegyítő, hieroglifikus-írárendszer fejlesztettek ki. Mészkből épült városaik: többnyire szabályos elrendezésben, hasonló, lépcsőzetes templompiramisai, több helyiséges hivatali épületeik, szabályos tereik, sugárútjaik máig megdöbbenik a látogatót.

Már az első templomok elhelyezkedését szemlélve is látszik: igen szabályos mérnöki tervek alapján készültek. Tikalban is több templomegyüttes látható hasonló elrendezésben. És végig Közép-Amerikában. Mintha egy mérnöki tankönyv szerint emelték volna az öt- és tízteraszos piramisait.

Persze sokfélélt olvastunk a majákról. Hogy városaik a világmindenséget képezték le. Kiépített útvonalai a nap útját követték. Tereiket az ősök szelleme figyelte. Hogy kedvenc eledelük a csokoládé volt.

A turisták többsége Tikalt akarja látni. Itt van a legmagasabb templom, úgy tartják, hogy az amerikai felhőkarcolók megépültéig a

legmagasabb amerikai épület. Valamint a kőbe vésett és gipsz dom-
borművek, feliratok. Önmagában ez is lenyűgöző. A templompirami-
sok azonban egymással szemben, a görög színházakra emlékeztető
nagy zárt teret alkotnak. Az idegenvezetők előszeretettel tapsolnak
középen, s lám, hallani is mindenütt.

A templompiramisok többsége ma is az őserdők foglya.

(Balázs Géza–Takács Róbert: Körbejárt Föld)

Szómagyarázat:

Tikal – a legnagyobb a maja civilizáció által alapított város.

- Keresd meg a térképen azokat az országokat, ahol a maják éltek!
- Melyik más kontinensen élő népnek voltak hasonló építészeti alkotásai?

258. Olvasd el figyelmesen az alábbi szöveget, majd válaszolj a kérdésekre!

Gémeskút a Hortobágyon

A Hortobágy Magyarország legnagyobb füves pusztája. Régen olyan kopár volt, hogy körös-körül szabadon végigfuthatott rajta a tekintet, még a fák sem állták útját. Az ember úgy érezte magát a Hortobágyon, mint a tenger közepén. Egy-egy pásztortanya, sárból vert karám vagy nádkunyhó tűnt fel csak itt-ott. Aztán megint a néptelen, ritkás fűvel borított komor pusztaság mindenfelé.

A gyepesebb részeken csendesen legelésző fehér gulyák, szélsebesen vágató ménesek, sötét juhnyájak bukkantak fel. Az állatok télen-nyáron kint éltek a szabad ég alatt, gulyások, csikósok, juhászok

és kondások vigyáztak rájuk. Csendesen terelgették állataikat, s közben el-elgyönyörködtek a délibáb csalóka játékában.

Érdekes természeti tünemény a délibáb. Akkor keletkezik, amikor a pusztán hirtelen fölmelegszik a levegő. Ilyenkor a megritkult alsó légrétegek és a fölöttük levő sűrűbb levegő határán a fénysugarak visszaverődnek – akárcsak a tükör esetében. A távoli tárgyak képét megfordítottan, közel kerülve látjuk a magasban. A délibáb a messzi kunyhókat palotákká növeli, s a távolban legelésző teheneket tízszeres nagyságban toronymagasra emeli a levegőben. Forró nyári napokon ma is játszadozik a délibáb a hortobágyi legelőkön.

(*Antalfy Gyula: Édes hazánk*)

1. Határozd meg a szöveg témáját és stílusát!
2. Milyen címet adnál a szövegnek?
3. Jellemezd a pusztát a közlés alapján!
4. Milyen állatok találhatóak ezen a vidéken?
5. Hogyan nevezik az állatok őrzőit?
6. Milyen érzéki csalódásnak lehetünk szemtanúi ezen a helyen?
7. Milyen légköri folyamat idézi elő a jelenséget?

259. Figyelmesen olvassátok el a szöveget! Bontsátok fel makroegységekre, majd válaszoljatok a szöveg végén található kérdésekre!

A rómaiak szerint Luna, a Hold istennője, a görög mitológiában Szelenének nevezik. A Hold tehát innen kapta a Luna nevet. De nemcsak a rómaiak és a görögök számára volt fontos a Hold. A kínai mitológiában olvashatunk egy Holdbéli Nyúlról. A nyúl tűzbe vetette magát, csakhogy enyhítsen Buddha éhezésén. Hálából Buddha a nyúl lelkét a Holdra küldte.

A Hold mindig ugyanazt az oldalt mutatja a Földnek. Így a Földről ezt az oldalt remekül meg lehet figyelni, fel lehet térképezni. Az esetleges bizonytalanságokat az űrszondák által készített képek tették bizonyossá. A Hold innenső oldalának jellegzetességeit híres emberekről nevezték el. Így például Kepler, Kopernikus, Ptolemaiosz, mindegyikükről egy-egy krátert neveztek el.

A másik oldalt azonban már nem volt ilyen egyszerű feltérképezni. Erre 1959-ig lehetősége sem volt az emberiségnek. A tengerek száma a túlsó oldalon szinte elhanyagolható, de a kráterek sokkal sűrűbben borítják a felszínt, mint a Föld felőli oldalon.

A Hold elég gazdag felszíni alakzatokban. Két fő területtípus található rajta. Ezeket Terra és Mare területeknek nevezzük. Igaz, hogy víz nem található a Holdon, mégis meghagyták a régi elnevezéseket (Mare = tenger, Terra = föld). Ezeken kívül azért még találhatóunk hegyeket, krátereket és völgyeket is.

Mivel az ókoriak a Holdról azt tartották, hogy saját fényt sugároz, ezért felszínét nagyon melegnek gondolták. Manapság már tudjuk,

hogyan ez nem igaz, a Hold csak visszaveri a Nap fényét. Ez az oka annak, hogy éjszakánként láthatjuk. Felszíni hőmérséklete $-155\text{ }^{\circ}\text{C}$ és $+105\text{ }^{\circ}\text{C}$ között változik. Ennek az oka, hogy a Holdnak nincs légköre, ezért nem tud rajta „emberbarát” hőmérséklet kialakulni.

(Sipos Richárd: A csillagászat atlasza)

Válaszolj az alábbi kérdésekre teljes mondatokkal!

1. Hogy hívták a Hold istennőjét a római és a görög mitológiában?
2. Milyen történet kapcsolódik a kínai mitológiához?
3. Kikről nevezték el a Hold Föld felől látható oldalán a krátereket?
4. Mikor volt lehetőség a Hold másik oldalának megismerésére?
5. Található tenger ezen az égitesten?
6. Mit gondoltak az ókoriak a Hold éghajlatáról?
7. Milyen a valós éghajlata?

260. Folytasd az alábbi bekezdést, alkoss egy teljes szöveget! Adj neki címet, majd határozd meg a makroszerkezetét (bevezetés, tárgyalás, befejezés)!

Az időjárás mindig fontos szerepet játszott az ember életében. Minden korban fontos volt, hogy megfigyeljék azokat a természeti jelenségeket, amelyekből következtetni lehet az elkövetkezendő napok időjárására.

A szöveg jelentése

A szöveg jelentése mindaz a gondolati tartalom, amelyet a szöveg mikro- és makroszerkezete nyelviileg kifejezésre juttat.

A szöveg jelentése tehát bármely nyelven visszaadható, bármely nyelvi rétegben és stílusban megjeleníthető, legfeljebb a hangulata változik meg a felhasznált alsóbb szintű nyelvi elemek (fonémák, morfémák, lexémák, szintagmák, mondatok, textémák) jelentésétől vagy éppen formájától függően.

A szöveg jelentésének egységét a jelentéselemek hálózata teremti meg.

Makroszerkezeti összefüggésekben ez azt jelenti, hogy a szöveg témája egységes, s ezt a témát a szövegben végig megfigyelhető témahálózat hozza létre.

Ez figyelhető meg az alábbi részletben:

A rodostói bujdosókat erősen kínozza a honvágy. Ébren is csak álmodoztak, gondolatban mindig Magyarországon jártak. A fejedelem

abban is példát mutatott híveinek, hogy sohasem panaszkodott honvágyról. Nem keserítette őket a múlt emlegetésével. Egyszer mégis felsőhajtott:

– Csak még egyszer hallanék egy kis kakukkszót!

Meghallotta ezt a sóhajtást Mikes Kelemen, a fejedelem hűséges kísérfője. Ha meghallotta, mindjárt azon kezdett töprengeni, hogyan szólaltassa meg a kakukkot a rodostói kertben. Nem sokáig töprengett, másnap reggel titokban kiosont a kertbe, ott egy fa alatt a fűbe lehasalt, tenyerét a szájához tette, és elkezdte a kakukk szavát utánozni. Meghallja Rákóczi fejedelem a rodostói kakukkszót, és igen elcsodálkozik rajta. Keresni kezdi a kertben, ugyan merre lehet a kakukkmadár? Ahogy keresi, ott látja hűséges íródeákját a fűben. Mindjárt tudta, hogy ő a rodostói kakukk. Könnyes szemmel megölelte hű emberét.

A szöveg tartalmát (jelentését) és formáját, valamint stílusát és hangulatát mindig meghatározzák a közlésfolyamatban részt vevő szereplők tulajdonságai:

- a létszámuk (pl. egy beszélővel szemben egy vagy több hallgató),
- életkoruk, nemük,
- származásuk,
- anyanyelvük,
- lakóhelyük,
- előismereteik, iskolázottságuk,
- jellemük,
- hivatásuk,
- kedvenc foglalkozásuk stb.

A szöveg kifejtettségét meghatározó előfeltevések jellegével is összefügg a közlés:

- **helyével** (helyszín, éghajlat stb.),
- **idejével** (évszázad, korszak, napszak stb.),
- **céljával**.

A közlésnek és végtermékének, a szövegnek ezeket a nem nyelvi meghatározóit **pragmatikus** (ügyrendi, gyakorlatias, célratoró) jegyeknek nevezzük.

Szöveget csak olyan egységek (mondatok, témák) képesek alkotni, amelyeknek jelöltjei a valóságban valamilyen kapcsolatban állnak egymással. Akár valódi, akár képzelte világot ábrázol a közlemény, e nélkül a feltétel nélkül nem jöhet létre szövegkohézió.

A szöveg létrejöttét tehát világunk valósága határozza meg, a *beszélő világmodellje* jelenik meg a közleményben. Bizonyos szövegek

elemei között könnyebb, másfajta szövegek esetében nehezebb az elemek közti kapcsolatot felismerni, de a kapcsolat szükségszerű.

Ezt a kötődést neveztük az alsóbb szinteken is, és a textémák között is a **jelentésmezők érintkezésének**. Tulajdonképpen ugyanaz a jelenség játszódik le minden szinten – a szintnek megfelelő módon és formában. A szövegegységek közötti kapcsolatokat előismereiteink, tapasztalataink teremtik meg (pl.: *A híres színészt a tegnap esti előadáson érte a halál. Temetéséről később intézkednek.*).

Szövegtípusok

A szövegtípusok csoportosításánál a nyelven kívüli tényezőket is figyelembe kell venni.

Teljes szövegekből is készültek gyűjtések, de annyira természetes a létük, hogy nem is nagyon gondolunk rájuk. Vannak újságok, folyóiratok, verses- és novelláskötetek, leveleskönyvek, szöveggyűjtemények, lexikonok, könyvsorozatok, hangfelvételek stb., s mindez együtt a levéltárakban, könyvtárakban (a legnagyobbakban megközelítőleg a teljesség igényével). Ezt a hatalmas mennyiségű és rendkívül sokféle szöveget természetesen nem könnyű rendszerezni. Már a mennyiségből is adódik, hogy egy szempont nem lesz elégséges a csoportosításukhoz.

Mivel a szövegek végső tartalmának és alakjának kialakításában a közlésfolyamat tényezői a meghatározóak, a rendszerezéskor is figyelembe kell vennünk ezeket a nyelven kívüli tényezőket (mint a beszélő, hallgató, a külső valóság, a szövegalkotás nyelve).

- A **beszélő** közölheti mondanivalóját élőszóban (rögtönzött vagy megkomponált formában) vagy írásban (levél, értekezés, publicisztika, szépirodalmi mű stb.), érzelmektől mentesen vagy emocionálisan telített módon (túlzó, ironizáló, gúnyos, kedveskedő, sajnálkozó stb.).
- Befolyásolja a szöveg megformálását a **beszélő jelleme** (bőbeszédű, szűkszavú, egyenes, körmönfont stb.), természete, kora, származása, iskolázottsága stb. Lehet a szöveg szerzője ismert vagy ismeretlen, egyetlen személy vagy csoport (pl. népköltés, közös nyilatkozat).
- Másképpen formálunk meg egy szöveget, ha a közlés egy címzetthez szól, s másképp, ha csoporthoz.

A **hallgató** szempontjából lényeges a szöveg megformálásában, hogy hogyan reagálhat az elhangzottakra vagy leírtakra, vagy egyszerűen csak befogadója lesz a közleménynek. A beszélő szövegformálá-

sát meghatározza a hallgatóval kapcsolatos előfeltevés (pl. másképp fogalmazzunk egy kisgyerekeknek, mint egy tudós társaságnak).

Minden szöveg a **valóságot** (a valós vagy elképzelt világot) tükrözi. Másképp jelenik meg ugyanaz a valóság egy költeményben, egy történelmi regényben vagy egy naturalista leírásban. Az információközlés az ábrázolt valóságról ennek megfelelően lehet viszonylag *teljes* (realista, naturalista művek) vagy *hiányos* (a szöveghiány is jelentéshordozó!), *konkrét* vagy *elvont* (pl. szimbolikus, fantasztikus, abszurd).

A **szövegalkotás nyelve**, nyelvváltozata meghatározó eleme a szövegnek: vannak nyelvek, amelyekre a tényközlés, a tömörség a jellemző, másokra a túldíszítettség, a szóvirágok használata, a terjengettesség. Ugyanazon nyelven keletkezett szövegek között lényeges különbség lehet, ha a nyelvnek különböző változatait használjuk: másképp szólunk ugyanarról a témáról köznyelven, nyelvjárásban vagy éppen szaknyelven, írásban vagy szóban stb.

Az írásbeli és szóbeli nyelvi közlés

A gondolatok elrendezésének, megfogalmazásának és hatásos előadásának törvényszerűségeivel a nyelv művelés három területe foglalkozik. Ennek az egyes készségek fejlesztéséhez kapcsolódó részterületei: a **retorika**, a **stilisztika** és a **nyelvhelyesség**.

Tehát a nyelv művelés fogalmkörébe tartozik a stilisztika is. A stílust meghatározza a nyelvben kifejeződő kultúra, a közlő egyénisége, a közlés tárgya és a közlés körülményei:

- cél,
- hely,
- közönség.

A hatásos közlés egyik feltétele: az árnyalt kifejezésmód, az elkoptatott, üres frázisok, nyelvi panelek kerülése. A közhely szakmai szövegekben nagyon veszélyes, mert fantáziátlanságra utal, az üzleti siker pedig nem nélkülözheti a kreativitást. A nyelvi igénytelenség a gondolatok hiányára utal.

Különösen bántó, ha a nyelvi norma közvetítésére hivatott tömegkommunikáció megfélekedezik erről, pedig nem valószínű, hogy találunk olyan újságolvasót, rádióhallgatót vagy tévé nézőt, aki egy hét leforgása alatt ne botlott volna az alábbi frázis-csokor egy-egy kifejezésébe.

Gyakorlással érhető el, hogy megleljük a megfelelő szavakat, eltaláljuk a nyelv ritmusát, dinamikáját, és jó hangzást érzünk el.

Igyekezzünk elkerülni az olyan gyakori nyelvi hibákat, mint:

- a szavak helytelen megválasztása,
- a fölösleges igekötők, fölösleges szavak használata, a túlfokozás,
- a szó- és mondatfűzés hibái,
- a hibás szótalálkozások,
- a névelő helytelen használata,
- a vonatkozó névmás hibás használata.

Az **anyanyelvi kommunikáció** magában foglalja a fogalmak, gondolatok, érzések, tények, vélemények kifejezését és értelmezését, megőrzését és közvetítését szóban és írásban (hallott és olvasott szöveg értése, szövegalkotás szóban és írásban), valamint a helyes, öntudatos és alkotó nyelvhasználatot az oktatásban és képzésben, a társadalmi és kulturális tevékenységek során, a családi és a társas életben, a munkában és a szabadidős tevékenységekben, a társas valóság formálásában.

Az anyanyelvi kommunikáció az anyanyelv elsajátításának folyamata és eredménye, amely természeténél fogva kapcsolódik az egyén **kognitív** (megismerő) képességeinek fejlődéséhez. Ennek feltétele a megfelelő szókincs, valamint a nyelvtan és az egyes nyelvi funkciók ismerete. Ez a tudásanyag felöleli a szóbeli és írásbeli kapcsolattartás fő típusainak, az irodalmi és nem irodalmi szövegek egész sorának, a különböző nyelvi stílusok sajátosságainak, valamint a különféle helyzetekben a nyelv és a kommunikáció változásainak ismeretét.

Az ember rendelkezik azzal a képességgel, hogy változatos helyzetekben, **szóban** és **írásban** képes másokkal érintkezni, kommunikációját figyelemmel tudja kísérni, és a helyzetnek megfelelően tudja alakítani.

Képes nyelvileg megalkotni és kifejezni saját **valóságát** és **valóságértelmezését**, a nyelvhasználaton keresztül mások valóságértelmezését megismerni és a sajátjával összevetni, összehangolni, vagy ütköztetni. Képes a nyelvhasználat útján ismereteket szerezni és ismereteit gazdagítani, illetve új ismereteket, tudást létrehozni. Képes megkülönböztetni és felhasználni különböző típusú szövegeket, továbbá információkat keresni, gyűjteni, feldolgozni és közvetíteni. Tud segédeszközöket használni, saját szóbeli és írásbeli érveit a helyzetnek megfelelően, etikusan és meggyőzően kifejezni.

261. Folytasd az alábbi bekezdést, alkoss egy teljes szöveget! Adj címet az alkotásnak, majd határozd meg a makroszerkezetét!

Ha az égre pillantunk, akkor csillagok ezreit láthatjuk. A csillagok egymáshoz viszonyított helyzetüknél fogva bizonyos alakzatokat formálnak. Már az ókorban feltűnt ez a csillagászoknak. Ők kezdtek el ezeknek a csillagoknak nevet adni.

262. Olvasd el a szöveget, határozd meg a témáját! Adj címet neki!

A nyár derekára elcsendesedik a vizek környéke. A költések nagy része befejeződött, a madarak „szabadságon” vannak, vedlenek, tollaikat váltják, készülődnek a hosszú vándorútra.

Kánikula tombol, még oly távolinak tűnik az ősz, pedig a láthatatlan, de évmilliók óta létező légi országutak első vándorai már úton vannak, sőt meg is érkeztek.

A leggyakrabban előforduló partimadár a havasi partfűtő. A magas északon, Skandináviában, Grönlandon, Izlandon és a Jeges-tenger partvidékén költ, de évente kétszer, a nyár második felében és tavasszal, Afrikából jövet, átvonul Magyarországon. A fészkelő helyeken éppen csak annyi időt töltenek, amíg fiókáikat önállósítják, utána nyomban újra dél felé indulnak.

A fiatal gólyák júliusban már állnak a fészkekben, és a szülőknél sűrűn kell fordulniuk, hogy jóllakassák őket. A párok régen a kis falusi házak széles, oldalnyílású kéményein és a faluszéli legelő öreg fain építették hatalmas gallyfészkeiket. Amikor azonban a kis házakat modern épületek váltották fel, a legelő öreg fáit pedig kivágták, a falu utcáin álló villanyoszlopokra költöztek át. Ma a párok legalább 70 százaléka az oszlopok fölé emelt fészektartó állványokon neveli fiókáit. Otthonukat minden évben tatarozzák, így az az évek során tekintélyes, akár több mázsa súlyúra is növekedhet. Az egész költési időszak alatt hord viszont fészekanyagot is. A száraz ágakat, gyökereket a rajtuk gyakran lógó földkoloncokkal a csőrében szállítja.

Általában 3–5 fiókát nevelnek, a táplálkozási szempontból kedvező, úgynevezett vizes években többet, aszály idején kevesebbet. Sőt,

Gólya

ha nagy a szárazság és a táplálékhiány, egy vagy két fiókat ki is dobnak a fészekből, hogy a többi biztosan felnevelhessék.

(Schmidt Egon–Kalotás Zsolt: A vadludak vízre szállnak)

Válaszolj a kérdésekre!

1. Mikor, és hogyan készülnek a vándorútra a madarak?
2. Mi a neve a leggyakrabban előforduló partimadárnak?
3. Honnan érkeznek, és hol vonulnak át a leghamarabb az Afrikába tartó madarak?
4. Mit tudnak a kis gólyák a nyár elejére?
5. Hol fészkeltek régen, és hol fészkelnek most a gólyák?
6. Milyen súlyú lehet a fészük az évek során?
7. Miből építik fel fészkeiket?
8. Hány fiókat nevelnek fel, mitől függ azok száma?

263. Olvasd el a szöveget, adj címet neki! Válaszolj a szöveg végén található kérdésekre!

A balesetet szenvedett sielőket, hegyi munkásokat a fehér rém szorításából gyakran az ember régi barátja, a kutya menti ki.

A jól idomított lavinakutya – többnyire német juhászkutya – húsz perc alatt akkora területet kutat át, amihez húsz embernek négy órára lenne szüksége. De ne feledjük, egy-egy lavinakatasztrófa idején négy óra nem áll rendelkezésre. A hógörgetegbe került emberek egyharmada azonnal meghal, egyharmada közvetlenül a megmenekülés előtt, és többnyire csupán egyharmadát tudják élve kiemelni a hó alól, hiszen kevesek bírják ki két óránál tovább a leomlott hófalak fogságát.

Ha a hógörgeteggel elborított területen a mentők fáradozását rövid idő alatt nem kíséri szerencse, bevetik a kutyákat. Vezetőjének csak az a feladata, hogy a legvalószínűbb helyre irányítsa kutyáját.

Az Alpok országaiban a hagyományos négylábú mentőállat a bernáthegyi. Nemcsak lavinamentőnek használják, hanem a néptelen hegyi tájon eltévedt és kimerült emberek felkutatására és megmentésére is. A bernáthegyi tiszta időben mintegy 600 méter távolságból megérzi az embert. Előnyös tulajdonsága, hogy még mínusz húszfokos hidegben is károsodás nélkül a szabadban maradhat.

A Földünkön élő több mint 50 millió kutya egy részét kedvtelésből tartja az ember, másik részük a nyájakat őrzi, de szép számmal akadnak vadászkutyák is.

A kutya körülbelül 20 ezer éve áll az ember szolgálatában. Különleges képességei lehetővé teszik, hogy folyamatosan megújuló segítséget adjon napjainkban is. A technikai eszközök éppen a legkevesebbé fejlett érzékszervünknel, az orrunknál tudnak a legkevesebbet

segíteni; gyenge szaglásunkat mindeddig a kutya pótolja a legjobb eredménnyel. Ugyancsak a kutyák kitűnő szimata segíti – meglepően eredményesen – a rendőrök munkáját.

De mitől olyan kiváló a kutya szimata, hogy a vadásznak éppen úgy segíteni tud, mint a rendőrnek vagy a hegyi mentőszolgálatnak?

Amíg az ember orrnyálkahártyájának csak kis részét foglalja el a szaglóhám, tehát a tulajdonképpeni szaglószerelv, egyes állatoknál, például a kutyánál, a nyálkahártyának majdnem az egész felületét szaglóhám fedi be.

Nem meglepő tehát, hogy az ember szagérzékelő felülete mindössze 500 mm, egy német juhászkutya – gyakoribb nevén farkaskutya – szaglófelülete 15 ezer mm, tehát harmincszor nagyobb.

Válaszolj teljes mondattal a kérdésekre!

1. Milyen fajtájú kutyák alkalmasak hegyi mentésre?
2. Mennyivel gyorsabbak a kutyák az embernél lavinamentés esetén?
3. Milyen távolságból érzi meg az embert?
4. Mennyi ideje áll a kutya az ember szolgálatában?
5. A mentésen kívül még milyen szakmában segíti az ember munkáját?
6. Milyen anatómiai különbség van szagérzékelés szempontjából ember és kutya között?
7. Mennyi a számokban kifejezett különbség az ember és a kutya között?

264. Ír fogalmazást! Folytasd a megkezdett szöveget, adj címet a fogalmazásodnak!

Azok, akik sohasem szabadulnak ki a városokból, sohasem járják az erdőt, akik sosem másszák meg a dombjainkat, hegyeinket, bérceinket, hogy körültekintsenek a tájon, nem is sejtik, mennyi örömet nyújt a Kárpátok ölelte szépséges táj, milyen csodálatosak hegyeink-völgyeink dús erdői.

SZÖVEGÉRTÉS, SZÖVEGALKOTÁS

A szöveg közlemény. A szerzője információkat közvetít a befogadónak. A szöveg állhat egy szóból, lehet szókapcsolat, mondat vagy hosszabb közlés.

Minden szöveg sajátos szerkesztmény, amely a benne meghatározott szerepet betöltő elemekből tevődik össze.

A szöveg, mindig valamilyen jelentést hordoz, akár egy szóból, akár hosszabb közlésből tevődik össze. A feladó olyan tartalmakat közvetít a befogadónak, amelyet annak a szöveg elemzése útján meg kell értenie, valamint értelmeznie kell.

A szöveg elemzése során meg kell állapítanunk:

- milyen elemekből tevődik össze,
- milyen az elrendeződése,
- hogyan kapcsolódnak egymáshoz,
- mi a szerepük?

Az értelmezés a szövegnek a környezetére való vonatkozása, amelyhez valamilyen módon tartozik.

A szöveg összefüggő (koherens) mondatok sorozata.

A szöveg tanulmányozásának két szakaszát különböztetjük meg:

értelmezés

elemzés

A gyakorlatban azonban az elemzés gyakran egybeesik az értelmezéssel.

Ha valamilyen szöveget olvasunk – például egy verset –, akkor nem várunk az értelmezésével addig, míg részletesen nem elemezzük. Mert már az olvasás közben megfigyelhetők az elemzési elemek.

- Különválaszthatjuk a mű címét,
- megkülönböztetjük egymástól a szavakat, sorokat, versszakokat,
- elidőzünk egy-egy részletnél, amelyek felcsigázzák érdeklődésünket (pl. a hétköznapi nyelvtől való eltérésükkel),
- elkezdünk töprengeni, hogy mit jelentenek, mi a szerepük a szövegben.

Fokról-fokra megismerjük a szöveg szerkesztési elveit, észreveszünk a hasonlóságokat és különbségeket a szöveg részei között. Ezáltal többet értünk meg a szövegből, többet sejtünk meg az egész szöveg jelentéséből.

Megesik, hogy egyszeri elolvasásra megértjük a szöveget (verset), de az sem ritka, hogy többszöri olvasás szükséges hozzá.

Bárki, aki szöveget (kivált, ha irodalmi szöveget) próbál értelmezni, el kell gondolkoznia azon, hogy honnan is kezdje.

Olykor a mű címe, olykor a mottója lehet az útmutatás, vagy a mű szerkezete adhat fogódzót.

Előfordulhat, hogy egy metaforikusan használt kifejezés magára vonja a figyelmünket. Az olvasás elkezdésétől sajátos viszony alakul ki a szöveg és az értelmező között.

A szövegértelmezésnek nagyon régi hagyományai, nagyon régi elméletei vannak. Kezdetei az ókorig nyúlnak vissza. Az első szövegek értelmezői papok voltak, akik magyarázták az embereknek az istenek titkait. A szövegértelmezési hagyomány összekötődik az ókori írók műveinek és a bibliai szövegeknek a magyarázatával.

265. Olvassátok el a szöveget! Határozzátok meg a makroszerkezetét, majd válaszoljatok a kérdésekre!

Hol volt a magyarok őshazája? Erre a tudósok ma is többféle választ adnak. Az elmúlt századokban, az 1800-as évek első felében általános volt a vélemény: a magyarok őshazáját Belső-Ázsiában kell keresni. Ide készült serdülő korától vas szorgalommal egy vagyontalan székely fiú, Kőrösi Csoma Sándor.

Tízéves korában iratkozott be a híres nagyenyedi református kollégiumba. „Ösztöndíja” – mint más szegény, de szorgalmas diáknak, napi egy cipó volt. Hamarosan mégis több megtakarított pénze volt, mint jómódú társainak. Órákat adott, de magára szinte soha nem költött.

Amikor mindent megtanult a tudós nagyenyedi professzoroktól, amit csak tőlük tanulni lehetett, a korabeli Európa egyik leghíresebb egyetemére, a németországi Göttingába ment. Ekkor már tudott görögül, latinul, németül és franciául. Itt arabul és angolul kezdett tanulni. Aztán megismerkedett a szláv nyelvekkel, hiszen keleten, az Orosz Birodalom területére lépve, azokra is szüksége lehetett. Végül, keleti utazásai nyomán 17 élő és holt nyelvet tudott.

1819-ben, harmincévesen szülőföldjéről, Erdélyből indult keleti útjára, melynek csak a halál vetett véget. Gyalog ment, könnyű öltözékben, csaknem üres zsebbel. Pedig marasztalták, lehetett volna lelkes vagy professzor. De hű maradt diákkori fogadalmához: addig nem nyugszik, amíg meg nem találja a magyar nemzet bölcsőjét.

Schöff Ágoston: Kőrösi Csoma Sándor (litográfia), 1840

A mai Görögország területén szállt hajóra, s a szíriai Aleppóban lépett Ázsia földjére. Éveket töltött a székely vándor keleti öltözékben, a helyi nyelveket tanulva, egy szál maga, harcias mohamedánok között.

Kasmírban egy angol kormány megbízottal találkozott. Az angol fölismerte Kőrösi Csoma Sándor kivételes tehetségét, és rábeszélte, hogy menjen Tibetbe, tanulja meg az ottani nyelvet, készítse el a tibeti nyelv szótárát és nyelvtanát.

A Himalája lábánál kegyetlen a tél. Kőrösi Csoma Sándor itt egy tíz négyzetméteres szobában, a külvilágtól elvágva, fűtés és világító méces nélkül dolgozott. Egy tudós láma, tibeti szerzetes volt a segítőtje. Kint tombolt a fagy. A szobában is fagyott. Tetőtől talpig beburkolóza olvasott és tanult reggeltől estig. A földön aludt.

Ilyen körülmények között gyűjtötte össze az anyagot fő művéhez, a negyvenezer szóból álló tibeti–angol szótárhoz és a tibeti nyelvtanhoz. Ezeket aztán az angol kormány megbízásából Kalkuttában sajtó alá rendezte, és meg is jelentette.

A viszonylag csendes éveket Kalkuttában arra használta föl, hogy fölkészüljön eredeti céljára, a magyar őshaza fölkutatására. Időközben Magyarországon is híre ment tudományának: az Akadémia tagjává választották. Kivételes jellemét bizonyítja, hogy a szűkösi állami támogatás egy részét is megtakarította; a magyar Akadémia jutalmát jótékony célra visszaküldte, hazája és iskolája számára alapítványokat tett.

1842-ben, 53 évesen ismét útra kelt, hogy a Himalája hágóin át Ujguriába jusson. Gyalogosan kelt át a fertőző lázt párologtató mocsarakon. A láz most az egyszer őt sem kímélte meg. Dardzsiling városában forró lázban „panaszos szó és küzdelem nélkül” meghalt. Itt temették el. A Brit Ázsiai Társaság emlékművet emeltetett sírja fölé, amely ma is áll.

(Závodszy Géza: Hazáért, szabadságért)

Válaszolatok a kérdésekre teljes mondattal!

1. Hol volt a magyarok őshazája az 1800-as évek vélekedése alapján?
2. Ki volt az az erdélyi fiú, aki fel akarta keresni a helyet?
3. Milyen oktatási intézményekben tanult?
4. Milyen nyelveken beszélt? Összesen hány nyelvet tudott?
5. Mikor, és hogyan indult felfedező útjára?
6. Hol szállt hajóra?
7. Milyen országokban és városokban járt?
8. Miben nyilvánult meg kitartó, elszánt magatartása?
9. Mi volt élete fő műve?
10. Mit tartalmazott a kiadvány?
11. Melyik tudományos társaság választotta tagjává?
12. Mikor, és hol hunyt el?

A szövegértés elválaszthatatlan a szövegalkotástól, azal együtt fejlődik. A szöveg befogadásához szövegalkotásnak kell kapcsolódnia, mert a megértés színvonala a szóbeli vagy írásbeli szövegek feldolgozásakor derül ki.

A szövegalkotás céljai, hogy a beszélő, az író szándéka valójában megegyezzen a kommunikáció céljaival (érzelemkifejezés, kapcsolat-teremtés, ismeretközlés és tájékoztatás, felhívás, gyönyörködtetés). Ezek a fogalmak érvényesek a szövegalkotás céljaira is. Sőt, gyakran egyetlen szövegen belül „keveredve” fordulnak elő. Egy levélben pl. a tájékoztatás mellett szerepelhet célként az érzelemkifejezés vagy a felhívás is.

A szövegalkotás céljai alapján megkülönböztetünk:

Érzelemkifejező szöveg	Kapcsolatteremtő szöveg	Ismeretközlő, tájékoztató szöveg	Felhívó szöveg
Az alkotó érzelmeinek széles skáláját vonultathatja fel az örömujjongástól kezdve a gyalázkodáson keresztül a mély fájdalomig. Az ilyen szövegben gyakoriak a <i>felkiáltó</i> mondatok, az indulatszavak.	Célja a beszélő – író és a hallgató – és olvasó közötti kapcsolat kialakítása, fenntartása, ill. lezárása. Jellemző rá a <i>felkiáltó</i> mondat.	Célja, hogy olyan ismeretről, tudásanyagról tájékoztassa a hallgatót, olvasót, amelyről nincs információja. Jellemző mondatfajtája a <i>kijelentő</i> mondat.	Célja, hogy a címzettet állásfoglalásra, véleménynyilvánításra ösztönözze, viselkedését befolyásolja. Jellemző rá a <i>kérdő</i> és a <i>felhívó</i> mondatok használata.

Valamennyi szövegtípus alkotásakor nagyon fontos, hogy figyelmet fordítsunk a szöveg helyes, gondos megformálására. A szemléletes, hangulatos, nyelvileg gazdag és változatos szöveg szépérzékünkre is hat, tehát gyönyörködtet. Ez szintén fontos célja a szövegalkotásnak.

A szövegalkotás céljai: érzelemkifejezés, kapcsolatteremtés, -fenntartás és -lezárás, ismeretközlés-tájékoztatás, felhívás, gyönyörködtetés.

266. Olvasd el az alábbi szövegeket, és határozd meg, milyen típusúak a szövegalkotás célja alapján! Fogalmazd meg saját szavaiddal, milyen szövegalkotási szándék olvasható ki az egyes szövegekből!

A barnamedve újszülöttjei fejletlenek, mindössze 25 cm hosszúak. Amíg tehetetlenek, anyjuk minden élelem nélkül velük marad a tanyá-

ján, szoptatja, védelmezi őket. A negyedik hónap táján megtanítja őket kúszni, majd élelmet keresni és zsákmányt ejteni.

(*Jékely Endre: Nagyvadak közelről*)

A kis herceg nekivágott a sivatagnak, de nem találkozott csak egy virággal. Egy háromszirmú, semmi kis virággal.

– Jó napot! – mondta a kis herceg.

– Jó napot! – mondta a virág.

– Hol vannak az emberek? – kérdezte udvariasan a kis herceg.

A virág látott egyszer egy bandukoló karavánt.

– Az emberek? Van belőlük, azt hiszem, hat vagy hét. Évekkel ezelőtt láttam őket. De sosem lehet tudni, hol-merre vannak. Viszi, sodorja őket a szél. Nagy baj nekik, hogy nincs gyökerük.

– Viszontlátásra – mondta a kis herceg.

– Viszontlátásra – mondta a virág.

(*Antoine de Saint-Exupéry: A kis herceg*)

– Hol van már az a professzor?

– Még nem jött be, alássan kérem, nagytiszteletű igazgató úr.

– Naplopók! Még nem jött be! ... Ha én itt tudok lenni, ő nem tud itt lenni, majd én csinálom rendet ebben a kollégiumban! ... Itt hagyom az egészet! ... Nem leszek soká naplopó professzorok és ördögadta diákok bábja!

(*Móricz Zsigmond: Légy jó mindhalálig*)

A róka elhallgatott, és sokáig nézte a kis herceget.

– Légy szíves, szelídíts meg! – mondta.

– Kész örömet – mondta a kis herceg –, de nem nagyon érek rá. Barátokat kell találnom, és annyi mindent meg kell ismernem.

– Az ember csak azt ismeri meg igazán, amit megszelídít – mondta a róka. ... Ha azt akarod, hogy a barátod legyek, szelídíts meg engem!

– Jó, jó, de hogyan?

(*Antoine de Saint-Exupéry: A kis herceg*)

267. Dolgozzatok csoportokban a fenti szövegekkel! Határozzátok meg, milyen nyelvi kifejezőeszközök (pl. mondattípusok, szófajok) jellemzőek az egyes szövegtípusokra!

268. Az alábbi mondatsor felhasználásával alkoss egy olyan szöveget, amelynek célját magad választod meg!

Csöngettek. Három kutya, négy macska. Megszólalt a zene. Kati nagyon elfáradt.

TARTALOM

KOMMUNIKÁLJUNK	5
STILISZTIKA	9
A stílus mint nyelvi jelenség	9
A stílus szó jelentései	12
A stilisztika tudománya	13
Stílusérték. Állandó és alkalmi stílusérték	14
Az adekvát és inadekvát stílus	16
A tömegkommunikáció	17
Összefoglaló kérdések és feladatok	21
NYELVI SZINTEK, A NYELV GRAMMATIKAI JELLEMZŐI	22
HANGTAN	24
A fonéma	24
Beszédhangjaink, a magyar nyelv hangállománya	26
A beszédhangok osztályozása	29
A magánhangzók rendszere	29
A mássalhangzók rendszere	33
A beszédhangok kapcsolódása	36
A magyar hangrendszer nyelvjárási eltérései	41
SZÓALAKTAN	44
A szóelemek (morfémák)	44
Tőtípusok	46
A toldalékok típusai	49
A szófaj fogalma, a szófaji rendszerezés elvei	53
A szófaji rendszer	53
Alapszófajok. Viszonyszók. Mondatszók	53
Alapszófajok	56
Az ige jelentése és alakja	56
Névszók	61
A főnév	61
A melléknév	65
A számnév	67
A névmások	68
Az igenevek	70
A határozószó	72
A viszonzók	73
A mondatszók	76
A SZÓSZERKEZETEK (szintagmák)	78
A szószervezetek fajtái és típusai	78

MONDATRÉSZEK	84
Főmondatrészek.....	84
Az alany és az állítmány	84
Bővítmények	89
A tárgy	89
A határozók	92
A jelzők	96
 MONDATTAN	 99
A mondatok fajtái a beszélő szándéka szerint	99
A mondatok logikai minőség szerinti osztályozása.....	101
A mondatok fajtái szerkezetük és tagolódásuk szerint	102
Az egyszerű mondat.....	103
Az összetett mondat.....	104
Összefoglaló kérdések és feladatok.....	109
 STILISZTIKAI ALAPISMERETEK	 115
Stílusárnyalatok	115
A stílusrétegek	118
A szónoki beszéd részei	122
Érvelés, megvitátás, vita.....	123
A cáfolat.....	124
A nyelvi szintek stílusalakító tulajdonságai	128
A hangszimbolika	128
A szavak stilisztikája.....	132
A szófajok szerepe a stílushatásban	136
Grammatikai kapcsolóelemek.....	137
A szószerkezetek szintjén.....	138
A mondatok szintjén.....	140
A szöveg szintjén.....	142
A szóképek.....	142
Az alakzat.....	147
A hangalakzat	148
A mondatalakzat és a gondolatalakzat	149
 JELENTÉSTAN	 156
A szavak jelentésének szerkezete, jelentéselemek	156
A hangalak és jelentés viszonya	158
Motivált és motiválatlan szavak.....	158
A hangalak és jelentés összefüggései szerinti csoportosítás	161
A metaforikus kifejezések szerkezete, jellemző típusai, használati köre	169

A mondat jelentése	171
A szövegjelentés	174
A szórend jelentésváltozatai	177
Összefoglaló kérdések és feladatok.....	178
HELYESÍRÁSI ISMERETEK	181
A magyar helyesírás alapelvei	181
A kiejtés elve	181
A szóelemzés elve.....	183
A hagyomány elve.....	185
Az egyszerűsítés elve	186
A szöveg központosításának szabályai, használata, az írásjelek funkciója.....	188
Szövegelemzési gyakorlatok.....	194
Az egybeírás és a különírás.....	198
A kis és a nagy kezdőbetűk	199
Az idegen szavak helyesírása, a latin betűs szavak átírása	202
Helyesírási szótárak, elektronikus helyesírás-ellenőrző programok használata.....	203
Összefoglaló kérdések és feladatok.....	204
A SZÖVEG	208
A szöveg fogalma, általános jellemzői	208
A szövegösszetartó elemek	209
A cím és a bevezető szövegmondatok.....	210
A szöveg makroszerkezete.....	211
A szöveg mikroszerkezete.....	211
A szöveg jelentése	216
Szövegtípusok	218
Az írásbeli és szóbeli nyelvi közlés	219
SZÖVEGÉRTÉS, SZÖVEGALKOTÁS	224

Навчальне видання

БРАУН Єва Ласловна
ЗИКАНЬ Христина Імрівна
КОВАЧ-БУРКУШ Єлизавета Степанівна

УГОРСЬКА МОВА
(профільний рівень)

**Підручник для 10 класу закладів загальної середньої освіти
з навчанням угорською мовою**

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України

Видано за рахунок державних коштів. Продаж заборонено

Угорською мовою

Зав. редакцією *А. А. Варга*
Редактор *О. О. Дебрецені*
Коректор *Г. М. Турканич*

Формат 60x90/16.
Ум. друк. арк. 14,5. Обл.-вид. арк. 12,6.
Тираж 1080 пр. Зам. № 1745.

Державне підприємство
„Всеукраїнське спеціалізоване видавництво „Світ”
79008 м. Львів, вул. Галицька, 21
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи серія ДК № 4826 від 31.12.2014
www.svit.gov.ua
e-mail: office@svit.gov.ua

ТОВ „РІК-У”
88000 м. Ужгород, вул. Гагаріна, 36
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи серія ДК № 5040 від 21.01.2016